STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02404

MIT OFENE OYGN

Meir Rispler

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מאיר ריספּלער / מיט אָפענע אויגן

סאַפּערטע און אילוסטראַציעס:

ז ש י ל פ ר ח י ם,

פאַרדינסטפולער קונסט-מייסטער
אין דער סאָציאַליסטישער רעפובליק,
רומעניע.

חיים ברמן

מאיר ריספלער

מיט אָפענע אויגן

This book once owned by a South African reader, has been preserved by the
Cape Town Yiddish Cultural Federation
and returned to circulation by the
National Yiddish Book Centre
of South Hadley, Mass. U.S.A.
May it thus inspire us to keep alight the flame of Jewish life and learning.

ליטעראַטור־פאַרלאַג
בוקאַרעשט, 1965

דער וועג

פֿאָרנדיק קיין פּוילן, זענען מיר פֿאָרגעקומען פֿאַרשידענע געדאַנקען. יעדער געדאַנק האָט געקעמפֿט צו באַהערשן דעם מוח, אַז ער איז דער וויכטיקסטער און זיי האָבן ווי צווישן זיך געפֿירט אַ געראַנגל איינער מיטן אַנדערן. יעדער פֿון זיי האָט געוואָלט די גבֿורה. און געווען זענען זיי רחמנאָ לצלן גענוג: וואַרשע, דער געטאָ, אוישוויץ, קאַלטע מלחמה, וויאַזוי איז געבוירן געוואָרן דער דיאַבאָלישער געדאַנק צו פֿאַרניכטן פֿעלקער, לענדער און דאָס האָב און גוטס וואָס זענען געשאַפֿן געוואָרן זייט דורות, ווי אַזוי איז דאָס אַלעס פֿאַרטיליקט געוואָרן? וועלכע זענען געווען די מעטאָדן וואָס זענען באַנוצט געוואָרן כּדי צו פֿאַרשטיינערן מענטשלעכע הערצער, אָפּטויטן זייער געוויסן, אויסרייסן יעדעס מענטשלעך געפֿיל, רחמנות זאָל פֿאַרעכנט ווערן ווי אַ פֿאַרברעכן, פֿאַרטרייבן אומשולדיקע מענטשן פֿון זייערע היימען און ערטער וועלכע זייערע עלטערן האָבן באַוווינט איבער טויזנט יאָר? דער צוזאַמענשטעל פֿון די באַפֿעלקערונגען; די פֿאַרשידענע שיכטן, אַרבעטער, באַלמעלאָכעס.

דאָס קאַפּיטל קינדער איז דאָס שוידערלעכסטע, וויסנשאַפֿטלער, דאָקטוירים, פּראָפֿעסאָרן, שרייבער, דיכטער, לערער, חסידים, פרומע יידן, רבנים, קראַנקע, אַלטע — מענער און פרויען. און פאַר־וואָס איז די אַרומיקע וועלט געווען כמעט שטום לגבי דעם חורבן?

דער טעראָר אויף די באַוווּסטזיניקסטע ייִדן וועלכע זענען געקומען צו הילף די דערנידעריקטע, די פֿאַרפּייניקטע אין הונגער, נויט, קעלט און צום סוף טויט. די פאַרשידענע מיתות; סתם שיסן, רייסן קינדער אויף שטיקער, טרייבן אין רעגן, אין פראָסט, באָרוועסע, נאַקעטע, דער גרעסטער רויב און מאָרד פון דער וועלט־געשיכטע. ווו זענען די קולטור־ווערטן? די ספרים, די ביכער, די בילדער, ווו זענען די מאָלער, די אַלע וואָס האָבן געבראַכט אַזאַ גרויסן צושטייער צו דעם אייגענעם און אַלגע־מיינעם אוצר פון דער וועלט־קולטור? די יסורים, די צרות פון די מיליאָנען מענטשלעכע לעבנס. צו קאָן דען דער מענטשלעכער שׂכל דאָס משׂיג זיין? אָט די אַלע גערדאַנקען האָבן זיך אָנגעהויבט אין דעם מוח בשעתן פאָרן אהין קיין פּוילן, דאָס לאַנד ווו ס'זענען פאָרגעקומען די שרעקלעכסטע אומגלויבלעכע פאַרברעכנס. דער גרעסטער חורבן זייט די וועלט שטייט.

אויפן וועג אהין האָב איך געזען פאַר די אויגן הויפנס, בערג פון מענטשלעכע גופים, צעממיתטע, צעפליקטע, אויסגעמישטע, נאַקעטע גופים פון יונגע און אַלטע, פרויען און קינדער. באַלד זענען זיי פאַרשווונדן געוואָרן.

פלאַמען, פלאַמען, אַ רויך וואָס קומט אַרויס פון איין קרע־מאַטאָריע, פון אַ צווייטער, און פון אַ סך אַנדערע זאַמלען זיך צונויף, באַהעפטן זיך און עס ווערט פון זיי אַ ריזיקער שוואַר־צער וואָלקן, וואָס וואַקסט אין דער הייך און אין דער ברייט, ווערט אַלץ געדיכטער. ס'זעט זיך שוין גישט באַלד די שׂין, זי פאַרשווינדט און איר פלאַץ פאַרנעמט דער חשך. נאָר אין אַזאַ פינצטערניש האָט געקאָנט געשען דאָס וואָס איז פאָרגעקומען אין די תוהו ובוהו־יאָרן, אין וועלכע מיר זענען באַשטראָפט געוואָרן צו לעבן. יאָ, מען זעט דאָרט אין דער טונקלקייט די 12 מיליאָן נשמות וואָס שוועבן אַרום פון איין עק וועלט צום צווייטן. איך כאַפּ מיך אויף, רייב די אויגן, פאַרטרייב די זונען־

שטראלן, וואָס האָבן מיך ארויסגעריסן פון דעם מאקאברישן געוואלד אין וועלכן איך בין אָנגעקומען קיין ווארשע.

ווארשע, די שטאָט ווו ס'איז פאָרגעקומען דער העלדישער אויפשטאנד פונעם ווארשעווער־געטאָ איז געווען די ערשטע שטאָט וואָס איך האָב באזוכט.

איך האָב מיך געוואקלט, נישט געקאָנט שטיין אויף די פיס. (דער טרעגער האָט מיר געהאָלפן אראָפנעמען דעם באגאזש און אים צוגעטראָגן אין באגאזש־מאגאזין). דער באן־הויף האָט מיר אויסגעוויזן ווי ער וואָלט געווען קראנק. אלע מענטשן וואָס איך האָב דאָ געזען, האָבן ווי געהאט וואקסענע פנימער. איך קום דאָך פון יענער וועלט, א וועלט פון חושך, פון אומענדלעכן פיין, פון גיהנום. אָבער פאמעלעך, פאמעלעך קום איך צו זיך. נאָך א שעה צייט גיי איך ארויס פונעם פעראָן און איך זע: אויטאָס, ווייטער אביסל אויטאָבוסן, מענטשן לויפן, איילן זיך, א טייל קומען, אנדערע גייען. איך בין ווידער אויף דער וויר־קלעכער וועלט.

אלץ איז כשורה. איך זיץ שוין אין אויטאָ און פאָר צו צום האָטעל „סירענא“, וואָס שטייט נאָך אין זיין רויטן־לבוש צווישן א סך אנדערע בלאָקן פון זעקס־זיבן שטאָק. מ'זעט אז אלץ איז דאָ ניי געבויט. נישט ווייט זעט מען נאָך די סמנים פון די חורבות פון די בארבארישע באָמבארדאמענטן פון די היטלעריסטישע חיילות, אָפגעריסענע ווענט, צעשפאָלטענע שווארץ־רויטע קוימענעס איבערגעבליבענע פון ווארשעווער געטאָ.

באלד בין איך אוועק אין שטאָט און געקוקט מיט נייגיר אויף יעדער גאס, אויף יעדן בלאָק, געוואָלט וויסן, וואָס עס איז געשען מיט יעדן באזונדער, איך האָב געוווסט אז דאָ פאָר איך אדורך אויף היסטאָרישע גאסן און הייזער ווו ס'האָבן זיך אָפגעשפילט אומצייליקע איבערמענטשלעכע דראמעס און טראַ־געדיעס.

איך בין אָנגעקומען צו דער אדרעס וואָס מיין חבר פון בוקארעשט האָט מיר אָנגעגעבן. דער חבר און די חברטע ב. וואָס זענען אויך געווען צוזאמען מיט דעם דיכטער אפרים בלוי אין יענער צייט אין אוראל, האָבן זיך נאָך דערפרייט פונעם גרוס וועלכן איך האָב זיי געבראכט.

ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער נאָכפרעג וועגן דעם פריינטס געזונט און אנדערע פראגן און ענטפערס מיט וועלכע ס'האָט זיך פארענדיקט דאָס ערשטע פערטל שעה פונעם באזוך.

איך, וואָס האָב געמאכט אזא ווייטן וועג מיטן צוועק עפּעס אָנשרייבן וועגן דעם אומגעהויערן אומקום, פון דעם יידישן ישוב פון פוילן, וואָס איז געווען דאָס שענסטע און דאָס בעסטע פון דעם אויסגעבידעוועטן אויסגעמאָרדעטן פאָלק, האָב זיך דערפרייט ווען די באלעבאָסטע האָט מיר פאָרגעשטעלט א פרוי — וואָס איז ערשט אריינגעקומען — וואָס האָט אליין איבערגעלעבט די גיהנום־יאָרן אין ווארשע, זייט ס'איז געשאפן געוואָרן דער געטאָ ביז דעם אומקום זיינעם.

אויפן פנים פון דער פרוי זענען פארבליבן שפּאָרן פון שיינקייט. אירע פארחלומטע אויגן, זענען ערגעץ ווייט, ווייט, פארשלייערט מיט אבלות, מיט אומענדלעכן טרויער, פארטיפט אין איר אייגענעם ווייטיק, וואָס וואָלט געדארפט זיין א וועלט־ווייטיק.

ווען דער באלעבאָס צו וועמען זי איז געקומען אויף באזוך, האָט זיך צו איר געווענדט, ווייזנדיק אויף מיר, צוגעבנדיק: אָט דער ווייטער אורח איז געקומען קיין ווארשע און ער וויל קומען אין קאָנטאקט מיט לעבעדיקע מענטשן וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם גיהנום: געטאָ, אוישוויץ, א.א.וו., האָט די פרוי ווי זיך אויפגעכאפט פון א טיפן דרימל און געזאָגט:

— וואָסושע ס'איז ווייניק געשריבן געוואָרן וועגן אָט דער טעמע, זאָל ער אזוי גוט זיין און לייענען וועט ער וויסן, דער הער! זאָל ער מיך געמאך לאָזן! צו וואָס טויג דאָס? איר זעט נישט אז אלץ איז ווי פארגעסן געוואָרן. וועמען טויג דאָס? זי האָט די דריי ווערטער ארויסגעזאָגט מיט א סארקאסטישן טאָן, אז ס'איז פאר אלע אָנוועזנדע געווען קלאָר אז, פארקערט, ס'ארט זי וואָס די טייערע, די אומגעקומענע, די קדושים, זענען ווי פארגעסן געוואָרן. מחמת איר איז באקאנט, אז א סך, זייער א סך מענער און פרויען, ווען ס'קומט די רייד וועגן אומקום טוען זיי א מאך מיט דער האנט, וואָס באדייט: לאָזט, איך קאָן נישט איבערטראָגן! כ'קאָן נישט הערן! רעדט פון עפּעס פריילעכערס, מיר זענען שוין זאט, אָט דאָס האָט זי שוין געהערט פון א סך, גאָר א סך מענטשן, שרייבער ווי אויך פון פּשוטע און פון געלערנטע מענטשן.

און דאָס ברענגט זי ארויס פון די כלים. ווי אזוי קאָן אזעלכס געמאָלט זיין! אָט איז ערשט פאר אונדזערע אויגן געשען א וועלט־אומגליק, מענטשן האָבן געליטן אזוינס, וואָס מען קאָן דאָס נישט אויסדריקן, אזוינס וואָס קיין פען, מעג זי זיין די גענויאלסטע, קאָן עס נישט באשרייבן; די פיין, די צרות, די איבערלעבענישן, פון די אלע וואָס זענען אריינגעפאלן אין דער פאשיסטישער נעץ.

דער חבר ב. מיט זיין פרוי, וואָס האָבן זיך געראטעוועט, געזעסן אין ראטן־פארבאנד, געארבעט און געקעמפט קעגן דער ברוינער פעסט, האָט געקוקט אויף דער פרוי מיט גרויס מיט־געפיל.

— מיר קענען זי, זי איז א פארביטערטע, פאר איר זענען די גרויל־בילדער אזוי נאָענט, אזוי איינגעבאקן, אז זי זעט זיי כמעט יעדן מאָמענט. זי האָט פארלוירן איר מאן, אירע על־טערן, איר גאנצע משפחה, האָט זיך דער מאן אָנגערופן.

— מיינט נישט אז זי איז אזא פארלוירענע — דערגאנצט דעם באלעבאָס פרוי.

איך האָב געקוקט אויף דער משפחה, אויף דער פרוי, וואָס האָט איר ביטערקייט ארויסגעוויזן און געקלערט:

„ס'זענען נאָך דאָ מענטשן וואָס ווילן נישט און קאָנען נישט פארגעסן וואָס ס'האָט זיך אָפגעטון אין די פינצטערע יאָרן. מיט זייער הילף וועל איך זיך זיכער דערוויסן פונעם מקור — וויפל ס'איז מעגלעך — פון די גרויסע פארברעכנס, אפילו אין א גאנץ קליינער מאָס, לגבי דעם וואָס ס'איז דאָ פאָר־געקומען. איך וויל אָבער זען די פלעצער, די כלי־משחיתים, די לאגערס, די געטאָס, די אויוונס, אלץ, אלץ, וויל איך זען".

— כ'וויל, טייערע חברים, איר זאָלט מיר העלפן כ'זאָל זיך אויך באקענען מיט אנדערע מענטשן וואָס האָבן געהאט די גרויסע „זכיה" איבערצולעבן דעם גיהנום. כ'וויל הערן פון זיי גופא די איבערלעבענישן פון די פוילישע יידן, וואָס זענען גע־ווען דאָס הארץ אין דער מוח פונעם יידישן פאָלק. די וואָס האָבן געשאפן אזא גרויסע ליטעראטור. די וואָס זענען געשטא־נען מיט געהויבענע קעפ קעגן די אלע אכזריותן וואָס די רעאק־ציאָנערע פארטייען האָבן פאר זיי געשאפן, די וואָס האָבן גע־

בראכט א גרויסן צושטייער צום עקאָנאָמישן, וויסנשאפטלעכן, קולטורעלן און פּאָליטישן לעבן, זייט דורות.

איך אליין, האָב מיך אויך פארוואונט—האָב איך ווייטער געזאָגט— אין די טאָגטעגלעכע ענינים, זיך געטראכט צו וואָס טויג איבער־חזרן און ווידער רעדן וועגן דעם אלעמען וואָס איז פאָרגעקומען? די לעצטע הדשים אָבער, האָט עס מיך נישט געלאָזט רוען, די סבה איז געווען די טעגלעכע ידיעות וועגן דעם ווידער אויפקום פונעם פאשיזם אויף דער וועלט. בין געקומען צום אויספיר, אז מען טאָר נישט שטיין אין א זייט. מען מוז וועקן דאָס געוויסן, ווייזן דעם אמתדיקן פּרצוף פון דעם נייעם פא־שיזם וואָס דאָס מאָל איז ער איינגעהילט אין דעם אזוי גערו־פענעם „דעמאָקראטישן" שלייער. אים אראָפּרייסן, ווייזן דעם נעאָ־פאשיזם וואָס איז נישט קיין אנדערער ווי דער פון אמאָל, וואָס האָט פארטיליקט א דריטל פון אונדזער פאָלק.

זיי ווילן צעפלאקערן א דריטע וועלט־מלחמה.

די פרוי מיט די ברוינע אויגן, אין וועלכע ס'האָט זיך אָפּ־געשפּיגלט דער נאצי־גיהנום, האָט גאנץ רויק צוגעגעבן: איך וויל מאכן א קורצן איבערבליק. ווי אזוי דער אומגליק האָט זיך צעוואקסן. די הויפט געשעענישן זענען מיר איינגעקריצט געוואָרן אין זכרון:

— נאָכדעם וואָס היטלער האָט איבערגענומען די מאכט, וואָס איז אים דערלאנגט געוואָרן פון די באלעבאטים פון דער שווערער אינדוסטריע, האָט ער באלד אויסגעריסטעט אן ארמיי, נישט רעכנדיק זיך מיט דעם ווערסיילער אָפּמאך. די ארמיי איז באשטאנען פון 36 דיוויזיעס, מיט 550.000 מאן. ער האָט גישט לאנג געקלערט און אָקופּירט דאָס סאאר־געביט.

לויט היטלערס „מיין קאמף" וואָס די נאצים האָבן געדעכנט פאר זייער עוואנגעליע איז די הויפט־לאָזונג געווען: „פאר ברייטערן דעם לעבנס־רוים פאר דעם פאָלק אָן רוים".

דער „פירער" האָט זיך געווענדט אין יאָר 1937 צו זיינע ס. ס.־לייט מיט די ווערטער: „דאָס דייטשע פאָלק האָט דאָס רעכט צו באהערשן אייראָפּע, און זי פארוואנדלען אין א גער־מאנישן רייך וועגן דעם דייטשן פאָלק".

די פּאָליאַקן און די טשעכן דאַרפֿן פֿאַלן די ערשטע קרבנות לויט היטלערס אָנווייזונגען.

דעם 1939.5.23 האָט היטלער געזאָגט צו זיינע גענעראַלן:

„דאַנציק איז נישט די הויפּט־סבה פֿונעם קאָנפֿליקט. עס האַנדלט זיך אין דעם, אַז דער לעבנס־רוים פֿאַר דייטשלאַנד זאָל אַלץ מער אויסגעברייטערט ווערן, צו מזרח צו, צו די רייכע גרייטע קוועלן פֿון לעבנסמיטל און זיי פֿאַרזיכערן. דערפֿאַר דאַרף מען פּוילן נישט שוינען“.

נאָך דריי חדשים, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 איז די היטלעריסטישע אַרמיי באַפֿאַלן פּוילן.

ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער צווייטער וועלט־קריג. גרויל און טויט, האָבן זיי צוגעגרייט פֿאַר דער גאַנצער וועלט. די נאַצי־פּאַרטיי, די געשטאַפּאָ, די ס. א., די ס. ס., די וועהרמאַכט, אַלץ האָט געדינט דעם פֿירער.

— און ביז דעמאָלט? האָט זיך אָנגערופֿן דער מאַן — וויפֿל פֿאַרברעכערנס האָט נישט דורכגעפֿירט דער היטלעריסטישער רעזשים כדי צו צוגרייטן די מלחמה־אַטמאָספֿער! וויפֿל קאָמוניסטן האָט ער נישט אומגעבראַכט אין די טורמעס? וויפֿל ייִדן האָט היטלער נישט אויסגעמאָרדעט אין די פּאָגראָמען פֿון גאַנץ דייטשלאַנד? וויפֿל לאַגערן האָט ער נישט צוגעגרייט פֿאַר די אַלע וואָס ער האָט פֿאַרמשפּט צום טויט?

— טייערינקע, האָט זי איבערגעריסן דעם באַלעבאָס' פֿרוי, האָסט איבערגעהיפּערט אייניקע זייער וויכטיקע דאַטעס און אַקציעס פֿון דער שוואַרצער פּעסט, למשל, דו האָסט נישט דערמאָנט, די גרויסע פּראָוואָקאַציע קעגן דער דייטשער קאָמוניסטישער פּאַרטיי: דער אויסוואורף גערינג האָט אונטערגעצונדן דעם רייכסטאַג, כדי היטלער זאָל באַשולדיקן די קאָמוניסטישע פּאַרטיי, אַז זי האָט דעם רייכסטאַג אונטערגעצונדן. אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק פֿון דעם אינסצענירטן פּראָצעס איז געזעסן דער קאָמוניסטישער אָנפֿירער געאָרגי דימיטראָוו. ס'זענען אָבער נישט געווען קיין באַווייזן, און מ'האָט דימיטראָוון געמוזט באַפֿרייען.

— זיכער איז דאָס געווען אַ ריזיקע פּראָוואָקאַציע, האָט די פֿרוי געזאָגט און ווייטער געשילדערט:

— דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאַלטן היטלערן צו ריכטן זיין הויפּט-אָנגריף, קעגן דער דייטשער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, און קעגן די פּראָגרעסיווע פּאַרטייען, וועלכע זענען פאַרבאָטן געוואָרן. אין די קלענערע פאַבריקן האָבן די היטלעריסטן געשאַפן קאָנצענטראַציע-לאַגערן, ארומגעצוימטע מיט שטעכל-דראָט. ביזן יאָר 1934 זענען פאַרשפּאַרט געוואָרן אין די לאַגערן איבער 250.000 קעגנער.

דו באַדאַרפסט אומבאַדינגט אויך דערמאָנען די נירנבערגער געזעצן, — האָט די פרוי ב. באַמערקט. — (15.9.935) וועמענס מחבר און קאָמענטאַטאָר ס'איז געווען האַנס גלאָבקע, די געזעצן וואָס האָבן די יידן בארויבט פון יעדן רעכט און זיי געשטעלט אויסערן געזעץ. זיי און זייער האָב און גוטס זענען געוואָרן הפקר... די ביכער, געשריבענע פון פּראָגרעסיווע יידישע און נישט יידישע אויטאָרן זענען פאַרברענט געוואָרן אויף די גאַסן. די סעריע באָיקאָטן און פּאָגראָמען, די אינטערנירונגען. די צעשטערונגען און די שׂרפות פון די סינאַגאָגעס, וועלכע זענען באַגלייט געוואָרן מיט יובל-געשרייען פון די וואַנדאַלן, די היסטערישע רעדעס פון היטלערן, געבעלסן און אַנדערע גדולים פון דער נאַציאָנאַל-סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אזוי האָט אויסגעזען דאָס דריטע רייך אין יענער צייט.

נאָך א ווײַלע האָט זי ווייטער געזאָגט:

— מען דאַרף נישט פאַרגעסן די „קריסטאַלנאַכט" פון 9—10 נאָוועמבער 1939 ווען 101 שולן זענען פאַרברענט געוואָרן ווען 76 שולן און 7500 יידישע געשעפטן זענען צעגראַמירט געוואָרן. דאָס איז געווען דער סיגנאַל פון די פּאָגראָמען, ביז צו דער באַפרייונג.

שוין דעמאָלט האָט גערינג געשיקט א בריוו צו היידריכן (דער שעף פון זיכערהייטס-פּאָליציי) אין וועלכן ער האָט געפאָדערט מ'זאָל איינריכטן געטאָס פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. דעמאָלט, דעם 12-טן נאָוועמבער 1938 האָט גערינג באַפוילן מ'זאָל אַרויפלייגן א שטייער אויף די דייטשע יידן, א מיליאַרד מאַרק.

— גענוג פאַר היינט. האָט דער באַלעבאָס — וואָס איז די גאַנצע צייט געזעסן און זיך צוגעהערט — איבערגעריסן דאָס געשפּרעך און געזאָגט:

— איר, האָט ער זיך געזעגנט צו מיר, האָט זיך געוואָלט באַקענען מיט אונדזער טעאַטער, טאָ, זייט אַזוי גוט און נעמט אַ מאַשין, און פֿאָרט צו צום טעאַטער. היינט שפּילט מען „דער זינגער פֿון זיין טרויער“ פֿון אָסיפּ דימאָוו.

די חברטע וועט אייך באַגלייטן. איך גלייב אַז דאָרט וועט איר האָבן די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט חברים וועלכע וועלן אייך דערציילן און וועגן די פֿאַרשאָלטענע יאָרן וואָס זענען פֿאַריבער. אויב איר ווילט זען דעם ספּעקטאַקל מוזט איר זיך צו איילן.

דער קאָפּ איז מיר געווען שווער ווי בליי. איך האָב געגעבן עטלעכע שלינג קאַלט וואַסער, זיך געזעגנט און בין אַוועק צוזאַמען מיט דער חברטע אין יידישן טעאַטער.

מיר זענען אָנגעקומען פֿריער מיט אַ האַלבע שעה איידער דער ספּעקטאַקל האָט זיך אָנגעהויבן.

די חברטע וואָס האָט מיך באַגלייט, האָט מיך באַקענט מיט מענטשן וואָס האָבן איבערגעלעבט די שבעה־מדורי־גיהנום פֿון היטלערס געטאָס און טויט־לאַגערן.

— מאָרגן, וועלן מיר גיין צו אַ חבר — האָט די חברטע צו מיר געזאָגט — אַ שרייבער, אַ היסטאָריקער, וואָס האָט געווידמעט זיין לעבן, זיין גאַנץ וועזן, זיין אַרבעט, דער יידישער און נישט יידישער מאַרטיראָלאָגיע פֿון אונדזער פֿאַרשאָלטענעם יאָרהונדערט. ער איז אויך אַ פֿלייסיקער זאַמלער פֿון דאָקומענטן וועגן אונדזערע ליידן און פֿריידן אויך פֿון די פֿריערדיקע דורות. זיין הויפּט־אַרבעט איז וועגן „דעם אויפֿשטאַנד פֿונעם וואַרשעווער געטאָ“, און אויך וועגן די ווידערשטאַנדן פֿון אַנדערע געטאָס און קאָנצענטראַציע־לאַגערן. דער שרייבער איז אויך דער דירעקטאָר פֿונעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט, וווּ עס ווערן אויפֿגעהיט די גביות־עדות פֿון די וואָס זענען ניצל געוואָרן פֿונעם נאַציִשן טויט; טאָג־ביכער, כראָניקעס, אויפֿרופֿן פֿון דער יידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציעס פֿון דער צייט פֿאַרן אויפֿשטאַנד, נאָטיצן און צוואות פֿון עמנואל רינגעלבלום, און אַנדערע שרייבער. מאַטעריאַלן פֿון הויז־קאָמיטעטן, דער עיקר רינגעלבלומס אַרכיוו, וואָס זענען געפֿונען געוואָרן אונטער די חורבות פֿונעם וואַרשעווער געטאָ, און אַ סך אַנדערע ווערטפֿולע

מאַטעריאַלן וואָס וועלן בלייבן לדורות, דערווייזן דער גאַנצער וועלט וואָס ס'איז אַזוינס פאַשיזם.

— באַקענט זיך מיט דער חברטע שוואַלב, וואָס איז געשטאַנען אין פּאָיע, האָט מיין באַגלייטערין צו מיר געזאָגט.

די חברטע שוואַלב א שיין נעבויטע פרוי, מיט אויגן בלויע, וואָס האָבן שוין לאַנג פאַרלוירן דעם גלאַנץ, דאָס פּנים אירס האָט עפּעס אַזוינס אין זיך, גלייך ווי עס איז געוועקט געוואָרן אין טויט, די האָר אירע, שאָטנגע, זענען ווי אָפּגעבלאַקעוועט פון זון, די גרויסע לאָקן אירע הענגען אַראָפּ אויף דער ברוסט. די ברוסט אָבער, אירע, הייבט זיך מיט אומעט. דאָס האַרץ אירס לויפט אַזוי גיך ווי די מחשבות אין וועלכע זי זעט די בילדער איידער זי איז אַריין אין געטאָ ווי אויך די וואָס זי האָט זיך אָנגעזען אין משך פון דער צייט וואָס איז געווען אויסגעפּלאַס־טערט מיט צעבראָכענע שאַרבנס, צעמענטירט מיט מוח־מאַרך פון אומשולדיקע קינדער וועלכע די קולטור־מענטשן פון געבלס'־תורה האָבן אָנגעכאַפּט ביי די פיסלעך און זיי צעשמעטערט אויף די ווענט, אויף די טראָטואַרן אַרומגעזוימטע מיט פאַר־גליווערט בלוט...

— איך קאָן נישט... איך קאָן היינט נישט רעדן. אפשר מאָרגן. קומט אַריין. אפשר וועל איך מיך באַרויקן. די דאָזיקע ווערטער האָט קוים אַרויסגערעדט די חברטע ש. און איז אַרויס, כאַפּן אַ ביסל לופט. זי האָט געפילט אַז זי ווערט דאָ דערשטיקט. און ס'איז קיין חידוש נישט. דאָ, האָט זי באַגעגנט חברים און חברטעס, וואָס האָבן אויך איבערגעלעבט די מעשי־תעתועים פון די פעלקער־מערדער.

— לאָמיר שוין נישט טראַכטן היינט דערצו. ס'הייבט זיך באַלד אָן די פאָרשטעלונג, האָט די חברטע צו מיר געזאָגט.

איך בין אַריין אין זאַל, אין קאַמינסקאַס טעאַטער. נאָר ס'איז געווען אומזיסט. איך האָב כמעט גאָרנישט פאַרשטאַנען. די אַקציע פון דער פּיעסע איז מיר געווען קלאָר: כ'האָב זי דאָך געזען, ביי די ווילנער אין בוקאַרעשט. ווייזט אויס אַז וואַרשע איז פול מיט די נשמות־ערטילאָין וואָס דרייען זיך אַרום אין דער לופט און טייטלען צו מיר „איר גייט זיך פאַרווײַלן, און אָן אונדז האָט איר פאַרגעסן?"

איך זיץ אויף דעם בענקל און שווארצע פליגעלער מערן זיך אלץ און פארשטעלן מיין ראיה. כ׳בין ווידער אין חושך. אין יענעם חושך וו עס האָט געקאָנט געשען אזעלכע אכזריותן, אזעלכע פארברעכנס. ניין, ס׳איז נישט געווען קיין שום פינצטערקייט. זיי, די מלאכי־חבלה, האָבן געשאָכטן, געמאָרדעט, געשאָסן, געהאָנגען, פארגאזט, פארברענט אין מיטן העלן טאָג. ס׳האָט דאָס געוווסט די גאנצע וועלט. דער וואטיקאן אוודאי. ער האָט נישט גערירט מיטן מינדסטן נאָגל און די ציווילי־זירטע מערב־וועלט האָט אלץ געוווסט. און האָט געשוויגן. די זון האָט געלויכטן און די מערדער האָבן געקוילעט אין דער עפּאָכע פון לית דין ולית דיין.

איך און מיין באגלייטערין האָבן זיך שוין מער נישט גע־טראָפן. א מידער בין איך צוריק געקומען אין האָטעל, און זיך געלייגט שלאָפן. ס׳האָט זיך אָבער צו מיר קיין שלאָף נישט געקלעפט. כ׳האָב געעפנט א בוך פון אומקום. כ׳האָב געלייענט. און ווי א געמאכטע זאך, דאָ, אליין, צווישן די פיר ווענט, בין איך א גאנצער גבור. איך לייען זיך אָן מיט אזויפיל גרוילעכ־קייטן, און וויל אלץ מער ויסן. מיין ווילן ווערט וואָס אמאָל מער פארהארטעוועט. און פארטרייבט אלע רעזיגנאציע־שטימונ־גען. יאָ! איך מוז אלץ וויסן וואָס ס׳איז געשען אין די ווילדע יאָרן. דאָס דערציילן, שרייבן, וועקן דעם באוווסטזיין פון אלע ערלעכע מענטשן. ווייזן וואָס די פעלקער־מערדער האָבן געטון. דאָס וועט זיין א באשיידענע וואָרנונג, א דערמאנונג, אז די מענטשהייט זאָל וויסן וועמען זי האָט פאר זיך. נישט מער דערלאָזן די גזלנים זאָלן אויפסניי רויבן און מאָרדן. און ענ־דלעך האָב איך פארלאָשן דאָס ליכט און בין אנטשלאָפן גע־וואָרן.

אכט אזייגער אינדערפרי, האָט מיר מיין באגלייטערין אָנגע־קלונגען, און מיר מודיע געווען אז די חברטע שוואַלב וועט פריי זיין צען אזייגער, איך זאָל קומען אין דעם פאָלקס־גאָרטן וו זיי, די ביידע חברטעס, ווארטן אויף מיר ביים הויפט־ארייננגאנג.

דער דרויסן איז געווען א מילדער, קינדער האָבן זיך גע־שפּילט, געלאָפן, געלאכט, געשטיפט אין דעם גאָרטן וואָס רינגלט ארום כמעט דעם גאנצן האָטעל. „זיינע שיינע רויזן וואָס זעען

דאָ אוים שענער ווי אומעטום. זאָל דאָס זיין אזוי? צי ס׳דאכט זיך מיר? אפשר דערפאר וואָס איך בין אויפגעשטאנען א פרײַ שער און האָב נאָך פון נעכטן פארטריבן די מרה־שחורה — ווייזט זיך מיר אלץ דאָ אוים גוט און שיין?״

כ׳האָב זייער געוואָלט זיך אָפשטעלן, אריינגיין אין א שמועס מיט די קינדערלעך, ווייל זיי, די קינדערלעך ברענגען מיך כמעט שטענדיק אריין אין א גוטער שטימונג, איצט איז אָבער שפעט, מ׳ווארט אויף מיר. איך בין אריין אין אויטאָבוס נומער 9, געקוקט אויף רעכטס, באַלד אויף לינקס, און אומעטום נײַע געביידעס, טייל פארטיקע, טייל נאָך נישט אינגאנצן. צווישן זיי אויך חורבות־סמנים פונעם „אויפשטאנד״. נאָך צוואנציק מינוט פאָרן, האָט זיך דער אויטאָבוס אָפגעשטעלט ביים קולטור־פּאַ לאַץ. דער קולטור־פּאַלאַץ איז א שיינע, מעכטיקע געביידע פון עטלעכע און דרייסיק שטאָק, מיט 3500 צימערן. איך האָב דאָ גענומען דעם אויטאָבוס 150 און בין געקומען צו דער צייט. ביים טויער פונעם שטאָט־גאָרטן שפאצירן שוין די חברטעס, פארטיפטע אין א שמועס מיט צוויי מענטשן וועלכע איך האָב נישט געקענט.

— גוט מאָרגן, זאָג איך.

— גוט מאָרגן, ענטפערן ביידע חברטעס.

— באקענט אייך, זאָגט צו מיר די ח׳ שוואלב. דאָס איז דער חבר יאקאָבזאָן, און ווייזט אויפן צווייטן מיטן פליוך אויפן קאָפּ, און דער איז חבר שמואליק.

— דער דאָזיקער חבר, זאָגט זי — ווייזט אויף מיר — איז געקומען אונדז דערמאָנען פון די צרות וואָס מיר זענען אדורך. די צרות שווימען אליין ארויף, און לאָזן אונדז נישט רוען. אָט באווייזט זיך פאר מיר מיין שטילע היים, די ביימלעך פארן הויז, וואָס שטרעקן זייערע צווייגן אין פענצטער אריין. גלייך ווי זיי וואָלטן געשטרעבט צו די בלומען־טעפּ און זיי אָפּגעבן א שלום־עליכם. און טאקע מיך אויפרייצן און מיך איינלאָדן: ארויס... אינעם גאָלדענעם פרי־ מאָרגן אריין. הנאה האָבן פון גאָטס־וועלט!

— שווייג! האָט איר איבערגעשלאָגן מיין באגלייטערן די ח׳ בערגער נענוג! כ׳בין שוין זאט פון די אידיליעס. ס׳איז נישט

פונקט אזוי געווען. נישט שטענדיק האָבן די בלומען געשמעקט, און נישט שטענדיק האָט די זון געשיינט און מיר אלע זענען געווען גליקלעך! ס'זענען געווען גענוג זאַווערוכעס, און ווען ס'האָט געשיינט די זון און אלץ האָט אויפגעלעבט און זיך געפרייט, זענען מיר געזעסן אין די קעלערס, און האָבן געהאָרעוועט, געמוזט נייען. צוגרייטן מונדירן. יאָ, מונדירן!

— לאָזט אויסרעדן די חברטע שוואלב, האָט זיך אריינגעמישט יאַקאָבזאָן, געדענקט, זי האָט געזאָגט „זיי שווימען אויף!" לאָזט זי ענדיקן דעם געדאַנק אירן.

— מילא, זאָל זי ענדיקן, האָט אביסל פארשעמט, געזאָגט די ח' בערגנער.

— א דאַנק! האָט א ביסל פארכמוערט, די ח' ש. געענטפערט. און פאָרגעזעצט:

— געווים, זענען יענע צייטן געווען פולע מיט דחקות, אָרעמקייט און מיט אלערליי פּורעניותן. אָבער אזוינס וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט אין די היטלער-יאָרן...

— יאָ, יאָ, מיר ווייסן שוין, האָט אויפסנייי די ח' ב. אונטערגעבראָכן.

— כ'פארשטיי איך נישט, לאָזט אויסרעדן, האָט דער ח' יאַקאָבזאָן ווי זיך געבייזערט.

— זאָל זי, זאָל זי, גאָר נישט אָנהויבן פון אדם הראשון, האָט די ח'ב. געענטפערט.

— איך וועל רעדן שפעטער, האָט מיין באַגלייטערן געזאָגט. זאָל זי דערציילן. זי האָט מער וואָס צו דערציילן, זי האָט מער איבערגעלעבט, דערפאר האָט זי קיין געדולד נישט. דערצייל דו, דע־צייל, חיות. ביסט געדעכט. דיר קומט די בכורה.

— איך וועל זיין קורץ, הייבט אָן דערציילן די ח' שוואלב.

געווען איז דאָס אין א שיינעם טאָג. פלוצים באָמבארדאַמענטן, חורבות, בונקערס, שרפות, מענטשן לויפן ווי משוגעים, מ'זעט ווי די הייזער ברענען, מענטשן ראַטעווען וואָס מ'קאָן נאָך פון דער איבערגעבליבענער באלעבאַטעשקייט. א ים מיט קינדער, א טייל פון זיי טראָגן זייערע געראַטעוועטע שפילציַיגן, דער א בעראַלע, דער א קעצאַלע, א ווינגעלע, א ליאַלקע. אמבו=

לאנסן אָן א שיעור. פרויען וואָס יאָמערן און וויינען, איינע מיט א שמאטע אין די הענט, אַן אנדערע מיט א בעזעם. ס'פלאקערט די שטאָט. אומעטום שטיקער גלאָז, אָפענע טירן, צעבראָכטע פענצטער. רויכעס וואָס הייבן זיך און פארדעקן שטיקער הימל. צעטראסקעט מעבל, צעפליקטע בילדער און ביכער אין די חורבות, אויף די גאסן. פארצווייפלטע געשרייען פון די וואָס זענען פארשאָטן געוואָרן צווישן די מויערן. מענטשן לויפן זוכן זייערע נאָענטע, זייערע באקאנטע וואָס האָבן געווינט אין די ווייטערע גאסן. בערג מיט שטיינער, גריבער, רויך, ריחות, פון פארברענטע קערפער, פארייכערטע בלעכן, צעקנייטשטע, אויף טריט און שריט.

ס'לויפן אויך פארסאפּעטע, מיט אויסגעגלאָצטע אויגן, וואָס האָבן געפּונען איצט א שעת־הכושר צו ראבעווען. אָט אזוי האָט אויסגעזען א טייל פונעם שטח אויף וועלכן די אָרעמשאפט האָט געוווינט.

דאָס איז געווען דער אָנהויב. ס'האָט נישט לאנג געדויערט און די דייטשן זענען אריין אין דער הויפּט־שטאָט. ערשט דעמלט האָבן צו די צרות, צו די דערנידערונגען און פּייניקונגען נישט גענומען קיין סוף.

די הויפּט־שטריכן פון דער נאצי־פּאָליטיק זענען געווען: געוואלט־איזאָלאציע, צונעמען די פּרנסות, נישט געבן קיין סאניטערע הילף, שטענדיקע מורא־אטמאָספער, טעראָר, ליגנס. שטעלט אייך פאָר ווי דאָס אלץ האָט זיך אויסגעווירקט אויף דער אָרעמער יידישער באפעלקערונג פונעם געטאָ. הונגער און קרענק האָבן געמאכט א חורבן אין דער רעכטלאָזער־באפעלקערונג. די שונאים האָבן געטראכט, אז דער שטענדיקער און וואקסנדיקער הונגער וועט אָפּשוואכן די יידן און זיי וועלן נישט זיין ביכולת צו טראכטן וועגן ווידערשטאנד, און צום סוף זיי אומברענגען.

אין אן אומרויקער אטמאָספער האָבן די פרויען געארבעט אין די שאָפּן, שטענדיק געקלערט צו די קינדער וואָס זענען געבליבן אין דער היים אויף הפקר. זיי האָבן געארבעט פאר שפּאָט־לוינען. דער הונגער האָט זיי צוגעבראכט צו א שרעקלעכן נערוון־צושטאנד: „וועלן זייערע היימען באפאלן ווערן?“

אין דעם שאָפּ אויף ניזקע־גאַס זענען 65—70 פּראָצענט פון די יידישע וועש־שניידערינס געשטאָרבן פון הונגער, פון אויסשעפּנדיקער ארבעט. די הויפּט־צרה אין געטאָ איז געווען די ארבעטסלאָזיקייט. מען האָט אויסגעוואָרצלט צענער טויזנטער פאַכלייט. זיי זענען געבליבן ווי אויפן וואַסער. די אינטעליגענץ האָט נישט געהאַט קיין בעסערע לאַגע.

— איר ווילט מן הסתם וויסן וויפל ס'איז געווען די צאָל ארבעטער אין געטאָ?

לויט די ידיעות וואָס זענען מיר באַקאַנט, האָבן זיך געפונען אין געטאָ אן ערך פון 85.000 קוואַליפיצירטע ארבעטער און 23,000 נישט קוואַליפיצירטע. ס'זענען אויך דאָרט געווען אן ערך פון 27.000 יידן מיט פרייע פּראָפעסיעס צווישן זיי סוחרים, קרעמער, באַאַמטע פון יודענראַט און אַנדערע אינסטיטוציעס. די חברטע שוואַלב האָט ווייטער דערציילט:

ווער איז דען בכוח צו באַשרייבן די נויט פונעם געטאָ? וואָס האָט זיך נישט אָפּגעטון אין די געמיטער פון די מענטשן וואָס האָבן באַנגעט אין גאַס, מענטשן וואָס האָבן פאַר־דעקט דעם האַלדז מיט זייערע צוגעשפּיליטע קעלנער, פון די פאַרלאַטעטע מאַנטלען, כדי מען זאָל נישט זען אז זיי האָבן קיין העמד נישט אויף זיך. טייל זענען אומגעגאַנגען האַלב נאַקעט. נאָך שווערלעכער איז געווען די לאַגע פון די יידישע ארבעטער וואָס זענען ארויסגעשיקט געוואָרן אויף צוואַנגס־ארבעט. דאָרטן האָט מען זיי געפּייניקט, דערנידעריקט. די נאַציסטישע בעסטיע האָט דאָרט ארויסגעוויזן איר מהות.

צו צוואַנגס־ארבעט האָט מען געכאַפּט די וואָס האָבן געוווינט אין די סאַמע אָרעמסטע קוואַרטאַלן. באַנאַכט פלעגט מען באַפאַלן און ארויסשלעפּן די קרבנות.

באַפאַלן האָבן זיי די היימישע געטאָ־פּאָליציי און די לאַגער־וועכטער וואָס זענען רעקרוטירט געוואָרן פון די אויסוואָרפן און רענעגאַטן פונעם פּוילישן און אוקראַיִנישן פאָלק.

זיי פלעגן דערמאַלט באַקומען 200 גראַם ברויט א טאָג, ס'רוב געאַרבעט ביי באָדן־מעליאָראַציעס, דער לוין איז געווען 4 זלאָטעס א טאָג, פון וועלכן מען האָט אָפּגערעכנט 1,30 פאַרן „עסן“, 0,25 זל, לטובת דעם לאַגער־לייטער, 0,25 פאַר וווינ־

קאָסטן און 5 פּראָצענט פון פאַרדינסט אויף... סאָציאַלער פאַרזיכערונג. ווען כ'דערמאַן זיך פון דער פּרעכּקייט, פון די געמיינע ליגנס הייבט מיר אָן שווינדלען דער קאָפּ. שטעלט אייך פאָר אַז פון אַזוינע קעסט און פון אַזעלכע סאַניטאַרע און מעדיצינישע הילף, זענען אַ סך געפאַנגענע אויסגעשטאָרבן און אַ גרויסע טייל זענען געבליבן קאַליקעס אויפן גאַנצן לעבן.

הערט אייך צו, האָט זי ווייטער געזאָגט, די ציפערן דאַרף מען קיינמאָל נישט פאַרגעסן! איך האָב זיי אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק. זאָל דאָס איינגעקריצט ווערן אין אונדזערע מוחות*:

„דייטשן האָבן באַקומען אויף די שפּייז־קאַרטן 2310 קאַלאָריעס
אויסלענדער „ „ „ „ „ 1790 „
פּאָליאַקן „ „ „ „ „ 634 „
יידן „ „ „ „ „ 184 „

דער קאַניבאַלישער ראַסיזם מיט זיין „גערעכטיקייט" האָט פאַראָרדנעט אַז די פּרייזן פון די קאַלאָריעס זאָלן זיין אויסגערעכנט זעלבסט פאַרשטענדלעך אויף אַן „עטישן" אופן, און אַט איז ער:

פאַר דייטשן וואָס באַקומען אַ סך קאַלאָריעס דאַרפן זיי באַצאָלן פאַר אַ קאַלאָריע................ 0,3 זלאָטעס
אויסלענדער................ 0,8 „
פּאָליאַקן.................. 2,6 „
יידן....................... 5,9 „

לויט די פאַרשריפטן האָט אַ געטאָ־איינוווינער געזאָלט באַקומען צוויי קילאָ ברויט און אַ פערטל קילאָ צוקער אַ חודש. דאָס האָט מען אויך זעלטן באַקומען. און אַז מען האָט עס שוין באַקומען, איז דאָס געווען ליימיק. געמישט מיט קאַרטאָפל־שאָלעכץ.

כ'זע ווי דו ביסט גאַנץ זאַכלעך און גערעכנט געניי אויך די ציפערן. איז דאָך זייער אינטערעסאַנט צו וויסן די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג וואָס איז געווען פאַרשפּאַרט אינעם וואַרשעווער געטאָ? האָט די ח' בערגער געפרעגט.

* די טאַבעלע האָט זי גענומען פון ב. מאַרק'ס בוך „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ"

לויט ווי ס׳איז געווען רעגיסטרירט זענען דאָרט געווען 416.000 מענטשן פון וועלכע 80 פּראָצענט האָבן געהונגערט.

איר פּנים ווערט ווייס ווי קאַלך. דער צאָרן פינקלט פון אירע אויגן. נאָך א פּויזע, ווישט זיך אָפּ דעם שווייס פונעם שטערן:

פּלעק־טיפוס, פּאַראַ־טיפוס און בויך־טיפוס האָבן געבושעוועט. די היטלעריסטן האָבן אַראָפּגעוואָרפן פון די עראָפּלאַנען לייז אָנגעשטעקטע מיט פּלעק־טיפוס. קיין מעדיצינישע סאַניטאַרע מיטלען האָט מען נישט צוגעלאָזט.

זי האָט זיך אָפּגעשטעלט, ווי געוואָלט זיך דערמאַנען, און פאָרגעזעצט:

אַלע אינערלעכע כוחות זענען מאָביליזירט געוואָרן, אָפּצושטעלן די עפּידעמיע, ליידער איז דאָס נישט געלונגען, ווייל ס׳זענען נישט געווען קיין סאַניטאַרע און היגיענישע מיטלען. אויף די גאַסן פונעם געטאָ האָט געהערשט דער טויט. געפאַלענע פון הונגער און עפּידעמיעס זענען זיי געליגן פאַר די טויערן, איבערגעדעקטע מיט פּאַפּיר. קינדערישע קולות האָבן געשטערט די טויטע שטילקייט, זייערע שטרויענע גופים׳לעך, אויסגעדאַרטע פּנימ׳לעך מיט ברענענדיקע אויגן, האָבן געזונגען אין כאָר דאָס באַקאַנטע ליד:

„גוטע מענטשן האָט רחמנות,\
דער טאַטע איז געשטאָרבן פון הונגער און נויט;\
גוטע מענטשן האָט רחמנות,\
וואַרפט אַראָפּ א שטיקעלע ברויט“.

דער הונגער טרייבט אַרויס די קינדער פונעם געטאָ, זיי גייען אויף מסירת־נפש. באַלד דערשיינען די פּאָליציסטן, שלעפּן זיי אַריין אין די קאָמיסאַריאַטן און שלאָגן זיי אָפּ די לונגען, פּייניקן זיי ביז זיי פאַרלירן די לעצטע כוחות.

— זאָגט מיר כ׳בעט אייך, האָב איך געפרעגט. זענען צווישן די מענטשן וואָס זענען געווען פאַרמאַכט אין געטאָ, נישט געווען אַזעלכע, וואָס זאָלן וואַגן פון דאָרטן זיך אַרויסצורייסן?

— פאַר אַרויסגיין פון די געטאָ־מויערן זענען די ערשטע דריי יידן פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. שפּעטער מיט א וואָך האָט מען פאַרמשפּט אַנדערע אַכט פאַר דערזעלבער זינד. די

עקזעקוציע איז פאָרגעקומען אין חודש נאָוועמבער 1941. צווישן די אויפגעהאָנגענע זענען געווען אויך מוטערס פון קליינע קינ־דער וואָס זענען געגאַנגען װעגן זיי זוכן א שטיקל ברויט, אָדער עטלעכע קאַרטאָפלעס.

צווישן די פארמשפטע איז אויך געווען א 16 יאָריק מיידל וואָס האָט געשריגן צו די הענקער, צו די קאָמיסאַרן און פּאָלי־ציסטן: „באַנדיטן! מיט אייך וועט מען מאָרגן אויך טון דאָס זעלבע".

דער הונגער איז געווען אזוי גרויס, אז מענטשן האָבן זיך נישט גערעכנט מיט דער טויט־סכנה. מאסן זענען ארויס, און מאסנווייז זענען זיי עקזעקוטירט געוואָרן פון דער פּאָליציי וואָס איז געווען אָנגעפירט פונעם שופּאָ־אָפיצער.

גרויס איז געווען די שטערבלעכקייט צווישן דער ארבעטער־שאפט און צווישן די פּליטים. נאָך פאר דער גרויסער ליקווי־דאציע זענען אויסגעשטאָרבן איבער הונדערט טויזנט יידן. אין דער ערשטער העלפט פונעם יאָר 1942 זענען אויסגעמאָרדעט געוואָרן איבער דריי הונדערט טויזנט יידן.

זי שווייגט א ווײַלע:

— דעם שונא איז געלונגען — אין א גרויסער מאָס — אָפּ־טויטן דעם ווילן צום לעבן, צום ווידערשטאַנד, און צוגעבראַכט צו געוואַלדיקער דעפּרעסיע, אפּאַטיע, פּאסיווקייט און כמעט צו רעזיגנאַציע.

די הונגעריקע ליגן אויף די בעטן, ס'גייט זיי שוין נאָרנישט אָן. איין ווונטש האָבן זיי: שטילן דעם הונגער.

זי בלייבט שטיל א ווײַלע; כ'דערמאַן זיך אָן מיין גוטע פריינ־דין לאה שפּילמאַן. זי איז בטבע געווען א רויקע, א באטראַכטע, א טאָכטער פון א באַלעבאַטישער משפּחה, וואָס זייט דורות זענען זיי געזעסן אין זייער אייגענער דירה, וואָס איז איבער־געגאַנגען בירושה פון איין דור צום אנדערן. אין איר שטוב האָט א הונגעריקער שטענדיק געקענט עסן, טרינקען און געפּו־נען א נאַכטלעגער. מיין פריינדין האָט געמוזט ארויס פון איר עלטערן־הויז און איבערזידלען אינעם געטאָ, אין אן ענגן, פינ־צטערן, נאַסן קעלער, זיך דאָרט אײַנגעאָרדנעט מיט איר מאַן בערל און מיט די פיר קינדערלעך זייערע. דעם מאַנס חודשלעכער איינ־

קונפט, וועלכער איז געווען גענוג קליין, האָט אפילו נישט געקלעקט אויף איין וואָך, און איז אויסגעצאָלט געוואָרן ראטנווייז מיט פארשפעטיקונגען פון חדשים, האָט געצוווּנגען זי, לאהן, זי זאָל אויספארקויפן צו ביסלעך אלץ פון איר באלעבאטישקייט, כדי די קינדער זאָלן נישט הונגערן. ווען כ'האָב זי באזוכט די לעצטע צייט, איז איר אויסזען געווען אויסטערליש. דער אמאָליקער בייגעוודיקער, שלאנקער קערפער, אירע לוסטיקע אויגן, דער שמייכל וואָס האָט פארכישופט — זענען פארשוווּנדן; דער קערפער איז לויז, ווי צעקראָכן געוואָרן, אנשטאט דעם צויבערדיקן שמייכל האָט דער טרויער געחושבט פון איר פנים, אנשטאט דער געשמאקער הלבשה, אָנגעטאָן אין געלאטעטע קליידער, אָבער זויבערע.

כ'האָב זיך צו איר צוגעקוקט און גאָרנישט געפרעגט. זי אָבער, מיין יוגנט-חברטע האָט פארשטאנען אז מיין קוק איז אן אויספאָרשענדיקער, אז מיינע בליקן קוקן נישט אויף איר, נאָר אויף אונדזער אלעמענס אומגליק.

דער מאן אירער, בערל, האָט געראטעוועט די סיטואציע. ער האָט זיך געווענדט צו מיר און געזאָגט:

— קוקסט אויף איר און שווייגסט? עס קומט דיר נישט אָן צו גלייבן. הא! ?

לאה, האָט פארשטאנען, אז באלד וועט דער מאן אירער אָנהייבן דערציילן וועגן אלץ וואָס זייער משפחה האָט איבערגעלעבט

— האָט זי זיך אנטשולדיקט און געזאָגט, אז זי דארף גיין צוגרייטן די גרויפן אין קיך, אז די קינדערלעך דארפן באלד קומען פון דרויסן, פונעם שפּיל, אין איז אוועק.

שוידערלעך זעט אויס די פרוי דיינע, האָב איך געזאָגט. זי איז נישט צו דערקענען. און א הולד! זאָל גאָט שוין שומר ומציל זיין.

— ווען דו ווייסט וואָס די פרוי האָט איבערגעלעבט די לעצטע צייט, וואָלסטו אזוי נישט גערעדט, זי איז דאָך א מלאך, נישט קיין מענטש, האָט בערל געזאָגט. ער האָט געגעבן א שאר מיט דער האנט אויף דעם באוואקסענעם און צעפלאָשעטן קאָפּ און ווייטער גערעדט:

כ'בין גבהל ונשתומם ווי אזוי זי האט דאס געקאנט אויסהאלטן. וויאזוי האבן מיר מיט אונדזערע נעבעכדיקע מיטלען געקאנט דאס איבערטראגן. כ'דארף דיר נישט דערציילן, אז אלץ איז אויסגעקויפט געווארן בחצי־חנם. אלץ כדי צו שטילן דעם הונגער. זי האט נישט נאר געקלערט צו אירע קינדער, זי האט געמוזט זארגן אויך וועגן איר שוועסטער וואס איז געבליבן מיט פינעף קינדער, און געבליבן אליין, ווייל דער מאן אירער איז געכאפט געווארן אויף צוואנגס־ארבעט, קיינער האט נישט געוווסט און קיינער ווייסט נישט וו זיין געביין איז אהין געקומען. און נאך א ווײלע שווייגן: דו קאנסט דאך זי! דער ארום, כ'מיין דער הויף אין וועלכן מיר ווינען איז פול געווען מיט קינדער, מיט אויסגעלאשענע אויגן, אויסגעדארטע, אויסגעמאטערטע גופימלעך, דינע פיסלעך, נאקעטע און באָרוועסע, אויך אזעלכע גליקלעכע ווי איר שוועסטערס קינדערלעך. זי האט דאס אלץ נישט געקאנט צו זען. האט אויסגעקויפט אלץ. אליין נישט געגעסן מער ווי עטלעכע פעצעלעך איבערן טאג. די קינדערלעך ביי איר זענען געווען אזוי אויסגעטרויעט, אז זיי האבן נישט געוואגט זיך צו צורירן צו א שטיקל ברויט. נאר געקוקט און זיך אויסגעדרייט. און זי, האט שטענדיק געקלערט: צו באגייט זי נישט קיין פארברעכן לגבי אירע אייגענע קינדער בשעת זי גיט אוועק פון דעם ווייניקן פון דעם אָרעמען ברויט די אנדערע? זי האט אבער זיך נישט געקאנט קיין עצה געבן. און האט געטאן וואס איר געוויסן האט איר דיקטירט. זי האט צעטיילט דאס לעצטע שטיקל ברויט אלע.

אט אזוי, איז פון דער בלום וואס איז געווען פול מיט זון, מיט לעבן, מיט האפענונג — באשאפן געווארן מיט חוש־, מיט האפענונגסלאָזיקייט, מיט אינסופיקע מידקייט, מיט אומפארמיידלעכן אומקום.

האסט זי געזען ארופגיין אין קיך אריין. כ'בין נישט זיכער צו זי וועט צוריק קומען. מיינסט אפשר אז דארט איז פאראן גרויפן? האסט א טעות, דאס איז נאר א חלום אירער.

יענע וואך האט זי מיר אפגעשיילט א פארציע וואס כ'וועל זי נישט פארגעסן מיין גאנץ לעבן. מ'שטיינס געזאגט, לעבן!

ווײַל װעל איך נאָך קאָנען אויסהאַלטן. די נשמה האַלט זיך קוים אין מיר.

איך כאַפּ איינס אין אַנדערן. די צרות שטייגן איבער אַלע גרענעצן. הער זיך צו וואָס מיט מיר איז געשען. אַנימלט בין איך אַרויסגעגאַנגען ווי מ'ין שטייגער איז, זוכן אַרבעט. ווי געווײנטלעך בין איך צוריקגעקומען מיט גאָרנישט. אויפן וועג זע איך אַ געדרענגעניש, געהערט קולות. קוים מיט צרות איז מיר געלונגען זיך אַרײַנשטופּן אינעם ראָד מיט מענטשן, וואָס שטייען און קוקן זיך צו ווי אַ מאַמע, אַן אויסגעדייוורטע, אָנגעטאָן אין לאַבעס, שטייט און ממיתט איר קינד וואָס האַלט זיך קוים אויף די פיסלעך און זײַנע קולות גרייכן אין הימל אַרײַן, זי שרײַט פאַרוואָס עס האָט געלאָזט אויסרײַסן דאָס ברויט, וואָס עס האָט עס געקויפט. אויסגעריסן דאָס ברויט האָט אײנער אַ הונגעריקער, און האָט געשטופּט שטיקער אין מויל אַרײַן וואָס האָט געבלוטיקט פון די שלעק וואָס די דורכגייער האָבן אים דערלאַנגט. איך האָב מיך געלאָזט ווי אַ סך אַנדערע צו דער ווײנענדיקער מוטער וואָס האָט געהאַלטן אין אײן שלאָגן דאָס קינד. טענהענדיק, היתכן! וואָס הייסט? באַלד איז אויסגעוואַקסן פּאָליצײ און געשטאַפּאָ־אַגענטן. מ'האָט אָנגעהויבן צו טרײַבן דעם עולם. ס'איז אָבער געווען שווער צו פאַרטרײַבן אים אינגאַנצן. ווײַל אַ טייל האָבן זיך אָקעגן געשטעלט. ס'האָבן זיך געהערט אײנצעלנע שטימען:

אָט צו וואָס די פאַשיסטן קאָנען צו ברענגען צו אַזאַ צושטאַנד, אַז אַ פאַרצווייפלטע מאַמע זאָל פאַר אַ ברויטל ממיתן איר קינד. אַז אַ דערוואַקסענער זאָל אַרויסרײַסן אַ ברויט. און דערפאַר צעמזיקט ווערן ביז צום טויט! די פּאָליציײסקע שטעקענעס זענען אַרײַן אין קאָן, די קאָלבעס זענען געפאַלן אויף די קעפּ און פּלײצעס. אָבער נישט יעדן האָבן זיי דערגרייכט. איך האָב באַקומען שלעג, מײַנע קליידער און ס'העמד זענען צעריסן געוואָרן, מען האָט מיר די לונגען אויסגערעקלאַפּט. ס'איז מיר אָבער געלונגען צו אַנטלויפן. כ'בין אָבער זיכער אַז סוף כל סוף וועל איך אַרײַנפאַלן אין די הענט פונעם געשטאַפּאָ. ווען כ'בין אַהיים געקומען האָב איך זי געטראָפן אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד, זי איז געלעגן אין בעט אין גרוים פיבער. דער פי־

בער איז ביי איר נישט געווען קיין גייעס, ער האָט שוין פון א לאנגער צייט באהערשט איר גוף. דער הונגער האָט צעפרעסן ביסלעכווייז אירע אברים. כ'האָב זי קוים אָפגעראטעוועט. ווער ווייסט ביז ווען? זי איז שוין לאנג א שברי־כלי.

לאה, איז אריינגעקומען.

דער מאן איז שטיל געבליבן. מיט ציטערדיקע הענט האָט זי געטראָגן דאָס ריינדל אין וועלכן ס'איז געווען דאָס לעצטע ביסל גרויפּן וואָס זענען געווען באהאלטן אין קעלער־שטוב. מיט אן אויסגעלאָשענעם בליק און מיט א שטילע שטימע האָט זי מיך געבעטן איך זאָל צונויף רופן די עופהלד. ס'האָט לאנג נישט געדויערט און אלע זענען זיך צונויף־געקומען, זיך אויס־געזעצט ארום דעם טיש, געקוקט צום ריינדל מיט אויסגעשטארטע אויגן, געווארט אויף א פּאָר לעפל ווארעמע גרויפּן, וואָס זיי האָבן שוין זייט א וואָך צייט נישט באַקומען.

— איך, דערציילט ווייטער די באגלייטערן מיינע, וועל קיינ־מאָל נישט פארגעסן דאָס בילד:

אויפן טיש איז געליגן א שטיקל ברויט, אפילו דאָס קלענ־סטע ייִנגעלע צווישן די קינדער, האָט נישט געוואגט דערצו זיך צו צורירן, די אייגעלעך האָבן געגלאנצט. נאָך א פּאָר ווײַלעס האָבן די פינגערלעך געטאַפּט, געצופּט קליינע פּיצעלעך, אריינ־געווארפן אין מײַלעכל, מיט אראָפּגעלאָזטע אייגעלעך, גלייך ווי עס וואָלט אָפּגעטון די גרעסטע גנבה, האָט זיי געקייעט לאנג אין מײַלעכל. נאָך עטלעכע מינוט, האָט עס זיי אראָפּגעשלונ־גען, א פארשעמטער.

אויף מײַן חברטעס פּנים האָט זיך פארשפּרייט דער טרויער נאָך מער, ווען זי האָט געהערט די יאָמערלעכע קינדער־קולות פון דרויסן, וואָס האָבן געשריגן: ברויט! ברויט! די בעטלער־קינ־דער האָבן געטראסקעט אין די טירן. און זי, לאה, האָט אראָפּ־גענומען דאָס ברויט פונעם טיש, קוים צעריסן אויף שטיקלעך און זיי דערלאנגט אין די אויסגעדארטע אויסגעשטרעקטע הענ־טלעך.

ארום דער טיש האָט זיך געטון א גערודער. קיינער האָט אָבער נישט געהאט די העזה, הויך צו פּראָטעסטירן. זיי האָבן נאָר געקוקט ווי זייער טייערסטער אוצר גייט צו גרונט.

ווען זי האָט זיך צוריקגעקערט צום טיש איז זי אנידערגעפאלן. פון איר מויל האָט זיך באוויזן בלוט. די לונגען און דאָס הארץ האָבן נישט אויסגעהאלטן. נאָך א דאָקטער האָט מען נישט געקאָנט לויפן. ס'איז געווען „שפּער שעה". אזוי האָט זיך געענדיקט די סעודה אויף וועלכע אלע דאָ האָבן ארויסגעקוקט מיט טויזנט אויגן. דער הונגער האָט אויפגעפרעסן אירע לונגען און איר הארץ.

זי, מיין באגלייטערן, איז אנטשוויגן געוואָרן. אויף אונדז אלע, האָט די שילדערונג געמאכט אן אומהדיקן ר.שם. מיר האָבן אלע שווער געאָטעמט. אונדזערע הערצער האָבן האסטיק געקלאפּט. מיר זענען געבליבן פארשטומט. ס'האָט געהערשט א בית־עלם שטילקייט.

האָט אונדזער חברטע א שטאָלן הארץ? ניין. זי וויל אויפלעבן אין אונדז א טייל פון די אמאָליקע ליידן פון אונדזערע טייערע, אונדזערע אייגענע, וואָס לויט ווי זי האלט אין איין טענהן אז מיר האָבן שוין פון אלעמען פארגעסן. אז מיר זעען נישט די גרויסע סכּנה וואָס שטייט פאר אונדז. אז דער גרויסער פּחד־מדיקער־גיהנום־פּיסק לויערט אויף אונדז. אויף אונדז אלעמען. מען מוז אים צערייסן. פאר אלעמען זאָגט זי, מוז מען שטענדיק האָבן פאר די אויגן די בילדער פון די רעכטלאָזע, די אויסגעהונגערטע, די איבענמענטשלעכע ליידן פון מיליאָנען קרבנות.

איידער איר וועט אהיים גיין זאָגט זי ווייטער, וויל איך אייך מאָלן אין פּשוטע ווערטער נאָך א בילד: צוויי קינדער יידישע אמפּערן זיך מיטן געטאָ־שומר. ער האָט זיי געכאפּט שמוגלען אביסל קארטאָפּלעס. ס'קומט צו א געסטאפּאָוויץ און פרעגט וואָס ס'איז געשען? דער שומר האָט אים דערציילט. און ער, דער געסטאפּאָוויץ באפעלט: זאָלן זיי אריבערשפּרינגען די מויער, לאָז זיי פריי! די קינדער, די צוויי, האָבן באלד גענומען אויספולן דעם באפעל, מיינענדיק אז ס'איז פאר זיי געקומען אן אויסלייזער פון זייער לעבן. זיי נעמען זיך האסטיק ארויפדראַפּען אויף דער מויער. דער געסטאפּאָוויץ האָט געמאכט דעם אָנשטעל אז ער גייט אוועק. ער האָט זיך אָבער באלד אויסגע=

דרייט, גענומען צילן אין זייערע קעפּלער. ער האָט זיי געטראָפן און האָט זיך צעלאכט.

— גוטע לערער האָב איך געהאט — האָט געזאָגט דער געסטאַפּאָוויץ.

ער האָט איסגעלערנט די מלאכה ווי עס געהער צו זיין. און איז אַוועק א צופרידענער

די גויםלעך זענען געפאלן אין יענער זייט מויער — זייער בלוט איז גישט פארפרעמדט געוואָרן.

מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּ זענען מיר אוועק פון אונדזער ערשטער באגעגעניש.

קיין אוישוויץ

איך בין געקומען אויף נאָוואָגראָדסקי 5. דאָ איז די הויפּט־פאַרוואַלטונג פונעם יידישן קולטור־פאַרבאַנד. דאָ האָט דער פרעזידענט לייב דאָמב, מיר פאָרגעשטעלט דעם חבר בידעבערג, וואָס איז דעלעגירט געווען פון דער געזעלשאַפט אויסטראַליע־פ.ס.ס.ר. זי צו פאַרטרעטן אויפן שלום און אנטוואָפענונגס־קאָנגרעס וואָס איז דאָס יאָר פאָרגעקומען אין מאָסקווע.

— איר האָט געוואָלט פאָרן קיין אוישוויץ, האָט דער פרעזידענט געזאָגט, דער חבר בידעבערג פאָרט היינט אהין. אויב איר ווילט פאָרט צוזאַמען. און נישט טרעפנדיק זיך מיטן חבר בידעבערג אויפן פעראָן, אזוי ווי מיר האָבן אָפּגערעדט, בין איך אליין געפאָרן קיין אוישוויץ.

פאָרנדיק אין צוג האָט אן אימה, א שרעק, באַהערשט מיין גאַנץ וועזן. דער הימל איז געווען טונקל־גרוי, און האָט זיך אראָפּגעלאָזט נאָענט צו דער ערד, ווי א ריזיקער קעסל, פון אונטער וועלכן ס'זענען פאַרשוואונדן יידן און נישט יידן, ארבעטער, אָנגעשטעלטע, טעכניקער, וויסנשאַפטלער, א.א. יידן אין

קיטלען, אין טליתים, אלטע פרויען מיט שׂרה בת־טובים־פּנימער, ישיבות, תלמוד־תורות, חדרים מיט תינוקות של בית־רבן אלע צוזאמען. ס'ווערט אביסל ליכטיקער, א חידוש... באלד זענען דערשינען שייטער־הויפנס ספרים פון לובלין, פון זשיטאָמיר, פון ווארשע, פּשעמישל, דאָס בילד פארציט זיך ווייטער, אויף דער ערד; יריעות פון ספרי־תורות, ארום זיי מחנות יידן צונויפגעבראכטע מארבע־פּינות פּוילן און פון די אלע לענדער וואָס זענען פארכאפּט געוואָרן פון מלכות הרשעה. ארום, א המון גלויביקע און נישט גלויביקע. דעם קאָפּ האָב איך קוים געהאלטן. ענדלעך אים אָנגעשפּארט אָנעם ווענטל. אנדרימלט געוואָרן.

אויסגעקליבן האָבן די רשעים־גזלנים, די עלטסטע רבנים זיי געצוואונגען טאנצן אויף די ספרי־תורות אין דער באגלייטונג פון די בעסטע מוזיקער וואָס זיי האָבן צונויף געטריבן.

דער שייטער הויפן ווערט אלץ גרעסער, דער בארג וואקסט אָן אויפהער, מיט וויסנשאפטלעכע, סאָציאלע און ליטערארישע ווערק פון די סאמע בעסטע. וויסנשאפטלער, סאָציאלאָגן און שרייבער זעען מיט אייגענע אויגן ווי דאָס אלץ ווערט פארברענט, און גייט אַוועק מיטן רויך. אין מיטן דעם וואָלקן רויך דערשיינען גאָלדענע פונקען, דאָס זענען די אותיות־פּורחות, וואָס האָבן אין זיך די סגולה צו ברענען און נישט ווערן פארברענט. נישט א סך ווייטער, זענען געווען אויפגעהאָנגען אויף אומצייליקע תליות, שיינע גייסטער, ערלעכע, נישט דערשראָקענע קעמפער. ארום: גזלנים מיט מאשינען־געווער גרייט צו שיסן. די גרויסע, צוזאמענגעטריבענע עדה; אלטע און יונגע, באָרוועסע, נאקעטע, מיט צעשפּאָלטענע קעפּ, לאָמע, בלינדע און קרומע אלץ ארום איז צונויפגעפּרעסט. פון אויוון אעראָפּלאנען, נישט ווייט טאנקן. דער בלוטיקער שונא האלט מלחמה מיט אויסגעהונגערטע, אָרעמע און קראנקע, פארשיסט זייער הייליקטום, פארניכטעט אלץ. דער רויך האָט זיך געצויגן אין דער הייך. באלד איז אָבער געוואָרן א ווינט וואָס האָט אלץ שטארקער געבלאָזן. די פּנימער זענען באפאלן פון דינע שווארצע הייטלעך פון די פארברענטע ספרים. די גאנצע עדה איז שווארץ געוואָרן. באלד איז פון דעם ווינט געוואָרן א שטורעם און האָט פאר=

טראָגן די שוואַרצע סימנים אומעטום, אפֿשר אויפֿן גאַנצן ערדקײלער.

איך האָב מיך אויפֿגעכאַפּט. געזען דעם גאַנצן עולם וואָס איז מיר אַקעגן געקומען, ער קומט פֿון אױשװיץ, פֿון דאָרטן. פֿון דאָרטן קומט ער מיט געבײלטע פּויסטן. זײ זענען אַזוי פֿיל אַז זײ פֿאַרדעקן די גאַנצע שטרעקע. „יאָ, מיר זענען עס. אונדזערע גופֿים זענען אומגעקומען אין די שווערסטע לײדן. אָבער אונדזער װײ־געשרײ װאָס איז דערשטיקט געװאָרן, איז סוף כּל סוף אַרױס און האָט מרעיש עולם געװען. דער רעש װעט ניט פֿאַרשטילט װערן, כּל־זמן דאָס פֿאַשיסטישע געשפּענסט װעט זיך אַרומדרײען אױף דער װעלט".

דער צוג האָט זיך האַסטיק אָפּגעשטעלט. כ'בין שױן אָנגעקומען קײן אױשװיץ. כ'האָב זיך אױסגעריבן די אױגן, פֿאַרטריבן די געדאַנקען װאָס האָבן זיך פֿאַרװאַנדלט אין אַ חלום, זײ האָבן אָבער געהאַט אַ װאָרן יסוד.

כ'האָב מיך קױם געקאָנט אָפּשײדן פֿון דעם אַלעמען. איצט װעל איך זען אַלץ אױף דער װאָר. כ'װעל זען דעם לאַגער װאָס האָט געבראַכט דעם טױט איבער פֿיר מיליאָן מענטשן... צװישן װעלכע אױך די װאָס כ'האָב דאָ ניט לאַנג געזען אין חלום.

דער אױטאָבוס װאָס פֿירט צום געװעזענעם לאַגער, װאַרט שױן אױף דער סטאַציע. ער װערט באַלד פֿול מיט פֿרעמדע און אָרטיקע פּאַסאַזשירן. מיר זענען אָנגעקומען. מען פֿילט װי אַ נאַסע קעלט נעמט דיך אַרום, כאָטש ס'איז חודש אױגוסט. די באַנדיטן האָבן מיט אַ בײזן מײן אױסגעװײלט די אָרט שטאָט אױשװיץ, װאָס ליגט אין אַ פֿײכטן טאָל, װאָס האָט ניט קײן גוטן קלימאַט און איז פֿול מיט פֿאַרעיפּושטע װאַסערן. די כּלבֿים האָבן אָבער געקענט די מלאָכה צו פֿאַרבלענדן די אױגן. אױף דעם װעג צום גיהנום האָבן זײ פֿאַרפֿלאַנצט בײמער װאָס זענען געשטאַנען שטאָלצע, אױסגעשטרעקטע, גלײַך זײ װאָלטן געװען שומרים װאָס היטן דעם װעג צום גן־עדן... עס דױערט ניט לאַנג און איך דערזע דעם באַװוסטן טױער אױף װעלכן ס'שטײט אָנגעשריבן מיט גרױסע, אײַזערנע, דײַטשע בוכשטאַבן די לאָזונג „אַרבײט מאַכט פֿרײ".

דורך דעם „פרייעם טויער“ זענען דורכגעגאנגען די צום טויט־פארמשפטע, אין דעם גרעסטן מארד־קאמבינאט, דער גרעסטער קאנצענטראציע־לאגער, פון די איבער טויזנט לאגערס וואס די היטלעריסטן האבן געשאפן. דא איז געווען דער הויפט־פונקט פונעם נאצישן טעראר. דא האבן די ס. ס. ארויסגעוויזן זייער הויכע שול בנוגע מענטשן־פארניכטונג. אוישוויץ איז געווען דער סינטעז פון נאצישן פארניכטונגס־סיסטעם. דא און אין בירקענוי אונטער דעם שטעכל־דראט זענען מיליאנען קרבנות אומגעקומען אין די גאז־קאמערן און קרעמאטאריעס. דא זענען אויך פארגעקומען אויפשטאנדן פון אנטיפאשיסטישע און פארגעשריטענע עלעמענטן. גענויע ידיעות פון דעם מארד־לאגער זענען אויף א געהיימען אופן דערגאנגען אין דער עפנטלעכקייט, א דאנק דער מי־פולער און מסירת־נפשדיקער חברישער ארבעט איז געלונגען צו העלפן א צאל העפטלינגען איבערצוטראגן די פייניקונגען.

— אט איז די תליה אויף וועלכער רודאלף העס, דער אויבער־תלין פונעם לאגער, איז אויפגעהאנגען געווארן; האט דער גיד אונדז געוויזן, און האט אונדז אויך דערקלערט אז דעם לארד ע. רוססעלס איבערבליק וועגן דעם קאנצענטראציע לאגער „אוישוויץ“ וועלכן איר זעט דא, איז געווען נאר אן אפשיין פון דעם וואס דא איז פארגעקומען. (רוסעל האט אנטייל גענומען אין ביידע וועלט־מלחמות, ער איז א באוווסטער יוריסט און איז גאנץ קאמפעטענט בנוגע דער טעמע. ער האט געארבעט אין די יארן 1942—1943 אינעם גענעראל־שטאב פון די אלירטע־ארמייען, און נאך דער מלחמה איז ער געווען דער יורידישער ראטגעבער פונעם הויפט־שעף פון דער ענגלישער אקופאציע־ארמיי אין דייטשלאנד).

פון רוסעלס דאקומענט דערוויסן מיר זיך אז:

ביים פראצעס האט דער אויסוווּרף (רודאלף העס) האט געמוזט אנערקענען א גרויסן טייל פון די באשולדיקונגען וואס זענען איבערגעוויזן געווארן דורך טויזנטער אומשטרייטבארע דאקומענטן. דער קאמענדאנט רודאלף העס האט מודה געווען אז דא זענען פארגאזט און פארברענט געווארן טעגלעך 10.000 מענטשן. לויט זיינע רעכענונגען זענען איבער 3.000.000 פארברענט געווארן.

פון אייניקע ביאָגראפישע נאָטיצן וועגן דעם אויבער־תלין פון אוישוויץ, זעט מען אַז, ער איז נאָך געווען אַ גזלן אינעם ערשטן וועלט־קריג, אַז ער איז פאַרמשפּט געוואָרן אין יאָר 1923 אויף צען יאָר טורמע פאַר אָנטיילנעמען אין אַ פאַרברעכן. די נאַציס האָבן אים אַרויסגענומען פון דאָרטן. הימלער האָט דערזען אין אים אַ גוטן עלעמענט פאַר זיינע דיאַבאָלישע פּראָיעקטן. אין יאָר 1932 איז ער אַריין אין דער נ.ס.ד.א.פּ. ער איז אויך געווען אין דאַכאַו אין די יאָרן 1930—1934.

אין יאָר 1941. ווען הימלער האָט באַזוכט אוישוויץ, האָט ער פאַראָרדנעט אַז דער לאַגער זאָל פאַרגרעסערט ווערן וועגן נאָך 100.000 געפאַנגענע. זייט דעמאָלט איז די צאָל פון די געפאַנגענע כסדר געוואַקסן. די עפּידעמישע קראַנקהייטן האָבן אָנגענומען מוראדיקע פאָרמען.

אין יאָר 1941 איז געקומען דער ערשטער קאָנטינגענט פון סלאָוואַקישע און אויבערשלעזישע יידן. און טאַקע ביים סאַמע אָנהייב, זענען די וואָס זענען פון די תלינים פאַררעכנט געוואָרן אַז זיי טויגן נישט צו קיין אַרבעט, באַלד פאַרגאַזירט און פאַרברענט געוואָרן.

העס, איז ווידער גערופן געוואָרן פון הימלערן וועלכער האָט אים דערקלערט אַז היטלער האָט פאַראָרדנעט „די ענדגילטיקע לייזונג פון דער יידישער פראַגע אין אייראָפּע“, און אַזוי ווי די אַנדערע מאָרד־לאַגערן פון פוילן זענען נישט געווען אויף דער „הויך“ לויט די נאַצישע אויסרעכענונגען, האָט מען אים העסן געעצהט ער זאָל באַזוכן טרעבלינקע און זיך באַקענען מיט די דאָרטיקע אויסראָטונגס־מעטאָדן. העס איז אָבער נישט צופרידן געווען מיט די דאָרטיקע פאַרניכטונגס־מעטאָדן. זיי האָבן אים אויסגעוויזן צו זיין צו פּרימיטיוו, כאָטש זיי האָבן שוין דעמאָלט באַוויזן נאָר אין זעקס חדשים צו פאַרגאַזירן איבער 80.000 יידן. דאָס איז אָבער געווען זייער ווייניק. (הימלער האָט פּלאַנירט אַז דאָרט אין טרעבלינקע זאָלן פאַרטיליקט ווערן די יידן פונעם וואַרשעווער געטאָ).

אַזוי ווי אוישוויץ איז געווען אַ גוטע באַן־פאַרבינדונגס־פּונקט, וווּ ס'האָבן זיך באַגעגנט פיר באַן־ליניעס און די געגנט איז נישט געווען צו שטאַרק באַוווינט און מען האָט זי געקאָנט לייכט איזאָלירן, איז זי אויסגעוויילט געוואָרן צו זיין די קרוין פון דער נאַצישער מאָרד־אינדוסטריע.

מיט אדאָלף אײכמאן האָט רודאָלף העס אויסגעארבעט דעם פּלאן פון די גרופּעס וואָס דארפן אהער קומען פון אלע אייראָפּעאישע לענדער כדי דערמאָרדעט צו ווערן.

די טראנספּאָרטן זענען געוואָרן אלץ גרעסער און געדיכטער. און אזוי ווי די אלע קרעמאטאָריעס, זענען נאָך נישט פארטיק געווען, זענען זיי פארגאזירט געוואָרן אין די פּראָוויזאָרישע גאז־האלעס און פארברענט געוואָרן אין גריבער.

די וואָס זענען לעבן געבליבן צייטווייליק, האָבן די ס.ס.־לייט מודיע געווען אז זיי טאָרן נישט פארגעסן, קיין איינציקע רגע, אז זיי געפינען זיך אין א דייטשן קאָנצענטראציע־לאגער, אז פון דאנען קאָן מען ארויס נאָר דורכן קוימען. אונטער א האָגל פון קלעפּ, האָט מען זיי געטריבן צום בלאָק 26, דאָ האָבן זיי זיך געמוזט אויסטון, דאָ האָט מען זיי אָפּגעראזירט די קעפּ, און געטריבן אין באָד אריין, אונטער הייסע אָדער אייזקאלטע וואסער־שטראָמען. נאָך עטלעכע מינוט האָט מען זיי נאקעטע ארויסגעטריבן אין הויף אריין, ס'האָט געמעגט רעגענען, שנייען, אָדער זיין דער גרעסטער פראָסט. זיי האָבן באקומען ארעסטאנטן־קליידער, צעריסענע, שמוציקע, צו קליינע, אָדער צו גרויסע. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די רעגיסטראציע. דער געפאנגענער האָט פארלוירן זיין נאָמען און מיט ספּעציעלע נאָדלען האָט מען אויסטאטואירט דעם נומער פונעם העפטלינג אויף דער לינקער האנט. דעם דאָזיקן נומער האָט געמוזט יעדער העפטלינג אויסנייען אויף דעם רעקל און אויף די הויזן. דאָס אלץ איז געוועןביים אָנפאנג, אין יאָר 1940.

קאראנטין

וואָכנווייז האָבן געמוזט די העפטלינגען איבן דייטשישע סאָלדאטן־לידער, אויף טריט און שריט געשלאָגן געוואָרן. דער ציל איז געווען ברעכן דעם מאָראל און פיזישן צושטאנד פון דעם געפאנגענעם. זיי האָבן געמוזט לויפן אויף ציגל־ברוך, אויף גלאָז־ברוך מיט באָרוועסע פיס. די אָפענע וואונדן זענען פארשמוצט און פאראייטערט געוואָרן. שוין לאנג האָט מען געמוזט שפּרינ=

געו, לויפן, קריכן, קניען, אויף שפּיציקע שטיינער. די שוואַכע זענען געפאַלן. דער וואָס איז לעבעדיק געבליבן פון אָט דעם מין קאַראַנטין, איז צוגעשטעלט געוואָרן צו אַן „אַרבייטסקאָמאַנדאַנט“. דאָ האָט ער ערשט דערזען ווי גרויס ס'איז דער אוישוויצער קאָנצענטראַציע לאַגער ווי אויך בירקענוי, מאַנאָוויץ און אַנדערע 39 לאַגערן וואָס זענען געווען בשכנות.

דער אַפּעל, דאָס ציילן

יעדן טאָג פלעגן פאַלן טויטע ביי דער אַרבעט. מ'האָט גענוזט ברענגען די טויטע און זיי לייגן פאָרנט. די צאָל האָט געמוזט שטימען. די געפאַנגענע האָבן לויטן באַפעל געמוזט שרייבן צו זייערע קרובים בריוו, מיט פאָלגנדיקן אינהאַלט: „איך בין געזונט, כ'פיל מיך גוט“. אַ סך אויסגעמאַטערטע פלעגן זיך לאָזן צו די שטעכלדראָטן וואָס זענען געווען אָנגעלאָדן מיט הויכן עלעקטרישן שטראָם און אַזוי אַן ענדע געמאַכט צו זייער פאַרפּייניקט לעבן.

די געפאַנגענע זענען געווען געצוווּנגען אַליין צו בויען די לאַגערס. אויסגעמוטשעטע מענטשן האָבן געמוזט שלעפּן די שווערע מיט ציגל און בעטאָן אָנגעלאָדענע וועגענער. זיי האָבן געאַרבעט אויף די פעלדער, זיי האָבן געבויט די גאַז־קאַמערן, די קרעמאַטאָריעס. אין דייטשישע פאַבריקן, אין די אויסראַטונגס־פאַבריקן, אין כעמישע און מעטאַל הוטעס, אין די קוילן שיכטעס, איבער 600.000 געפאַנגענע האָבן געאַרבעט 12 שעה טעגלעך. פאַר די קלענסטע אָפּנויגן פלעגט מען זיי באַשטראָפן צו שטיין פינעף נעכט דורכאַנאַנד אין די שטיי־צעלן, און דערנאָך האָט מען זיי געשיקט צו שטראָף־אַרבעט. די אָפּגעשוואַכטע אַרבעטער האָט מען געשיקט אין די גאַז־קאַמערן.

די וואָס זענען געטריבן געוואָרן צו דער גאַז־אָוזינע — איידער זיי זענען אַריין אין דער געביידע, — האָט מען זיי געהייסן זיך אויסטון לעבן אַ פּלויט. אויף דער טיר איז געווען אָנגעשריבן „דעזאינפעקציאָנס־רוים“ כדי די געפאַנגענע זאָלן באמת גלייבן אַז מען הייט זיי געבראַכט אין אַ דעזאַראַזיאַציע־אָרט.

אזוי ווי זיי זענען אריין אין זאל זענען באלד די טירן פארמאכט געוואָרן, און דורך ספּעציעלע עפענונגען האָט מען אריינגעלאָזט דער גאז „ציקלאָן־ב.“.

דער גאז האָט דערשטיקט די קרבנות אין משך פון 10 מינוט.

שפּעטער מיט א האלבע שעה, זענען די טירן אויפגעעפנט געוואָרן, און די טויטע קערפּערס זענען ארויסגעשלעפּט געוואָרן פון די „קאָמאנדאָס“, כדי זיי צו פארברענען אין די גריבער. אײדער ס'איז פון זיי אש געוואָרן, האָט מען פון די מיילער ארויסגעריסן די גאָלדענע ציין און די רינגלעך פון די פינגער. צווישן די קערפּער האָט מען געלייגט האָלץ, און ווען אין א גרוב איז שוין געווען הונדערט קערפּערס האָט מען דאָס האָלץ מיט די שמאטעס איינגעטונקענע אין פאראפין, אָנגעצונדן. ווען דאָס פייער האָט זיך צעפלאַקערט האָט מען נאָך ארויפגעוואָרפן אנדערע מתים. אזא שייטער פלעגט דויערן זעקס ביז זיבן שעה, און דער ריח פון פארברענט פלייש האָט מען געפילט און לאגער אפילו דעמלט ווען דער ווינט פלעג אים ווייט פארטראָגן.

נאָכדעם וואָס די גריבער זענען אויסגערייניקט געוואָרן, האָט מען די געפאנגענע פונעם לאגער געצוווּנגען זיי אליין זאָלן די ארבעט אויספירן: די ביינער זאָל מען לייגן אויף א צעמענטירטן באָדן און מיט שווערע הילצערנע האמערס זיי צעפיצלען. וואָס עס וועט בלייבן זאָל מען ארויספירן מיט קאמיאָנען און אריינווארפן אין דער ווייסל.

די אויבן דערמאנטע באשרייבונג שטאמט פון א דעקלאראציע וואָס ער, העס, האָט אָפּגעגעבן אין חודש מערץ 1946 און דאָס איז נאָר בנוגע די מעטאָדן וואָס זענען באנוצט געוואָרן אין די פּראָוויזאָרישע גאז־קאמערן. דאָס וואָס וועט ווייטער באשריבן ווערן, איז פון דעם זעלבן קוואל, אָבער שוין נאָכדעם וואָס די פּערפעקציאָנירטע מעטאָדן זענען אָנגעווענדט געוואָרן אין די נייע צוויי גאָר גרויסע קרעמאטאָריעס וועלכע זענען פארטיק געוואָרן סוף יאָר 1942.

דעמלט זענען געקומען גרויסע טראנספּאָרטן פון בעלגיע, פראנקרייך, האָלאנד און גריכנלאנד און זענען אויפן פּלאַגענדן אופן אויסגענומען געוואָרן: דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי א ספּעציעלע ראמפּע, צווישן דעם מאגאזין־לאגער און צווישן

דעם לאגער פון בירקענוי. ביי דער ראמפּע זענען די געפאנגענע סעלעקציאָנירט געוואָרן און מען האָט ביי זיי צוגענומען דעם באגאזש. די געפאנגענע וואָס זענען לויט די גזלנישע „דאָקטוירים" פעיק געווען צו ארבעטן האָט מען געפירט אין איינעם פון די פארשיידענע לאגערן; די וואָס זענען געווען אומפעיק און וועלכע מען האָט געדארפט אומברענגען האָט מען געפירט צו איינעם פון די נייִע קרעמאטאָריעס.

די קרבנות זענען צום ערשטן אריינגעפירט געוואָרן אין אן אונטערערדישן גרויסן זאל, וואָס איז געווען לעבן דער גאז-קאמער.

אין דער דאָזיקער קאמער זענען געווען בענק, הענגער וועגן קליידער און די דאָלמעטשערס האָבן געזאָגט די געפאנגענע אז דאָ וועלן זיי זיך באָדן און דעפאראזיטירט ווערן, אזוי אז, זיי זאָלן נישט פארגעסן ווו זיי האָבן אויפגעהאָנגען די קליידער. פון דאָרטן זענען זיי אריין אין אן אנדערער קאמער, וואָס איז געווען פארזען מיט דושן כּדי עס זאָל מאכן דעם איינדרוק אז די אינסטרוקציעס וואָס זיי האָבן באקומען פון די דאָלמעטשערס זענען ריכטיק. די דאָזיקע פּרעקאוציעס האָבן געהאט דעם ציל צו פארהיטן די פּאניק: צוויי באגלייטערס זענען שטענדיק געבליבן מיט די געפאנגענע ביזן לעצטן מאָמענט כּדי צו שטילן די אומרויקייט.

מיט דעם אלעמען, האָבן צומאָל די געפאנגענע געפילט, וואָס מען גרייט פאר זיי צו, איבערהויפּט די וואָס זענען געקומען פון בעלזען. (אין בעלזען, זענען נישט געווען קיין גאז-קאמערן), און ווען די געפאנגענע פון בעלזען, וואָס געפינט זיך אין מערב-דייטשלאנד האָבן געזען אז זיי זענען א סך קילאָמעטער ווייט אריין אין מזרח און קומען אָן קיין אויבער-שלעזיען, זענען זייערע חשדים געוואָרן ערנסטע.

אזוי ארום, ווען ס'איז געקומען א טראנספּאָרט פון בעלזען, זענען די זיכערהייט-מאָסמיטלען פארשארפט געוואָרן, און די געפאנגענע זענען צעטיילט געוואָרן אין קלענערע גרופּעס און געשיקט געוואָרן צו פארשיידענע קרעמאטאָריעס, כּדי אויסצומיידן בונטן. די ס.ס.-לייט האָבן פאָרמירט א פעסטן קאָרדאָן און געצווונגען די געפאנגענע וואָס האָבן געשטעלט א ווידער-

שטאנד אריינצוגיין אין די גאז-קאמערן. די בונטן זענען געווען זעלטענע, און די מאָסמיטלען וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן זענען אמיינסטן געלונגען.

אין זיין דעקלאראציע, האָט העס באשריבן דעם אופן, ווי אזוי ס'זענען פאָרגעקומען די ערשטע בונטן:

„כ'דערמאן זיך גאָר באזונדערס אָן איין אינצידענט. ס'איז אָנגעקומען א טראנספּאָרט פון בעלזן, און צוויי דריטל פון אים, ס'רוב מענער, האָבן זיך געפינען אין דער גאז-קאמער, און א דריטל — נאָך אין ווארטע-זאל. ווען דריי אָדער פיר באוואָפנטע ס.ס. זענען אריין אין ווארטע-זאל און האָבן געיאָגט די געפאנגענע זיך אויסצוטון, איז דער אויפשטאנד אויסגעבראָכן.

די עלעקטרישע קאבלען זענען אָפּגעריסן געוואָרן, די ס.ס.-לייט האָט מען אנטוואָפנט און מען האָט זיי אומשעדלעך געמאכט. איינער פון זיי איז דערשטאָכן געוואָרן. אזוי ווי אין דער קאמער איז געווען גאנץ טונקל, זענען אויסגעבראָכן פייערן צווישן דער וואך פונעם ארויסגאנג און צווישן די געפאנגענע פון אינעווייניק. ווען איך בין געקומען, האָב איך געגעבן דעם באפעל מען זאָל פארמאכן די טירן, און מען זאָל פארענדיקן דאָס פארגאזן דעם ערשטן טייל, און דערנאָך בין איך אריין מיט א וואך וואָס האָט געטראָגן קליינע שטורקאצן און אריינגעשטופּט די געפאנגענע אין א ווינקל און פון דאָרטן האָט מען זיי ארויסגענומען איינציקווייז און געפירט אין אן אנדערע גאז-קאמער, און זיי דערשאָסן, לויט מיין באפעל מיט וואָפן פון א קליינעם קאליבער“.

די פרויען פלעגן צומאָל באהאלטן די קינדער צווישן די קליידער, בשעת זיי האָבן זיי אויפגעהאָנגען אויפן הענגער, און האָבן זיי נישט מיטגענומען אין דער גאז-קאמער. די ס.ס. לייט אָבער — האָבן דעמלט באפוילן די קאָמאנדאָס צו זוכן צווישן די קליידער און אכטונג געבן, אז די באהאלטענע קינדער זאָלן אריינגעווארפן ווערן אין די גאז-קאמערן. אין דער נייער פערפעקציאָנירטער גאז-קאמער נאָך א האלבע שעה וואָס מ'האָט אָפּגעלאָזט דעם גאז, האָט מען אין באטריב געלאָזט די עלעקטרישע אינסטאלאציע וועגן אויספרישן די לופט. די מתים זענען טראנספּאָרטירט געוואָרן מיט א ווינדע צו די פארברען-אויוונס. דאָס

פארברענען פון 2.000 מתים אין פינעף אויוונס האָט גע־דויערט 12 שעה.

אַלע מלבושים און אַלע זאַכן וואָס האָבן געהערט צו די גע־פאנגענע, זענען סאָרטירט און איינמאַגאַזינירט געוואָרן פון א קאָמאַנדאַ וואָס זענען אויך געווען געפאנגענע, וועלכע האָבן דאָרט געהאַט זייער וווין־אָרט. זיי זענען כסדר באַנוצט געוואָרן צו דעם ציוועק. די ווערט־זאַכן זענען מאַגאַזינירט און אויפגעשיקט געוואָרן צו דער רייכס־באַנק. די מלבושים, גאָבדעס וואָס זיי זענען אויסגערייניקט געוואָרן, האָט מען געשיקט אין די וואָפן־פאַבריקן, כדי זיי זאָלן נוצן פאַר די אַרבעטער־שקלאַפן. די גאָלדענע ציין־פּראָטעזן, זענען צעשמאָלצן און געשיקט געוואָרן יעדן מאָנאַט צו דעם סאַניטעטס־דינסט פון ס.ס.־וואַפן.

ענדע דעצעמבער 1943 איז העס אוועק פון אוישוויץ, אָבער די בעסטיאַלע אויסראָטונג האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט. העס, האָט איבערגענומען אַן אַדמיניסטראַטיווע ס.ס.־פונקציע אין מינ־כען, אונטער דער קאָמאַנדע פונעם אָבערגרופּענפירער פּאָהל.

מיט דעם ראַנג האָט ער אָפּט אינספּעקטירט די קאָנצענטראַ־ציע לאַגערס און א גרויסע צאָל אינפאָרמאַציעס וואָס מיר האָבן היינט, וועגן די דאָזיקע „אינסטיטוציעס" זענען פון אים.

פון אים ווייסן מיר אויך אַז אין אוישוויץ זענען ווייניקסטענס דריי מיליאָן מענטשן דערמאָרדעט געוואָרן פון וועלכע $2^1/_2$ אין די גאַז־קאַמער.

פון אים ווייסן מיר אויך אַז נאָר לויט איין באַפעל, אין דער צייט ווען ער איז געווען קאָמאַנדאַנט אין אוישוויץ זענען אויס־געהרגעט געוואָרן זיבעציק טויזנט קריגס־געפאנגענע. און אַלץ ער איז געווען דער וואָס האָט אין א פּעריאָד פונעם 1943־טן יאָר, אויסגעהרגעט צען טויזנט מענטשן טאָג־טעגלעך אין די גאַז־קאַמערן.

די טויט־טראַנספּאָרטן זענען געקומען פון סלאָוואַקיע, גריכנ־לאַנד, פראַנקרייך, בעלגיע, האָלאַנד, אונגאַרן, רומעניע, פּוילן, אויבער־שלעזיע און דייטשלאַנד.

אין אַלע קאָנצענטראַציע־לאַגערן האָבן די קלענערע פּאָסטנס פאַרנומען דייטשישע פּראָפעסיאָנעלע פאַרברעכער, ארויסגענומענע פון די ציוויל־טורמעס און אויסגעשולט אויף א ספּעציעלן אופן

ווענן זייער ארבעט, פונעם ס. ס. אויסגעאיבטן פערסאָנאַל אין די קאָנצענטראציע=לאַגערן.

דער אוישוויצער פערסאָנאַל איז אויסגעוויילט געוואָרן פון די סאמע געמיינסטע פארברעכער, וואָס זענען פארמשפּט געוואָרן אויף לאַנגע יאָרן טורמע פאר זייערע גרויסע פארברעכנס. האָט דען הימלער גענקאָנט געפינען בעסערע אגענטן כדי אויסצופירן זיינע פארברעכערישע פּלענער?

ביים אָנהייב איז דער לאַגער באַשטימט געוואָרן נאָר פאר פּאָליאַקן, אָבער שפּעטער זענען אהער געשיקט געוואָרן געפאַנ=גענע, אָפּשטאמיקע פון 26 נאציאָנאַליטעטן, און צום סוף, ווען דער לאַגער איז באַשטימט געוואָרן נאָר ווענן אויסראָטונג, איז דער רוב באַשטאַנען פון יידן.

די וואָס זענען באַשטימט געוואָרן זיי זאָלן נישט תיכף אויס=געראָטן ווערן, זענען פארשריבן געוואָרן און באַקומען נומערן. די דאָזיקע נומערן זענען געווען אויסגענייט אויף די קליידער פון די געפאַנגענע, און אָנהויבנדיק פונעם 1942 יאָר זענען זיי טאַטואירט געוואָרן אויף די אָרעמס.

עס זענען אויך צוגענייט געוואָרן אויף דעם שקלאַפן=אָנטועכץ ספּעציעלע סמנים לויט פארשיידענע קאַטעגאָריעס פון די גע=פאַנגענע. א רויטער דרייעק פאר פּאָליטישע געפאַנגענע, א גרי=נער פאר פּראָפעסיאָנעלע פארברעכער, א ראָזער, פאר האָמאָ=סעקסואַלן, א שוואַרצער פאר פּראָסטיטוטקעס און פערוועררסע פרויען און וויאָלעט פארן קלער. די יידן האָבן געטראָגן דעם מגן=דוד אין שפּעטער א געלן צייכן אויפן דרייעק.

נאָכדעם וואָס זיי זענען פארשיקט געוואָרן האָבן זיי פאר=לוירן אלע רעכטן און זענען געוואָרן געווײנלעכע נומערן, האָבן נישט מער געהאַט קיין פּערזענלעכקייט און האָבן שוין גאָרנישט פארמאָגט. אלע זייערע זאַכן זענען קאָנפיסקירט און איינמאגא=זינירט געוואָרן, מיטן אויסנאַם פון א טייל פאר וועלכע ס'זענען געווען ספּעציעלע פאַראָרדנונגען ווי אויך פון די זאַכן וואָס די ס.ס.=לייט האָבן פאר זיך צוגעראַבעוועט ווענן זייער אייגן גע=ברויך און ווענן זייערע פאמיליעס.

אין דעם דאָזיקן לאַגער האָבן עקזיסטירט פינעף און דרייסיק ספּעציעלע געביידעס אין וועלכע ס'זענען סאָרטירט און איינ=

מאגאזינירט געוואָרן די דאָזיקע זאכן. כדי מיר זאָלן האָבן אן אנונג וועגן דער קוואנטיטעט דארפן מיר געדענקען אז 29 פון די דאָזיקע געביידעס צוזאמען מיט אלעמען וואָס איז געווען אין זיי, זענען פארברענט געוואָרן פון די דייטשן, אין די געבליבענע געביידעס, וועלכע דער שונא האָט שוין קיין צייט נישט געהאט צו פארברענען פאר זיין אנטלויפן, האָט מען געפונען די פאָלגענדע זאכן: 348.200 קאָסטיומען; 836.255 דאמען קאָמפּלעטן; 5.515 דאמען־שיך; 38.000 מענער־שיך; 13.694 טעפּיכער; טויזנטער ציין־בערשטלעך; א בארג מיט ראזיר־פּענזלעך; ברילן, פארשידענע קינדער־זאכן, רעדצלעך, ליאלקעס, און אפילו פּראָטעזן. דאָס איז גאָר א נישטישער טייל פונעם רויב.

די שטראָפן וואָס דער קאָמאנדאנט האָט כסדר דורכגעפירט זענען געווען: שמיץ, שטיין אויף די קני שעהנווייז און דאָס פארמאכן אין א ענגער און פינצטערער צעלע. די דאָזיקע צעלן זענען געווען אזוי קליין, אז די געפאנגענע האָבן זיך נישט געקאָנט רירן, און געמוזט שטיין אויף די פיס די גאנצע צייט. אין בירקענוי האָבן די אריינגענג אין אזעלכע צעלן געהאט דעם זעלבם אויסזע ווי די עפענונגען פון הינט־שטייגן. א מענטש האָט זיך קוים געקאָנט אהין דורכשטופּן.

דאָס פארמאכן אין דער שטיי־צעלע איז צונעפּראוועט געוואָרן מיט פארשיידענע טאָרטור־פאָרמעס, ווי ארויסרייסן די נעגל, גיסן וואסער אין די אויערן, גאנצע טעג נישט צולאָזן קיין עסן, אויסער גרינציגן וואָס זענען געווען שטארק געזאלצן כדי דער געפּייניקטער זאָל נישט איבערטראָגן דעם דורשט.

דאָס שמייסן איז פאָרגעקומען עפנטלעך, בשעת דעם אָפּעל, אויף א קלאָץ וואָס איז ספּעציעל וועגן דעם צוועק געמאכט געוואָרן. געשמיסן האָט מען אויפן הויזן לייב מיט א לעדערנע בייטש וואָס האָט געהאט איינגעפּאסט אין שפּיץ בליי. געשמיסן האָט מען ביז ס'האָט גערינען בלוט, אויב דער געפאנגענער אָדער די געפאנגענע האָט געחלשט, האָט מען זיי דערמינטערט. און די שטראָף איז פאָרגעזעצט געוואָרן ביז צום סוף.

אַמייסטן זענען די פרויען באַשטראָפט געוואָרן צו שטיין אויף די פיס שעהנווייז, גלייך אויסגעשטרעקט, און דער צייט האָבן די פרויען נישט באַקומען קיין שום עסן. די שטראָף צו שטיין אויף די קני איז באַשטאַנען אין דערין; שטיין אויף די קני מיט אויסגעשטרעקטע הענט האַלטנדיק אין יעדער האַנט א שווערן שטיין, אויב דער געפאַנגענער האָט א ביסל אַראָפּגעלאָזט די הענט אָדער אַראָפּגעלאָזט דעם שטיין האָט ער באַקומען שמיץ.

אין דער שרעקלעכער באַראַקע 11 האָט געוווינט די שטראָף־קאָמפּאַניע. אָט ווי עס באַשרייבט די דאָזיקע באַראַקע א געוועזענער מיטגליד פון דער לאַגער אַדמיניסטראַציע:

„פון דרויסן האָט מען כמעט נישט געזען קיין אונטערשייד צווישן איר און די איבעריקע 28 באַראַקן אין וועלכע ס'האָבן געוווינט די געפאַנגענע, אָדער די וואָס זענען באַנוצט געוואָרן פאַר קיכן און שפּיטאָלן. עטלעכע שטיינערנע טרעפּ מיט אַן אומשולדיקן אויסזע האָבן געפירט צו דעם פאָדערשטן אַרייַנגאַנג. צום אונטערשייד פון די אַנדערע באַראַקעס, איז די טיר פון דער 11־טער באַראַקע שטענדיק געווען פאַרמאַכט. ווען ס'האָט געקלונגען דאָס גלעקל, איז געקומען א ס.ס.־זעלנער, וועמענס טריט ס'האָבן זיך געלאָזט הערן פון דער ווייטנס פון דער באַראַקע וואָס האָט געמאַכט דעם איינדרוק אַז זי איז ליידיק. ער האָט געקוקט מיט חשד דורך די קליינער עשאַטקע אויף יעדן וואָס איז געקומען איידער ער האָט אים אַרייַנגעלאָזט. אין דעם האַלבפינצטערן קאָרידאָר האָט מען געקענט זען א מאַסיוון טויער מיט אַן אייזערנעם גרילאַזש, וועלכער האָט אויסגעוויזן אַז ער טיילט קאָמפּלעקט אָפּ דעם הויפּט־טייל פון דער באַראַקע.

נאָך פון דרויסן איז געווען אויפאַלנד וואָס די פענצטער זענען געווען כמעט אינגאַנצן פאַרמויערט. ליכט האָט געקאָנט אַרייַנדרינגען נאָר דורך א שמאָלער עפענונג. באַמערקנדיק די מיט ברעטער באַלכסנן פאַרקלאַפּטע פענצטער פון דער שכנות־דיקער באַראַקע, ביסטו שוין ווי זיכער געווען אַז אינעווייניק איז עפּעס סודות־פול באַהאַלטן“.

אין דער דאָזיקער פינצטערער געביידע, מיט א דראָענדיקן אויסזע, האָבן געוווינט די מיטגלידער פון דער שטראָף־קאָמפּאַ־

ניע. דעמלט ווען זיי זענען נישט געווען אין דרויסן אָדער אויף דער ארבעט. זיי האָבן תמיד געארבעט אויף „דער פרייער לופט", אמייסטנס, שטייענדיק אין וואסער ביז צום גארטל. ווען ס'איז קיין ארבעט נישט געווען, זענען זיי געלעגן א גאנצע נאכט אין פארפרוירענע צימערן אויף דער הוילער ערד. אין אזעלכע אומשטאנדן איז די צאָל פון די קראנקע געווען זייער גרויס און אזוי ווי די קראנקע פון דער עלטער באראקע האָבן נישט געהאט קיין רעכט אינטערנירט צו ווערן אין שפּיטאָל, זענען א סך פון זיי געשטאָרבן. נאָך א גרעסערע צאָל איז אָבער געשטאָרבן פון געוואלט־אקטן.

דער שעף פון דער באראקע, א געוויסער קראנקענמאן, האָט א סך אסירים דערהרגעט מיט די אייגענע הענט. אויסשטעלנ־דיק די געפאנגענע אין א ריי אויף דער גאנצער לענג פון דער שטיינערדיקער מויער, ער פלעגט זיי מערדערלעך שלאָגן איבערן פנים ביז די ציין זענען זיי אויסגעבראָכן געוואָרן און געקלאפט אזוי לאנג מיט זייערע קעפ אין דער וואנט ביז זיי זענען צע־שפּאָלטן געוואָרן.

ווען די געפאנגענע זענען געוואָרן ארבעט־אומפעיק, האָט מען זיי אויך גענומען און דערמאָרדעט. די סעלעקציע איז געמאכט געוואָרן מיט גרויס פאראד. די קראנקע און די עלטערע, וואָס האָבן געוווּסט דעם צוועק פון דער פאראדע האָבן געפרווט אויסווייזן געזונטער און יונגער. זיי זענען געגאנגען גלייך, ארויסגעשטעקט די ברוסטן. נאָכדעם וואָס מען האָט זיי אויס־געקליבן, האָט מען זיי צוגעטיילט אין סעפאראטע באראקעס, וועלכע די געפאנגענע האָבן א נאָמען געגעבן „די טויט־בא־ראקעס".

דאָס פארגאזן איז נישט געווען דאָס איינציקע מיטל מיט וועלכן מ'האָט דערהרגעט די נישט נוצלעכע. א מעטאָד פון הרגענען די געפאנגענע דורך אימפונגען מיט פענאָל איז אנט־דעקט געוואָרן פון ס.ס.־אָבערשטורמפירער דאָקטער ענדרעדד. אים האָבן געהאָלפן אויך אנדערע פארשוינען פונעם מעדיקא־לישן קאָרפּוס, און צוזאמען האָבן זיי אויסגעהרגעט נישט ווייני־קער פון 25.000 געפאנגענע. די אימפונגען זענען געמאכט געוואָרן אויפן פאָלגנדיקן אופן:

דער פארמשפּטער איז אוועקגעזעצט געוואָרן אויף א שטול וואָס איז געווען ענלעך צו א דענטיסט־שטול און צוויי געפּאַנגענע האָבן אים געהאַלטן די הענט, בשעת א דריטער האָט אים פארשטעלט די אויגן מיט א האַנטוך און געהאַלטן דעם קאָפּ. דעמלט האָט זיך דערנענטערט דער דאָקטער קלעהר און האָט אים אריינגעשטאָכן א לאַנגע נאָדל אינעם הארץ. דערנאָך האָבן אנדערע געפאַנגענע וואָס האָבן בייגעוווינט ביי דער אומפונג, געפירט דעם קרבן, דעם פארחלשטן אין א זייטיקן צימער און האָבן אים אויסגעצויגן אויף דער פּאָדלאָגע, ווי ער איז געשטאָרבן פריער פון האַלבער מינוט.

דער דריטער מעטאָד פון אויסראָטונג איז געווען דאָס דערשיסן. די דאָזיקע עקזעקוציעס זענען דורכגעפירט געוואָרן פון דער פּאָליטישער סעקציע אונטער דער אָנפירונג פון ס.ס.־אונטערשטורמפירער גראַבנער וואָס האָט אויסגעפירט די אמערסטע פארברעכנס פונעם גאַנצן ס.ס. אָט ווי עס האָט אים באַשריבן איינער וואָס האָט אים געקענט:

„אינעם ביוראָ פון דער פּאָליטישער סעקציע האָט מען צוגויפגערופן די קאדרען און אַלע פונקציאָנארן. דער שעף פון ס.ס., דער אונטערשטורמפירער דאָקטאָר ערנסט גראַבנער, האָט געהאַט א געשפּרעך מיט זיי וועגן אָפיציעלן ענין. הינטער זיין מאסיוון ביוראָ, באַרימט זיך דער מענטש פון מיטעלן וווקס רעדנדיק מיט זיין עסטרייכישן אַקצענט, מאַכנדיק זיך וויכטיק. זיינע אומאויפהערלעכע פראַזעס אין א פאַרדאָרבענעם דייטש האָבן באַלד באַוויזן אז ער איז אן אומקולטורעלער מענטש, טראָץ זיינע זילבערנע עפּאָלעטן. איצט טראָגט ער מיט שטאָלץ די לאַצן פון דער זיכערהייטסדינסט. ער איז נישט צופרידן וויאזוי די סעקציע האָט געארבעט. ס'זענען פאַראַן צו ווייניק מסירות פון די געפאַנגענע, צו ווייניק רעקאָמאַנדאַציעס וועגן עקזעקוציעס.

ער טאַדעלט זיינע אונטערגעאָרדנטע בשעת ער באַפעלט: אז זיי זאָלן זיין מער ברוטאַל אין דער צוקונפט, ווערט געענטפערט מיט א געדעמפּטן קלונג פון די אָפּצאַסן. גראַבנער איז געוואָרן דער וויכטיקסטער מענטש פונעם לאַגער א דאַנק זיין ברוטאַלי־

מעט, אמביציע און זיין ווילן צו ווערן רעספּעקטירט. אפילו דער קאָמענדאַנט העס פּערזענלעך, אויף וועלכן מען קאָן קיין תרעומות נישט האָבן בנוגע סאַדיסטישע רציחות און וועלכער איז אויך געווען סקרופּולאַז, האָט געזוכט אויסצומיידן ער זאָל מיט אים נישט האָבן קיין רייד".

גראַבנער האָט מעגלעך פּאַראַרדנט מאַסן־עקזעקוציעס און האָט אויך איינגעפירט א נייעם מעטאָד צו שיסן די קרבנות אין נאַקן, וואָס די ס.ס. האָט שפּעטער איינגעפירט אומעטום אין גאַנץ אייראָפּא. זיינע הויפּט־געהילפן זענען געווען פּרימש, פּאַלימש און אוימעיר. פּרימש האָט זיך נוהג געווען זיך צו אדרעסירן צו ניי־געקומענע מיט די פּאָלגענדע ווערטער:

„זייט וויסן אז איר זענט נישט געקומען אין קיין סאַנאַטאָריע, נאָר אין א דייטשן קאָנצענטראציע־לאַגער, פון וואנען מען קומט נישט ארויס, סיידן דורכן קוימען! אויב ס'געפעלט אייך נישט, וואַרפט זיך אויף די דראָטן די אָנגעלאָדענע מיט הויכן עלעקטרישן־שטראָם". גראַבנער מיט זיינע געהילפן האָבן געפּייניקט די אינטערנירטע בשעת די אויספאָרשונגען, וואָס זענען זייער אָפט פאָרגעקומען, כמעט אָן א פּאַרוואָס. די אינטערנירטע האָט מען געשטאָכן מיט נאָדלען און מיט צעגליטע אייזנס אין די געשלעכטס־אָרגאַנען.

די עקזעקוציעס דורך שיסן זענען אויסגעפירט געוואָרן ביי די סלופּעס, ארויס פונעם לאַגער. די געפאנגענע האָט מען צוגעבינדן צו די סלופּעס מיט די הענט ארונטער און מ'האָט זיי געשאָסן צו צען אין איין גרופּע. די לעצטע גרופּע האָט געמוזט אַנטייל נעמען ביי דעם דערשיסן פון אלע גרופּעס".

„פּאַלימש האָט אליין געשאָסן, גראַבנער אָבער האָט געגעבן דעם באַפעל; 25.000 געפאנגענע זענען דערשאָסן געוואָרן אויף דעם אופן אין אוישוויץ".

דער פערטער און דער לעצטער מעטאָד פון אויסראָטונג וואָס איז באַנוצט געוואָרן זייער אָפט איז געווען די תליה. דער דאָזיקער מעטאָד איז אַמייסטן באַנוצט געוואָרן ווען די געפאנגענע האָבן געפּרוווט אַנטלויפן און זענען געכאַפּט געוואָרן, די עק־

זעקוציעס זענען פֿאָרגעקומען ביי דער אָנווענזנהייט פון אַלע געפאַנגענע. כדי אָנצוואַרפן אויף זיי א מורא, זיי זאָלן מער נישט פּרווון צו אַנטלויפן. איידער מ'האָט די קרבנות אויפגע־האָנגען האָט מען זיי געשמיסן. זייערע גופים האָט מען געלאָזט הענגען א גאַנצע נאַכט, אין דער פרי האָט דער גאַנצער לאַגער געמוזט דעפּילירן פאַר די תליות.

היטלעריסטישע אויפנאַמע אין בירקענוי

2400 קילאָמעטער זענען די ערשטע דורכגעפאָרן אין פאַרשלאָסענע בהמות־וואַגאָנען ביז קיין בירקענוי. אויפן וועג האָבן זיי נישט באַקומען קיין שום שפּייז. צום ערשטן מאָל זענען די רייגלען פון די וואַגאָנען אויף די באַן־ראַמפּע פון בירקענוי געעפנט געוואָרן אין שכנות פון דער צווייטער און דריטער קרעמאַטאָריע. דאָ איז פאָרגעקומען די ס.ס.־סעלעקציע און אָט אזוי האָט זי אויסגעזען לויט העסן:

„די וואַגאָנען זענען אויסגעלאָדן געוואָרן איינער נאָכן אַנ־דערן. נאָר נאָכדעם וואָס זיי האָבן אָפּגעליינט דאָס געפעק האָבן זיי געמוזט אייניציקווייז דורכגיין פאַרן ס.ס.־דאָקטער, וועל־כער האָט אַנטשיידן בשעת דער קרבן האָט מאַרשירט, אויב ער איז פעיק צו אַרבעט, צי נישט. די וואָס זענען פעיק געווען צו אַרבעט האָט מען באַלד אין קליינע גרופּעס געפירט אין לאַגער. די צאָל פון די וואָס האָבן געטויגט צו דער אַרבעט האָט דערגרייכט פון 25—30 פּראָצענט. דער דורכשניט ציפער פאַר יידן איז געווען 15%“.

דער ס.ס.־דאָקטער יאָהאַן קרעמער, וואָס האָט פערזענלעך אָנטייל גענומען אין דער סעלעקציע, נאָטירט אין זיינע מעמואַרן:

„צום ערשטן מאָל, אַרום דריי אזייגער האָב איך אין דרויסן אָנטייל גענומען ביי א זאָנדעראַקציע. דער דאַנטישער גיהנום איז נישט מער ווי א קאָמעדיע לגבי דעם וואָס דאָ איז פאָר־געקומען. נישט אומזיסט האָט מען אוישוויץ א נאָמען געגעבן „דער אויסראָטונגס־לאַגער“.

די ס,ס.־לײַט האָבן זיך געשטופּט אָנטײל צו נעמען אין די דאָזיקע סעלעקציעס. װעגן דעם האָט יאָהאַן קרעמער געשריבן פאָלגנדעס:

„ארום אכט אזײגער פאַרנאַכט בין איך װידער אָנװעזנד געװען װען ס'איז אָנגעקומען א האָלענדישער טראַנספּאָרט. פאַר 200 גראַם שנאַפּס, 5 ציגאַרן, 100 גראַם װורשט מיט ברויט האָבן זיך די פאַרשױנען געיאָגט צו אזעלכע „אקציעס“,

דער שטח װאָס האָט געהערט צו דער לאַגערפאַרװאַלטונג, האָט פאַרנומען פּערציק קװאַדראַט קילאָמעטער.

אינעם עלפטן בלאָק פון אױשװיץ, האָט מען אױסגעפּרוּװט דעם גאַז ציקלאָן־ב.

די קרבנות זענען פאַרברענט געװאָרן אין די קרעמאַטאָריעס. װען ס'זענען אָבער געװען מער קרבנות װי די קרעמאַטאָריעס האָבן געקאָנט אײַננעמען, האָט מען געמאַכט מאַסן־גריבער אין װעלכע די מתים זענען פאַרברענט געװאָרן. די צאָל פון די קרבנות פון די מאַסן־גריבער אין געװען 167.000.

דער פאַרשאָלטענעם העס טײלט מיט, אז די דײטשע־איזיאַציע־אָבװער, װאָס איז געװען אײַנקװאַרטירט אין אױשװיץ, האָט פּראָטעסטירט קעגן גרויסן פײַער װאָס מען האָט געװען פון דערװײַטנס.

נאָך דער סעלעקציע אויף דער ראַמפּע האָט מען די מענטשן װאָס זענען באַשטימט געװאָרן פאַרגאַזט צו װערן, פאַרזיכערט אז זײ גײען זיך באָדן. אין די גאַז־קאַמערן זענען געװען דושן (שפּריץ־בעדער).

מען האָט זײ באַפאַלן מיט געשלעג און מיט אָנגערײצטע הינט. אָנגעפּראָפּט צירקא 2000 מענטשן אין א זאַל פון 210 קװאַדראַט מעטער. נאָכדעם װאָס די טירן זענען פאַרהאַקט געװאָרן, איז פון די עפענונגען פון דעם סופיט אַרײַנגעלאָזט געװאָרן דער גאַז ציקלאָן־ב.

נאָך צװאַנציק מינוט האָט מען די גאַז־קאַמערן געעפנט. פון די פאַרגיפטעטע האָט מען אַרױסגעריסן די גאָלדענע צײן. אָפּגעשניטן די האָר. אַראָפּגענומען די אױרינגלעך און די רינגלעך

פון די פינגער. דערנאָך טראַנספּאָרטירט די טויטע אין די קרע־מאַטאָריעס. די דאָקומענטן פון די פאַרברענטע האָבן זיי פאַר־ניכטעט.

א ווידערשטענדלער מיטן נאָמען שמולעוויטש איז געלונגען צו באַקומען פאָטאָ־פילמען. אַראָפּגענומען עטלעכע בילדער און זיי אַרויסגעשיקט פון אוישוויץ צו די ווידערשטענדלער פון יענער זייט שטעכל־דראָט.

דער פאַרלויף פון דער פאַרניכטונגס־אַקציע איז געווען גע־היים. פון א ניי געקומענעם טראַנספּאָרט זענען מצד די ס.ס.־לייט אויסגעשולט געוואָרן טייל אַרעסטירטע ווי אַזוי צו אַרבעטן אין גאַז־קאַמערן. זיי האָבן באַקומען דעם נאָמען „זאָנדער־קאָ־מאַנדאָ". די קרבנות האָבן זיי אַרויסגעפירט פון די גאַז־קאַמערן און פאַרברענט. אַלס אַזוי־גערופענע „געהיימניס טרעגער" זענען זיי נאָך א באַשטימטער צייט אויך אַריין אין די גאַז־קאַמערן. און זייער פּלאַץ האָבן פאַרנומען אַנדערע געפאַנגענע וועלכע זענען געקומען מיט די פרישע טראַנספּאָרטן און געצוווּנגען אויסצופילן די פאַרשאָלטענע שליחות.

אַלע ס.ס.־לייט האָבן געמוזט אונטערשרייבן א פאַרפליכטונג, אַז אין דער גאַנצער צייט וואָס זיי וועלן דינען אין קאָנצענ־טראַציע־לאַגער, אָדער אין סיי וועלכער אַנדערע איינהייט, טאָרן זיי נישט רעדן וועגן די איינריכטונגען פונעם לאַגער.

ס'איז נישט געלונגען די נאַציס צו פאַרווישן די שפּורן פון די פאַרניכטונגס־איינריכטונגען. אין די מאַגאַזינען פון קאָנצענטראַ־ציע־לאַגער האָט מען געפונען הויפנס פון ליידיקע פּושקעס גיפט־גאַז ציקלאָן־ב. און אויך א סך פולע. דער ציקלאָן־ב. איז געליפערט געוואָרן פון דער פירמע „דעגעש" און איז פאַר־שפּרייט געוואָרן פון דער פירמע „טעש און שטאַבענאָוו". צו דער פאַבריק קיין דעסוי וווּ די פירמע געפינט זיך, זענען גע־פאָרן לאַסט־אויטאָס פון אוישוויץ. דאָס ווערט באַשטעטיקט דורך איבער פיפציק באַקומענע פאַר־באַפעלן.

ציקלאָן־ב. אין קריסטאַלפאָרם איז דער שטאַרקסטער און שנעלסטער ווירקנדיקער סם. די קרבנות פאַלן אַריין אין פּחד באַקומען קאָפּשווינדל, ברעכן און ווערן דערשטיקט.

ווען די סאָוועטישע אַרמיי האָט באַפרייט דעם לאַגער, האָט מען געפונען אין די לאַגער־מאַגאַזינען זיבן טויזנט קילאָגראַם האָר איינגעפּאַקט אין פּאַפּיר־זעק. דאָס איז געווען נישט מער ווי אַ קליינער רעשט האָר וואָס די לאַגער־פאַרוואַלטונג האָט שוין קיין צייט געהאַט אָוועקצושיקן צו דער פירמע: אַלעקס צינק, אויף אויסצואַרבעטן. די האָר זענען פאַרקויפט געוואָרן פאַרן פּרייז 50 פּפעניק פער קילאָ.

אין דעם אַנאַליז פון די געפונענע האָר וואָס איז געמאַכט געוואָרן אינעם געריכט־אינסטיטוט פון קראָקע איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אַז:

„די עקזאַמינירטע האָר האָבן אין זיך ציאַנוואַסערשטאָף, דער גיפטיקער באַשטאַנדטייל פונעם פּרעפּאַראַט מיטן נאָמען ציקלאָן“.

דאָס אַרטיקל „ראָסהאַר“ * וואָס ווערט געוועבט מיט אַ געמיש פון פערדס־האָר האָט מען באַנוצט מענטשן־האָר. אין קאָסטשעק (פריעדלאַנד) האָט מען געפונען באַלעגס מיט האָר וועלכע זענען אַנאַליזירט געוואָרן ביים געריכטלעכן מעדיצין־אינסטיטוט פון קראָקע. דער רעזולטאַט:

„די מאַקראָסקאָפּישע, מיקראָסקאָפּישע און מיקראָמעטרישע עקזאַמינירונג פון די צוויי שטיקער ראָסהאַר, באַווייזן אַז ס'האַנדלט זיך פון מענטשלעכע האָר, לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן זענען דאָס פרויען־האָר“.

די גאָלדענע ציין האָט מען צעטאָפּעט, געמאַכט שטאַנגען און אָוועקגעשיקט צו דעם ס.ס.־הויפּט־אַמט. דאָס אַש וואָס איז געבליבן פון די פאַרברענטע האָבן זיי באַגראָבן אין דער ערד אָדער צעשאָטן אין די אַרומיקע טייכן.

רויב

אַלע זאַכן האָט מען צוגענומען ביי די הע פטלינגע, אין 35 באַראַקעס האָט מען זיי איינמאַגאַזינירט. ריזיקע מענגעס פון קליידער, וועדש־זאַכן, א.א. זענען סאָרטירט געוואָרן פון די העפטלינג־קאָמאַנדאָס.

* ראָסהאַר — אַ געוועב וואָס ווערט גענוצט כדי צו האַלטן שטייף די פאָדערטיילן פון מלבושים.

דער באַנדיט העס, האָט אָנערקענט אַז ס'זענען יעדן טאָג פאַרלאָרן געוואָרן אַ סך וואַגאָנען מיט זאַכן. אָפּט זענען טעג־לעך 20 וואַגאָנען סאָרטירט־מאַטעריאַל פאַרלאָרן און אַוועק־געשיקט געוואָרן.

די זייגערס זענען געשיקט געוואָרן קיין אָראַניענבורג, ברילן צום סאַניטעט־אַמט, אַנדערע זאַכן: האַנטוכער, רענצלעך, רוק־זעק, א.א. צו די דייטשע קאָמיסאַרן ווגן „פאַרברייטונג דעם דייטשטום". נאַטירלעך און טישטעכער צו די מיליטער אָפּ־טיילונגען. פעלצן קיין ראַווענסבריק, קליידונג צום פינאַנץ מי־ניסטעריום. עס זענען געווען 10—12 שטעלן צו וועלכע די זאַכן זענען געשיקט געוואָרן.

הימלערס זאָרג פאַר די הענקערס

אין הימלערס בריוו צו אָסוואַלד פּאָהל (פעלדקאָמאַנדאָ־שטעלע 1942.10 — געהיים) זענען פאַראַן פאָלגענדע אָנווייזן:

„פון די לאַגערס פון לובלין און אוישוויץ זאָל אויסגעשיקט ווערן ווגן די ווייַנאַכטן — 1942 צו די פאָלגענדע שטעלעס:

1) צו די פאָלקסדויטשע־גרופּע פון טראַנסניסטריע פאַר אַן ערך 135.000 מענטשן;

2) צו דעם דויטשטום אין גענעראַל גוווערנאַמענט זשיטאָ־מיר אין דער צאָל 45.000.

3) צו די פאָלקסדויטשן זידלונגען אין האַלבשטעטער־בעצירק אין צאָל פון 40.000.

4) צו די פאָלקסדויטשן אין קאָריצאַ אַ צאָל פון 15.000.

5) צו די פאָלקסדויטשן פון ניקאָלייעוו אַ צאָל ... (נישט אָנגעגעבן די צאָל).

6) צו די זידלער אין גוווערנעמענט לובלין.

די פאָלקסדויטשן פון 1—5 זאָל מען יעדן איינעם געבן איין אַנצוג, אַ קלייד, פון די פאַרהאַנענע, אַ מאַנטל, אַ הוט, צו דריי העמדער און אַנטשפּרעכנד לייב־וועש און די געוויינלעכע נויטיקע זאַכן.

דעסטגלייכן פאר די נויטבאדעפטיקע, צו שענקען פעדערבעטן, דעקן און בעטגעוואנט“.

...„דאָס איז געווען דער טויט-לאגער אוישוויץ; אָבער דאָס איז נאָר נישט אַלץ וואָס מ'קאָן זאָגן וועגן אים. ווען מ'וואָלט דאָס אַלץ געקענט באַשרייבן, וואָלט מען עס נישט געלייענט. אויב מען וואָלט עס יאָ געלייענט, וואָלט מען נישט געגלויבט“.

דעם גאנצן טאָג בין איך דאָ ארומגעגאנגען אין דעם פאַרשאָלטענעם לאגער, געזען מיט אייגענע אויגן, וואָס דאָ האָט זיך אמאָל אָפּגעטאָן, געזען די בלאָקן פון אוישוויץ, די קרעמאַטאָריעס, די אויסשטעלונגען פון יעדן באראק באזונדער, דעם באוווסטן 11-טן טאָרטור-באראק, געזען די אזוינגערופענע געלעגערס, די ארעסטאנטן-קאָסטומען, מיט די פארשיידענע דרייעק-סמנים, א ים מיט פאָטאָגראפיעס פון פרויען, אלטע, יונגע, קינדער מיט פארזונקענע אויגן אין טיפע לעכער, אויסגעצוימטע פנימער, אויסגעדרייוורטע גופים, גענומען פון 26 פעלקער, אויגן אָנגעזאפטע מיט אומענדלעכן ווייטיק. דער בארג מיט: שווארצע, בלאָנדע, גרויע און ווייסע האָר, די בערג קוליעס, פּראָטעזן, ליאלקעס, ליידיקע רענצלעך פון גאנץ אייראָפּע. די אויגן-לעכער גייען מיר נאָך. ווו זענען די אויגן אנטרונען? זענען זיי געבליבן אין אנטע פאוועליטשס פּאָסעסיע, מיט וועלכע ער האָט זיך בארימט בשעת ער האָט געזוופּט מיט די פאשיסטישע גדולים?

ס'קומען און גייען גרופעס טוריסטן וואָס זעען וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. פארוואָס זאָלן נישט אהער געשיקט ווערן פון דער גאנצער וועלט מענטשן וואָס זאָלן זען וואָס דאָ איז פאָרגעקומען?

זאָל מען זען וואָס עס הייסט פאשיזם!

אין דער פרי, קלינגט דער טעלעפאָן. כ'נעם דאָס טרייבל:

— ווער איז? פרעג איך.

— שוואלב.

— ווען זענט איר געקומען? פרעגט זי מיך. זיווארט נישט אויף קיין ענטפער און רעדט ווייטער. כ'האָב אייך געזוכט עטלעכע טעג. ווו זענט איר פארפאלן געוואָרן?

— כ'בין געווען אין אוישוויץ, דער גיהנום גייט מיר נאָך, ווי איך גיי, ווי איך שטיי זע איך פאר מיר אוישוויץ. כ'בין אומגעגאנגען ווי משוגע. כ'האָב פארגעסן פון אלעמען. אנטשולדיקט מיר, וואָס כ'האָב נישט געקאָנט האלטן וואָרט און איך אָנקלינגען.

— איך האָב געוווסט אז ס'וועט מיט אייך אזוי געשען. איך קאָן שוין מיינע פארשווינגען. איר האָט נאָך כוח? צו איר זענט שוין אויסגעשעפּט? שעמט אייך נישט. איר האָט דאָך געזאָגט אז איר זענט געקומען קלויבן מאטעריאל פון אומקום. כ'האָב געהערט אז איר האָט זיך דאָרט פארלוירן. פע! ס'פּאסט נישט פאר אייך, א זאמלער, וואָס וויל מודיע זיין די וואָס ווייסן ווייניק וועגן דעם וואָס דאָ האָט זיך אָפּגעטון.

איך האָב מיר געקלערט, וואָס וויל זי פון מיין לעבן האָבן? כאָטש כ'האָב איר אין גאנצן אָפּגעגעבן רעכט. ס'ווייזט אָבער אויס אז כ'בין געווען צו אָפּגעמוטשעט און ס'האָט זיך מיר געוואָלט זיין אליין. קיינער זאָל מיך נישט טשעפּען, קיינער זאָל מיך נישט מאַטערן. ענדלעך האָב איך איר געענטפערט: כ'וועל אייך שוין אלץ דערציילן.

— ווען זעען מיר זיך? האָט זי ענערגיש געפרעגט.

— פינעף נאָכמיטאָג, אין גאָרטן, האָב איך געענטפערט.

— גוט. און זי האָט אויפגעלייגט דאָס טרייבל.

כ'זע פאר מיר דעם ארייננגאנג, דעם הויכן, אייזערנעם טויער, אויף דער גאנצער ברייט זיינעם, דעם אויפשריפט „ארבייט מאכט פריי". רודאָלף העס' (דער לאגער-קאָמאנדאנט) תליה. כ'זע: היטלערן, הימלערן, געבעלסן, די עס. עס. די ס.א. די גראָטאָווע, די יידישע פּאָליציי, דעם יידן-ראט. און זע להבדיל די מיליאָנען מענטשן וואָס זענען געבראכט געוואָרן אהער קיין אוישוויץ. ס'לויפט פאר מיר דורך. דער רייכסטאג, דער ברענענדיקער, דער לייפּציקער פּראָצעס. כ'דערמאָן זיך אין יעקב שטערנבערגס ליד „דימיטראָוו". דער אויסוווּרף גערינג ווערט דעמאסקירט. די באָיקאָטן, די פּאָגראָמען, פארברענטע שולן, ביכער אין פלאמען. די קריסטאלנאכט. א מיליארד קאָנטריבוציע, הונדערטער טויזנטער הימלער-סאָלדאטן. דער קריג. דער איבערפאל אויף פּוילן. די אומצייליקע קאָנצענטראציע לאגערן. און

דאָ, פאר מיינע אויגן דער גרעסטער, דער שווידערלעכסטער, דער וואָס זיין נאָמען וועט בלייבן לעולם ועד דער קין־צייכן אויף דעם קולטורנעם שטערן פון די פאשיסטן און פון די אלע וואָס האָבן זיי מיטגעהאָלפן.

דאָס ערשטע בילד; קינדער, מאמעס, זקנים, איינגעהילט אין יסורים וואָס מען קאָן נישט באשרייבן. געפאלגענע פונעם טויט. זיי ווייסן דאָס, זיי פילן דאָס, דער טויט איז אויסגעגאָסן אויף די פנימער זייערע. איצט זעט מען אויסגעשטרעקטע זיגרייכע פאָנען פון אומצייליקע פעלקער. פריער אָבער האָט זיי איין טרויער־פאָן אלע פארדעקט.

ייִדן פון פראנקרייך, פוילן, האָלאנד, גריכנלאנד, אונגארן, רומעניע. סאָוועטישע קריגס־געפאנגענע, ציגיינער, ס'קומט מיר פאָר די קארטע וואָס האָט געוויזן פון וואנען די קרבנות זענען אהער געבראכט געוואָרן. די טראנספּאָרט באדינגונגען. די פארי־גלטע וואגאָנען. גאנצע טעג און נעכט זענען זיי דאָרט פארשפארט געוואָרן. ערשט אין בירקענוי האָט מען זיי געלאָזט אָטעמען די „פרייע עס־עס־ישע לופט". דאָס געשלעג. די סעלעקציע. דער רויב. דער עלטסטער בלאָק וווּ מ'האָט צום ערשטן מאל מיט דעם ציקלאָן־גאז, פארסמט. די מאסן־גריבער וואָס האָבן איינגעשלונגען איבער הונדערטער טויזנט געפאלגענע. אין איין גאז־האלע ווערן פארסמט 2.000 מענטשן אין 15—20 מינוט. די ארויסגעריסענע גאָלדענע ציין. די אָפּגעשניטענע האָר. דאָס ארויסרייסן די אויערינגלעך, אידער מען פירט זיי פארברענען. די פארברענטע דאָקומענטן. דער סוד. די זאָנדער־קאָמאנדאָ, ציקלאָן־ב. בערג מיט האָר. ראָסזאַר פון פרויען־האָר. דאָס אש באגראָבן אין גריבער און אין טייך ארייגעוואָרפן. 20 וואגאָנען מיט אָנגערויבטע זאכן ווערן אוועק געשיקט טעגלעך. רענצלעך פון אלע עקן וועלט, מיט אינשריפטן וועמען זיי געהערן. פון די איבער 4 מיליאָן מענטשן איז געבליבן אש, וואָס איז באגראָבן אין דער פארשאָלטענער בירקענווי־ערד. שפּאַן פון מענטשן־ביינער — צעשטויסענע. פּראָטעזן פון אינוואלידן, פון קאליקעס. אלץ איז פאר זיי געווען א סחורה.

ווינטער

פאַרנאַכט, האָט זיך שוין קליינוואַרג צונויפגעזאַמלט בײַם זיידן אין עסצימער. הײַנט איז דאָס ערשטע חנוכּה־ליכטל. מע וועט שפּילן אין דריידל. וווּ מען וועט נעמען געלט? דאָס איז קיין דאגה נישט. דער זיידע, די פֿעטערס וואָס וועלן באַלד קומען פֿון דער שול, האָבן שוין דערפֿאַר געזאָרגט. זיי גרייטן צו באַצײַטנס דאָס חנוכּה־געלט. אַ מנהג ברעכט אַ דין. אַזוי איז שוין זייט יאָרן. זייט דורות. דאָס האָבן זיי, די עלטערן, געירשנט בײַ זייערע עלטערן און די זיידעס פֿון זייערע זיידעס קאָן זײַן ביז צו יהודה המכּבי! אַזוי האָט יאָסעלע זיך געקלערט בשעת ער האָט זיך אַרומגעדרייט אין דעם גרויסן צימער, וואָס האָט אים פֿאַרשאַפֿט פֿאַרגעניגן. ער קומט דאָך אַהער אַ פּאָר מאָל אין דער וואָך, הן צו זען דעם זיידן, וואָס נעמט אים שטענדיק אויף בסבר־פּנים־יפות, דערלאַנגט אים אַ שטיקל לעקער, אַמאָל צוקער־לעקער און אַמאָל האָניק־לעקער, שענקט אים אַ גראָשן, אַמאָל צוויי און טאַקע דרײַ אויך, דעמלט, ווען ער האָט. דער זיידע איז אַ טײַערער מענטש, שטענדיק איז ער

פרייל‏ער, ס'קאָן זיין אז ס'דאַכט זיך אים נאָר אזוי אויס, ווייל צומאָל טרעפט ער אים ליגנדיק אין בעט און הוסט און הוסט, אז ער הוסט זיך שיר שיר נישט ארויס די נשמה. יאָסעלע האָט גע־הערט ווי די מאמע זיינע פלעגט זאָגן, אז דער זיידע ליידט פון אזא קרענק וואָס מ'רופט אסטמע, וואָס אסטמע הייסט? ווייסט יאָסעלע נישט. נאָר ווען ער הערט דעם זיידן הוסטן, נעמט עס אים צו א שטיק געזונט. די מאמע זאָגט אז די קרענק האָט ער באַקומען נאָכדעם וואָס ער האָט חתונה געהאט צום צווייטן מאָל מיט דער הייניקער מומע אירער, מאלטשע, רופט מען זי. אלע אייניקלעך רופן זי אָבער, באבע. יאָסעלע האָט אײנגעלער קיין תרעומות נישט געהאט צו דער באבע מאלטשע. זי פלעגט אים געבן צומאָל אן אייערקוכעלע, אמת, דאָס איז געשען נאָר פרייטיק ווען מ'האָט געבאַקן און ס'איז געווען לרוב. אין אנדערע טעג פון דער וואָך פלעגט זי אים כמעט קיינמאָל נישט געבן קיין אייערקוכעלע. וואָס ער פלעגט אזוי ליב האָבן. ס'האָט זיך דאָך צעקרישלט צווישן די ציין און ס'איז זיך צעגאַנגען אין מויל. מילא. האָט זי אים נישט געגעבן. ווען ער וואַרטן ביז פרייטיק. פאַרוואָס אָבער גיט זי די אנדערע אייניקלעך אפילו אין מיטן דער וואָך, טאקע נישט קיין גאַנצע, זאָל זיין צו שטיקלעך, פאַרוואָס זיי יאָ און אים, נישט? יאָסעלעס ברידער גיט זי אויך נישט, פאַרוואָס? דאָס האָט אים שוין די מאמע אויפגעקלערט: ווייל מיר זענען נישט אירע אמתע איי־ניקלעך. די אמתע אייניקלעך אירע, זענען; משהלע, מענדעלע, ישראליק און די אנדערע זעקס וואָס זענען אירע קינדערס קינ־דער. ביי יאָסעלען האָט דאָס אויסגעזען ווי אן עוולה. ער האָט נישט פאַרשטאַנען; קינדער זענען קינדער און ס'קומט זיי אלע־מען גלייך. ער האָט אָבער קיין ברירה נישט געהאט. ס'האָט אים אָבער נישט געלאָזט רוען. ער האָט זיך באַרויקט ערשט דעמלט ווען ס'איז אים איינגעפאַלן, דאָס צו פרעגן טאקע דעם זיידן אליין. ער דערמאַנט זיך ווען ער האָט געפּרעגט דעם זיידן: היתכן? האָט ער, דער זיידע אים אָנגעקוקט מיט רחמנות־אויגן, געקוקט ביז צו דער באבע, און אָנגעהויבן הוסטן און הוסטן און פאַר־

שפּאָרט אים צו געבן אַן ענטפֿער. יאָסעלע האָט אים מוחל געווען, און שוין מער נישט געפֿרעגט, ער האָט כּמו פֿאַרשטאַנען.

יאָסעלע האָט פֿאַרלוירן דאָס געדולד, וואַרטנדיק. ער האָט באַשלאָסן צו רופֿן די כאַליאַסטרע, דאָס הייסט אַלע אייניקלעך, וואָס זענען געווען מער ווי אַ טוץ, הן פֿון דער ערשטער באָבע, דאָס הייסט פֿון דער מאַמעס מאַמע, און הן פֿון דער צווייטער באָבע, וועלכע די מאַמע זייַנע האָט גערופֿן מומע — אין שול אַרייַן. ער, דער זיידע, האָט זיך דאָרט מן הסתּם פֿאַרשמועסט מיטן איבעריקן עולם. און פֿון וואָס צו שמועסן איז דאָ. מ׳זאָגט דאָך אַז די הייַנטיקע צייַטן זענען נאָך ערגער, ווי די צייַטן ווען אַנטיוכוס עפּיפֿאַנעס האָט באַפֿאַלן די ייִדן, אַז די הייַנטיקע צייַט איז אַ סך גרויזאַמער ווי די פֿון המנס צייַטן.

— לאָמיר גיין, חברה! צו דער שול. לאָמיר אַקעגנגיין דעם זיידן. אַלע האָבן ווי געוואַרט אויף יאָסעלעס אײַנלאַדונג, געכאַפּט אויף זיך די מענטעלעך, זיך אָנגעטאָן די קושמעלעך און זענען אַרויס. אינדרויסן איז געווען אַ מחיה. דער שניי האָט זיך צעלייגט ווי גאָלד אין פֿראַנקרייך. עס האָט געבלישטשעט פֿאַר די אויגן. יונגוואַרג איז אַרויס פֿון די כּלים פֿון הנאה. אַזאַ שיינקייט! די טענענבוימער זענען געווען אָנגעטאָן אין ווייסע פּאַסן. ס׳האָט נישט גערירט קיין צווייַגל פֿון די טאָפּאָליעס וואָס זענען געשטאַנען אויסגעשטרעקט, אָנגעהיט מען זאָל די שטילקייט נישט שטערן. די חברה האָט אָבער אָנגעמאַכט אַ „ויצעקו“. זיי האָבן דערזען לעבן דער שול, נאָענט צו דער וואַנט האָט געגלאַנצט דער גליטש, דאָס איז געווען דער אייניציקער שוואַרצער גלאַנציקער פֿלעק אויף דער ערד. אַ חוץ די פּלייט, וואָס האָבן אויסגעזען שוואַרצער ווי שטענדיק.

חברה, האָט זיך געלאָזט צום גליטש, יעדער האָט געוואָלט זייַן דער ערשטער, זיי האָבן זיך אויסגעשטעלט אין דער ריי, און זיך געגליטשט. אַזוי זיך געוואָלט גליטשן אָן אַן ערד, אָן אַ סוף...

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט אָבער און ס׳האָבן זיך געהערט שטימען. יאָסעלע, האָט באַלד דערקענט דעם זיידנס קול.

חברה! האָט ער אויסגעשריגן, אַן עק. מיר וועלן זיך שוין מאָרגן גליטשן. איצט איז צייט צו שפּילן דריידל. לאָמיר זיך לייטיש אויף פירן. נישט מאכן קיין רעש און גיין צום זיידן. מענדעלע האָט זיך נישט געקאָנט אזוי גיך אָפּרייסן פונעם גליטש. ער האָט זיך נאָך דריי מאָל א גליטש געטון, געקוקט מיט באַדויער אויף אים, ס'האָט אים באנג געטון וואָס ער דארף אים איבערלאָזן אין דרויסן און אריין גיין אין שטוב. יאָסעלע האָט אים געטון א שלעפּ ביים ארבל. א האלב טרויעריקער איז מענדעלע אים נאָכגעגאנגען.

— קום שוין. שאָלטיק וואָס דו ביסט און האָט זיך צעלאכט.

דער זיידע איז אריינגעקומען, באגלייט פון זיינע צוויי איידעמס און צוויי זין. דער עלטערער איידעם איז געווען אַן איידלער ייד. א בן־תורה, געשמט אין גאנץ גאליציע, אַן עוקר־הרים ,א גרויסער בקי אין גאנץ ש'ס און פוסקים. באטאָג און באנאכט געלערנט. געהאט א ידיעה אין חקירה, פון קבלה שמועסט מען נישט. געווען א טשאָרטקאָווער חסיד. אויף זיין דארן מיטלוווקסיקן גוף האָט געהאָנגען א שווארצע בעקעשע. פארגארטלט מיט א זיידענעם אָפּגעריבענעם גארטל, אין וועלכן ער פלעגט ווען און ווען אריינשטעקן די פינגער. דער צווייטער איידעם איז שוין נישט געווען אזא תלמיד־חכם אָבער אויך א בן־תורה. א יפה־תואר! און א יפה־מראה*. זיין הויכער שטערן האָט באַצירט דאָס פארחלומטע פנים וואָס איז געווען ארומגערעמט מיט א בלאָנדער באָרד און מיט נישט קיין לאנגע פאות. ער האָט געקוקט אין מויל אריין פון זיין עלטערן שוואָגער, פון וועלכן ס'האָט זיך געשיט פערל. דער זיידע, א גופל א קליינס, אויך אין דער בעקעשע, מיט ווייסע זאָקן אין שווארצע פאנטאָפל האָט געקוקט מיט זיינע שמייכלענדיקע אויגן וואָס זענען איצט פול געווען מיט אימעט, אויף דער פארצווייגטער משפחה קיין עין־הרע. אויף די זין, די איידעמס, זייערע פרויען און קינדער וואָס זענען געקומען זען ווי ער צינדט אָן דאָס ערשטע חנוכה־ליכטל, הערן דעם „מעוז צור" און זיין אייגנארטיקע מעלאָדיע וואָס ער האָט צו אים צוגעפאסט. (ער האָט געהאט א

* שיין געשטאלטיקט און מיט א שיין געזיכט.

שפּיקל ידיעה אין נגינה). דאָס צימער איז געווען פול. אלץ האָט זיך צוגעהערט מיט כוונה. אפילו דאָס קליינווארג איז געוועזן באצוויבערט פון דער פייערלעכקייט. זיי, די קליינע האָבן זיך שוין אָנגעהערט וועגן די רדיפות וואָס יידן האָבן זיך אָנגעליטן. וועגן דעם „נס=חנוכה“ האָבן זיי געהאַט א קנאַפּע ידיעה.

יאָסעלע מיט זיין חבר מענדעלע, וואָס זענען געווען נפש=אחת, כאָטש, אין חדר אין בשעת דעם זיידנס פאַרהער האָבן זיי געזוכט יעדער באזונדער ארויסווייזן זייער וויסן אין דער פּרשה פון דער וואָך, אין פּרק אָדער אין „ברכי נפשי“, האָבן געפילט א באזונדערע יומטובדיקייט, כאָטש א וואָכענדיקע, ווייל היינט חנוכה מעג מען אלץ. באזונדערס האָבן זיי געקלערט צום דריידל. זיי האָבן געקוקט אין די אויגן פונעם זיידן, פון די פעטערס און מומעס, א קוק א מאָנענדיקער, וואָס האָט געהייסן „וואָס מוטשעט איר אונדז? נעמט ארויס די גרייצער און טיילט“.

דער זיידע איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זיין חוב געטאָן. נאָך אים די פעטערס, די מומעס. אלץ איז געווען כמעט כשורה ווייל ס'האָט געפעלט „דאָס דריידל“, דאָס אמתדיקע „דריידל“, מחמת דריידלעך זענען געווען לרוב, חברה האָט אין זינען געהאַט זיך צו פאַרזאָרגן מיט דריידלעך. יענע אָבער זענען געווען פּשוטע. געגאָסענע אין חדר ביי מלך מלמד, וואָס האָט פאָרמעס פון דריידלעך נאָך פון ששת=ימי=בראשית. די כאַליאַסטרע האָט ארויסגעקוקט אויף דעם פעטער שלמהס ח נ ו כ ה = ד ר יי ד ל. ווייל דער פעטער שלמה האָט געהאַט גאָלדענע הענט: וועגן דער סוכה פלעגט ער מאַכן אזעלכע שיינע און פאַרביקע פייגעלעך. ווען ס'איז געקומען שמחת=תורה האָט ער געמאַכט אלערליי פענדלעך מיט מגן=דודס, מיט לייבן, הערשן, לעמפּערטן און פאַרשיידענע אנדערע חיות און עופות די דריידלעך זיינע זענען אָבער געווען א שם=דבר. פאַר דער חברה איז דאָס געווען א ווונדער שעבעווונדער. די אותיות זענען געווען קלאָרע. א נון איז געווען א „נון“ און א גימל א „גימל“, נישט ווי ביי מלך מלמדס דריידלעך אויף וועלכע מען האָט זיך ארויס גענומען די אויגן אונטערצושיידן פון א נון ביז צו א גימל. און היינט די „הא“ איז דאָך געווען א ליכטיקע, א פריילעכע, כאָטש זי האָט געהייסן אויסצונעמען נאָר „האלב

א העלפט פונעם געלט וואָס יעדער האָט איינגעשטעלט אין קאָן די „שין“ איז געווען אויסגעטאָקט ביים פעטער שלמהס חנוכה־דריידל, כאָטש פאר דעם וואָס זי איז אים געפאלן, האָט זי נישט געבראכט קיין פארגעניגן. דאקעגן, ביי די אנדערע שפילער האָט זי ארויס גערופן גרויס הייטערקייט.

בקיצור דאָס איז געווען נאָר אן הקדמה, די שמחה האָט זיך נאָך נישט אָנגעהויבן. מען האָט געוואַרט אז דער זיידע זאָל ענדיקן מיטן טיילן דעם האָניק־לעקעך און ווייזן מיט דער האנט אז דער שפּיל מעג שוין אָנהייבן. די חברה האָבן זיך אויסגעזעצט ארום דעם גרויסן טיש. דעם פעטער שלמהס דריידלעך האָבן אָנגעהויבן צו פליען אויפן טיש. דאָס איז געווען אויף אינדערווייל. דער אמתער שפּיל האָט זיך אָנגעהויבן נאָכדעם וואָס יעדער האָט אריינגעלייגט אין קאָן א גרייצער. ערשט דעמאלט האָט זיך אָנגעהויבן דער טומל:

— זע נאָר! ווי ס'גייט נאָר ווי א „נישט גוטער“, א „שד“, א „גאנצער“ א „האלבער“ וואָס זאָגסטו?

— נאָלע נאָר נישט!

— ניין, דאָס איז א „גימל“ און הייסט צונויף שארן אין גאנצן.

דאָס צווייטע דריידל דרייט זיך און דרייט זיך. דער עולם האָט שוין קיין געדולד נישט. איינער רופט אויס:

— זע, ווי עס שטייט שמונה־עשרה. שטיל. גאָלדענע הענט שלמהס, ס'דריידל קריצט נישט. גייט שטיל, ווי איינעם גייט שטיל אויס די נשמה.

— ביסט שוין אריין אין דיינע חקירות. לאָז אָפּ, לאָמיר בעסער זען וואָס איז געפאלן?

— א „הא“. דאָס הייסט “די העלפט“ פונעם קאָן.

— ניין, רופט זיך אָן דער שכן, דער יונגערער איידעם שלום. דאָס הייסט צוזאמען מיט דער פריערדיקער „שין“. „שיטער־הויפן“, יאָ, די „שיטער־הויפנס וו מ'ברענט די בעסטע ביכער פון דער וועלט.

— לאָז שוין אָפּ, היינט איז חנוכה, איך וויל פון אלעמען פארגעסן! האָט זיך דוד ווי געבייזערט.

— ווילסט פארגעסן? זיך פארווינגן אין דער לעגענדע אז „נס גדול היה שם“ און זיך קוויקן מיט זייערע ראשי־תבות און אויב דו ווילסט דווקא אזוי, וועל איך דיר אויסטייטשן אויף יידיש „נאצישע גזלנים הרגענען שוין“, דאָ נישט ווייט. מיר האָבן שוין אזא רגילות. מיר שפּילן זיך אין אותיות, מיר דרייען זיי אזוי ווי ס'לוינט אונדז. ניין! טייערינקער, לאָמיר אָנעמען אפילו, אז אמאָל זענען געשען נסים. „היינט גילטן שוין נישט!“ האָט זיך אָנגערופן דער גיכטערער שלום, ער אליין איז אויך געווען נעכאַפּט אין דער מעשה־נוטריקן*. האָט אויך גענומען סימבאָלן און זיי צוגעפּאסט צו דער ווירקלעכקייט. (אזא מנהג געווען דעמאָלט. זוכן נוטריקן. ווער ווייסט, אפשר איז משיחס־צייטן?).

די צוויי אידעמס האָבן זיך צוביסלעך אוועקגעריקט פונעם טיש און זיך אנידערגעזעצט אויף דער צעריסענע קאַנאַפּע די שוואַרצע. געקוקט איינער אויפן אנדערן ווי זיך באדויערט.

— וואָס פארא מענטשן מיר זענען. ארום אונדז איז א שׂרפה. גאנצע שטעט און שטעטלעך, ווערן אויסגעליידיקט פון זייערע תושבים, בתי־מדרשים ווערן פארברענט. דאָס גאנצע האָב און גוטס ווערט גערויבעוועט און זיי די „צאן־קדשים“ פירט מען צו דער עקידה. און מען זיצט. און מען וואַרט אויף נסים. אויף ישועות. געוואַלד נישט צו באגרייפן.

— וואָס ווילסטו טאָן? מיר זענען אין קלעם. וואָס טוען די 22 לענדער מיט די צענדליקער מיליאָנען מענטשן. וואָס דער תלין האָט אונטערטעניקט, וואָס טוען זיי? זיי האָבן מיליטער־לייט, גענעראלן, פּאָליטיקער, וויסנשאפטלער, האָבן אויך מאטעריעלע מעגלעכקייטן, אומגעהויערע טעריטאָריעס, צענדליקער מיליאָנען מענטשן; ארבעטער, פּאבלייט, אינזשינערן וואָס קאָנען אויפטון וואונדער. וואָס טוען זיי? וואָס ווילסטו זאָל טון די אָרימע מאסע וואָס מ'דריקט זיי שוין פון יאָרן, וואָס מ'האָט זיי באצייכנט מיט דער געלער לאטע, ארומגערינגלט מיט מויערן, מיט שׂנאה. זיי ארויסגעריסן פון דער היים כמעט אָן שום מאַטעריעלע מעגלעכקייטן צו לעבן. די בעסטע האָט מען אין קאָנצענטראציע לאגערן אָפּגעצוימט. דעם גרעסטן טייל דער־

---

* נוטריקן — סימבאָל.

מאָרדעס. און פון איר פון דער אָרימער מאַמע, רייסט מען אוועק די פרויען, די קינדער, די אַלטע, קראַנקע; מען דער־שיסט זיי אָפן אָרט, אויף די וועגן, אין די וועלדער, מ׳דער־שטיקט זיי אין די וואַגאָנען ווי מ׳וואַרפט זיי אַריין, אָן לופט, אָן וואַסער.

א צאָרן איז אויסגעגאָסן געוואָרן אויף דער ערד. סדום און דער מבול זענען געווען גן־עדנס לגבי דעם בראָך.

ווו נעמט מען אַזא כוח, וואָס זאָל אָפּווישן דאָס רשעות פון דער וועלט? גלייך ווי אַלץ איז פאַרמשפּט געוואָרן...

ווו איז גאָט?

ווו איז גערעכטיקייט?

זענען צדק און יושר באַגריפן אָן אינהאַלט?

שלאָפט די גאַנצע וועלט און ווייסט נישט וואָס דאָ טוט זיך?

שלאָפט זי נישט? פאַר וואָס זשע שווייגט זי?

איז זיי אַלע ניחאָ אונדזער אומקום?

לית דין ולית דין?

דאָס אַלץ איז וואָס מיר ווייסן, און וואָס מיר ווייסן נישט?

— באו מים עד נפש, האָט ווייטער דער אידעם ש. געזאָגט. אַז מ׳טרענקט זיך כאַפּט מען זיך אָן אין א שטרוי. מיר דאַרפן צו גרייטן די ערדה זי זאָל זיך נישט לאָזן קוילן ווי די אָקסן אין דער בוינע. זאָלן מיר צוריק דערלאַנגען. מיט וואָס ס׳לאָזט זיך, מיט העק, מיט דראָנגען, מיט האַקמעסערס, מיט וואָס עס לאָזט זיך.

— ווייסט גאַנץ גוט, וואָס ס׳האָט זיך אויסגעלאָזט מיט די וואָס האָבן געפּרוווט שטעלן א ווידערשטאַנד. מ׳האָט זיי אויס־געקוילעט ביז צו איינעם. אַזוי, אולי ירחם? אפשר וועט דער וואָס אייביק לעבט זיך אויף אונדז מרחם זיין. זיינע דרכים זענען פאַרבאָרגענע. ווער קאָן זיי פאַרשטיין? מ׳דאַרף נישט זיין קיין מסיח דברים כלפי מעלה*. אמת דער נסיון איז דער גרעסטער מיט וועלכן אונדזער כלל ווערט געפּרוווט. מ׳טאָר נישט פאַרלירן די האָפענונג. דער בטחון האָט אונדז געהאָלפן

* רעדן קעגן גאָט.

אין יעדער עת־צרה ביז היינט. גאָט וועט אונדז ווייטער אויסלייזן.

— כ׳וויל דיר דערמאנען אז אין די גרויסע אומגליקן האָט זיך אונדזער פאָלק אקעגן געשטעלט די תלינים, וועלכע זענען געווען שטארק און אכזריותדיק.

די שלאכטן פון די מכביער קעגן די יוונים און שפעטער קעגן די רוימער. כאָטש די גאליליער זענען פאראַטן געוואָרן פון דעם קאָלאבאָראנט יאָסעפוס פלאוויוס, האָבן זיי זיך געשלאָגן ווי די לייבן קעגן דעם רוימישן אָקופאנט וואָס איז געווען שטארקער און באוואָפנטער. שפעטער, ארומגערינגלטע, אויסגעהונגערטע פון טיטוסעס ארמייען אין דער צאָל פון איבער אכציק טויזנט סאָלדאטן באוואָפנטע איבער די ציין, פאראַטענע פון די אייגענע יידישע שונאים, האָבן די קנאים אויסגעוויילט צו שטארבן ביז צו איינעם און זיך נישט אונטערגעבן דעם שונא. זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף די פיינטלעכע פארפעסטיקטע פאָזיציעס, צעשטערט א סך פון זיי. מיט שטיקער פעלזן האָבן זיי געוואָרפן אויפן שונא. די פרויען האָבן געגאָסן זידיקן אייל אויף די קעפ פון די אָנפאלער. ווען די שטאָט איז שוין געווען אין שונאס הענט, האָבן זיי זיך געשלאָגן פאר יעדער גאס, פאר יעדער שטוב.

און דער גרויסער רבי עקיבא, וואָס איז געווען דער אינספיראטאָר פונעם שפעטערדיקן אויפשטאנד קעגן דעם אָקופאנט, בראש מיט בר־כוכבאן; אָט די זענען געווען די רומפולסטע בלעטער אין דער געשיכטע, פאר זעלבסטשטענדיקייט קעגן דער קנעכטשאפט, קעגן דער רוימישער אימפעריע.

— איך פארשטיי דיין צעבראָכן הארץ און דיין זוכן אָנשפארן אין דער געשיכטע, כדי אויפצומונטערן דעם המון, וואָס איז פארמישפט צום טויט. פארגעס נישט טייערינקער, אז מיר זענען א הייפעלע א שוואכע, אן אומבאוואָפנטע, וויאזוי קאָנען מיר גאָר קלערן וועגן ווידערשטאנד, ווען מיר האָבן מיט אייגענע אויגן געזען די מפלות פון די פראנצויזישע, בעלגישע, פוילישע און א סך אנדערע בארימטע ארמייען. אלץ איז געפאלן. אלץ האָט קאפיטולירט, און דו ווילסט אז מיר, אָנמעכ-

טיקע זאָלן זיך אקעגנשטעלן קעגן דער רויבערישער טיוולאָני־שער מלחמה־מאַשין. ווו איז דער שׂכל־הישר דיינער?

— אזוי האָט אויך אין זיין צייט גערעדט יאָסעפוס פלאַוויוס, אזוי רעדן אין אלע דורות, די אלע וואָס זענען ווייט פונעם פאָלק. די קאפיטולאנטן אָדער אין בעסטן פאַל די נישט דרייסטע. זיי ווייסן, אז ר׳עקיבא, פאר וועלכן די תנאָים האָבן געהאט גרויס דרך־ארץ, האָט זיך געשטעלט אין דער שפּיץ פון יידישן פּאָליטישן לעבן אין זיין צייט און געווען די נשמה פונעם אויפשטאנד קעגן די פארהאסטע רוימער. ער האָט גע־ווּסט אז די רוימישע אימפּעריע איז מעכטיק און האָט אויך זיך געקאָנט אָפּגעבן חשבון בנוגע די פארהעלטענישן צווישן די צוויי ווייט נישט גלייכע כוחות. מען דארף אויך נישט פאר־געסן, אז דעמלט איז נישט געווען די סכנה פון א טאָטאלער פיזישער פארניכטונג ווי ס׳איז דער פאל מיט אונדזער פאָלק איצט.

— וואָס היצט איר זיך אזוי? האָט דער שווער געפרעגט בידע אידעמס.

— מיר רעדן וועגן דעם גורל פון אונדזער פאָלק. וועגן אומקום, איך זאָג אז מ׳טאָר נישט שטיין מיט פארליינטע הענט און ער, דוד זאָגט, אז ס׳וועט אונדז גאָרנישט העלפן, אז מ׳מוז אָננעמען אלץ אזוי, ווי עס איז. אז ס׳איז נישטאָ קיין ברירה. אפשר זאָגט ער וועט געשען א נס און מיר וועלן ניצל ווערן.

— איר שפּארט איך גלאט אין דער וועלט אריין. איר פאר־געסט אז אונדזער עדה, שטייגט נישט איבער די צאָל פון 500 משפחות. וואָס קאָנען מיר אויפטון? ווען ס׳זאָל געווען זיין יידישע ישובים גאָענטע איינער צום אנדערן און ווען ס׳וואָלט געווען אן אָנפירערישער כוח וואָס זאָל די כוחות אָנפירן, וואָלט נאָך געהאט א זין א ווידערשטאַנד. אזוי אָבער מיט ליידיקע הענט, אָפּגעזונדערטע, דערנידעריקטע, פארלאָזטע פון גאָט און פון לייט, האָבן מיר קיין אויסוועג נישט. די פראגע איז נאָר, צי מען זאָל שוין אונטערגיין אָדערווארטן ביז דער תלין וועט ארויף ווארפן אויף אונדז די פעטליע. בישער איז פינצטער איז אונדזער גורל. כ׳קוק אויף דער משפחה, אויף דער צאָל

אייניקלעך. ווער ווייסט וואָס עס וועט זיין מיט אייך? מיט די קינדערלעך, מיט די כשרע איינעלעך, מיט די אומשולדיקע. ווער ווייסט וויפל איר וועט זיך נאָך אָנליידן ביז ס'וועט קומען דער אויסלייז, ווען די נשמות וועלן אָפּגעשיידט ווערן פון די גופימלעך די שטרויענע. גאָט אין הימל ווי אזוי קאָנסטו זיך צוקוקן צו אונדזערע צרות און צו אונדזער פיין. האָבן מיר נישט אָפּגעהיט די מצוות וואָס שטייען אָנגעשריבן אין דער תורה הקדושה אינעם שולחן־ערוך און זיינע מפורשים. און איר, זין, טעכטער און איידעמס מיינע וואָס איר זענט געווען אי צו גאָט און אי צו לייט, פאַרוואָס דאַרפט איר אזוי געשטראָפט זיין און זען אייערן און אייער קינדערס ביטערן סוף? און נישט נאָר אונדזערן נאָר אויך פון דער גאַנצער קהלה־קדושה. וויי צו די אויגן וואָס וועלן דאָס צו זען. וויי איז צו די אויערן וואָס וועלן הערן די קולות און די געשרייען פון די מוטערס, דאָס געוויין פון די קינדער ווען דער מלאך־המות, היטלער ימח שמו, וועט אריין אין אונדזערע רייען און וועט חרוב מאַכן אונדזער לעבן. וואָלט דען נישט געווען בעסער ווען איך וואָלט איבערהויפּט נישט געקומען אויף דער וועלט, דער גרויזאמער? פאַרשאָלטן זאָל ווערן דער טאָג ווען איך בין געבוירן געוואָרן! פאַר וואָס בין איך נישט אויסגערינען געוואָרן פון מיין מאמעס בויך? צו וואָס האָב איך גענדאַרפט זען די שיין פון דער זון, דעם אויפגאנג פון דער לבנה און שטערן? וואָלט דען נישט בעסער געווען ווען איך זאָל קיינמאָל נישט געווען ארויס פון דער אייביקער טונקלקייט. פונעם תוהו ובוהו? נישט פילן דעם טעם פון לעבן, פון קינדער. פון אייניקלעך. זען מיט אייגענע אויגן זייער אונטערגאנג. צו וואָס טויג די תורה, די מעשים־טובים, די צדיקי־עולם? אז אלץ גייט אין שאול התחתיה. און וואָס ענטפערט מען אויף דעם פסוק אז דער צדיק איז גוזר און דער רבונו של עולם איז מקיים? איך בין שוין אראָפּ פון די געדאנקען, איך רעד שוין על אדושעם ועל משיחו. וויי צו די טעג וואָס מיר האָבן דערלעבט, וויי צו די צדיקים וואָס האָבן נישט געקאָנט אָפּשטעלן דעם חורבן.

ווו ביסטו גאָט? ווו? האָסט דיך באהאלטן? ביסט דאָך אײן אל רחום וחנון, ווי אזוי קאָנסטו צוזען ווי די תינוקות של בית רבן ווערן פארטיליקט?

פארוואָס לעשסטו נישט אוים די זון און די שטערן, פארוואָס דערטרענקסטו זיי נישט אין די וואסערן, און פארוואָס פאר־יאָגסטו נישט די וואסערן אין די פינצטערע מדבריות אויף די פליגל פון דײנע שטורעם־ווינטן און די ווינטן פארוואָס פאר־ברענסטו נישט אין די פייערן וואָס זאָלן ארויס פון דער אינ־געווייד פון דער ערד? זאָלן קומען די נשמות פון די צדיקים און אלע דײנע מלאָכים און זען וואָס ס׳איז אָפּגעטון געוואָרן אויף דער ערד ווו א גאנצע וועלט האָט געזונגען שירה צו דיין ליבן נאָמען, ווו געזאגגען און ליבע זענען געגאנגען האנט ביי האנט. און זען ווי דער שטן מיט זיין שווערד האָט אלץ פאר־שניטן.

— שווער לעבן, האָט זיך דוד, דער עלטערער איידעם אָנ־גערופן, איר זענט מקטרג כלפי מעלה! ס׳איז דאָך אָנגענומען דער כלל, אז דער כביכול איז גערעכט און זיין משפט איז גע־רעכט. אמת, אייער הארץ איז פארביטערט. איר פילט דעם לעצטן טראָפּן סם וואָס איז שוין אויפן דנאָ פונעם בעכער, איר זענט דאָך א מאמין און פונקט איצט אין סאמע הויך־פונקט פונעם נסיון קאָנט איר געשטרויכלט ווערן חלילה, טוט תשובה שווער לעבן! ס׳איז נאָך נישט שפּעט.

שלום, האָט מיט אן אָנגעלאָדענער שטימע זיך געווענדעט צו זיין שוואָגער דוד:

— זיין גאנץ לעבן האָט דער שווער זאָל לעבן עוסק בתורה געווען און אין מעשים־טובים, געלערנט יעדן טאָג און יעדע נאכט, פון דאוונען איז נישט וואָס צו שמועסן. ער איז שטענדיק געווען פון די המאחרים לצאת והמהרים לבוא. האָט געשטרעבט זיין גאנץ לעבן אז זיין משפחה זאָל גיין אויפן דרך־הישר. נישט געווען צעקריגט מיטן מלכות. קיין עושר איז ער קיינמאָל נישט געווען. פארקערט, ס׳איז אים שווער און ביטער אָנגעקומען דער ביסן פאר זיין שווערער משפחה. און איצט זעט ער פאר זײנע אויגן דעם גרויסן בראָך. ער זעט אז פון זיין משפחה, ווער

זיך אויסלאָזן אַש און פּאָרעך. אַז זייער האָב און גוטס, וועט צערייבט ווערן, אַז אַלץ וועט פאַרטיליקט ווערן אויף אַ היהשן אופן. אַזוי ווי עס זענען פאַרטיליקט געוואָרן הונדערטער עדות, פון דער נאָענטער און פון די ווייטע געגנטן. די ידיעות פון די גרוילטאַטן וואָס איינע שטייגט איבער די אַנדערע מיט איר אַכזריות, קומען דאָך אָן כמעט טאָג=טעגלעך. ווי אַזוי קאָן אַן ערלעך האַרץ דאָס איבערטראָגן און נישט אַרויסזאָגן זיין פּראָטעסט לגבי דער אומגערעכטיקייט וואָס האָט פאַרפלייצט אַ האַלבע וועלט. איז דען דיר נישט באַקאַנט אַז אין שכנותדיקן שטעטל וווּ ס'האָבן געוווינט אַן עדה יידן זייט הונדערטער און הונדערטער יאָרן האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דאָס בילד וואָס אַ שליח האָט אונדז דערציילט, — אַז ווען די עס=טרופּן זענען אַריין האָבן זיי באַלד באַפאַלן דאָס שטעטל מיט זייערע יאַגד=הינט און מיט זייערע אָרטיקע מיטהעלפער און אַרויסגעטריבן אויפן פּלאַץ די גאַנצע מאַסע; קינד און קייט, אָרעם און רייך, אַלטע און קראַנקע, אַלץ איז אַרויסגעטריבן געוואָרן, אפילו פונעם שפּיטאָל און פון משוגעים=הויז, אַלע, זיי זאָלן זען ווי אַזוי מ'פירט צו דער תליה „פאַרברעכער" וואָס האָבן כלומרשט זיך אַקעגן געשטעלט קעגן זייער מאַכט. די תליות זענען געווען צוגעגרייט, געשטאַנען אין מיטן מאַרק. פונעם בית=המדרש ביז צום מאַרק זענען אויסגעשפּרייט געוואָרן יריעות פון די ספרי=תורות, און אויף זיי האָבן געשפּאַנט די גזלנים מיט זייער בלוטיקע שטיוול, געפירט דעם רב, וואָס איז געוואָרן שוין אַ בן שמונים איינגעוויקלט אין זיין טלית און תפילין, צווישן רעוואָלווערן צום שייטער הויפן, וואָס איז געווען אין מיטן פּלאַץ. די גרויסע קופּה=ביכער; ספרים, ספרי=תורות און מגילות איז געווען הויך אַ פּאָר מעטער, אַרום איז געשטאַנען די גאַנצע עדה. די טיוולנים האָבן זיך גוט געוואָלט פילן. זיי האָבן געוואָלט פון יענעם גיהנום זיך שאַפן אַ גן=עדן, זיי האָבן געשאַפן אַזאַ שפּיל וואָס נאָר אַזעלכע ווילדע חיות קאָנען פון אים הנאה האָבן.

אַ קאַפּעליע קלעזמער, די בעסטע פונעם שטעטל האָט געמוזט שפּילן, אַלטע יידן מיט בערד האָבן געמוזט טאַנצן אויף

די יריעות ארום דער קופה, א טייל האָבן זיי אָנגעטאָן טליתים, און דער שמש האָט געדאַרפט זיין דער וואָס זאָל אָנצינדן דאָס פייער. דערנאָך איז ארויס דער עס־אָנפירער מיט א פּאפּיר אין דער האנט און געלייענט דעם פּסק־דין פונעם שעדלעכן קריגס־געריכט. זיי זענען באַשולדיקט געוואָרן: (די אויף וועמען עס ווארטן די 10 תליות) אז ביים רבס אייניקל האָט מען געפונען קאָמוניסטישע מאַניפעסטן, און די אנדערע ניין, האָבן געהאָלפן די פּארטיזאנער מיט שפּייז און מלבושים.

מיט נאַגייקעס האָבן די עס־מערדער געקלאַפּט צום טאַקט אויף די קעפּ און אַקסלען פון די טענצער און פון די שפּילער. ווען א קינד האָט געזען ווי זיין פאָטער איז אומגעפאַלן און די הענקער האָבן אים דערשאָסן און דערנאָך אים געטרעטן מיט די שטיוול, און איז ארויס מיט א געוויין און א געשריי, טאַטע! איז עס אָנגעכאַפּט געוואָרן ביי די פיסלעך און איין אויגן־בליק און אריינגעוואָרפן געוואָרן אין פייער. דעם קינדס געשריי איז אוועק צוזאמען מיט די פלאמען פון די ביכער, ספרים און ספרי־תורות און זיך באַהאַפטן מיט די אותיות־פורחות וואָס פליען אין די הייכן שוין זייט דורות, וואָס זענען עדות פון אַמאָליקע און היינטיקע אכזריותן. דער זין פון די אותיות־פורחות איז, אז דאָס פּאַפּיר, דער פּארמעט און דער גוף קאָן מען טאַקע פארברענען איבער די גערעכטיקייט, דעם יושר ווייס מען קיינמאָל נישט קאָנען פארברענען. זיי פליען און קומען צוריק און באַקומען פרישע כוחות און זיי וועלן באַהערשן די וועלט.

דער יאָמער און דאָס געשריי פון דער עדה איז געווען אזוי גרויס אז מען האָט נישט געהערט די ווילדע געשרייען פון די עס־לייט און פון דער פּאָליציים: „הענדע האָך“ בשעת א מבול פון שטעקנס, קאָלבעס און שאָסן האָבן זיך א שאָט געטון אויף די פארזאמלטע, צענטליקער טויטע זענען געפאַלן און זיך געוואַלגערט אין בלוט. שווארצע שטיקלעך פּאַפּיר, האָבן צוגעדעקט צו ביסלעך וועמען די אויגן, וועמען די אויערן און וועמען דאָס גאנצע פּנים.

ארומגערינגלט איז געשטאַנען די עדה פון די מלאכי־חבלה, די עס, עס, זי האָט געמוזט אזוי שטיין און צוקוקן ווי עס

זענען ארויף געוואָרפן די פּעטליעס אויף די פּארמשפּטע. דער עלטשטער איז אויפגעהאָנגען געוואָרן דאָס אייניקל מיטן „קאָמוניסטישן מאניפעסט“; פון קארל מארקס און פרידריך ענגעלס וועלכער איז געווען באהאַלטן צו זיין ברוסט. דער צווייטער, דער אלטער רב, זיין זיידע, איינגעהילט אין טלית און תפילין און דערנאָך די איבעריקע.

דער גאנצער עולם איז געפירט געוואָרן אין ענג געפּאקטע רייען צווישן די היצלס ערגעץ ווו, וווּ קיינער האָט נישט געוווסט אויף געווים.

— נו, יאָ, האָט הערש געזאָגט; ס'איז טאקע נישט צו באַגרייפן. מיר טאָרן אָבער נישט זינדיקן. מיר קאָנען נישט דערגרונטעווען גאָטס דרכים. מיר דארפן גלייבן אז ס'וועט א נס געשען און מיר וועלן ניצול ווערן פון די רוצחישע לאפּעס.

— ביסט פול מיט בלינדער אמונה. דערמאן דיך אין די אלטע לעגענדעס וואָס אונדזער פאָלק האָט געשאפן בשעת עס איז געווען אין קלעם אין צרות און פּיין. דאָס פאָלק האָט מאָביליזירט אין אזעלכע צייטן, די אבות זיינע, וועלכע זענען געגאנגען און האָבן געטענהט צום בורא־עולם, אז עס איז נישט גלייך, אז ער דער כביכול זאָל זיך פארשטעלן די אויערן און פארמאכן די אויגן און נישט וועלן זען די צרות, די נויט, דעם הונגער, דעם טויט וואָס האָט זיך פארלייגט אויף זיינע באשעפענישן. זיי האָבן צו אים געהאט גרויסע טענות. נישט אָפּגעטרעטן ביז וואנען די גזרות רעות זענען בטל געוואָרן. און מיר דאָ זאָלן ווארטן אויף נסים?

צום געשפּרעך האָבן זיך צוגעהערט די גאנצע צייט, בעריש, דער יונגסטער זון און שלמה דער מיט די גאָלדענע הענט, וואָס האָט געגעבן א תיקון די פארשיידענע פאָלקס־שאפונגען.

בעריש איז געווען א זאָגן־ארבעטער, א שטילער מענטש, ער פלעגט זעלטן ווען זיך אריינמישן אין די וויכוחים פון זיינע שוואָגערס. ער האָט זיי שטענדיק מקנא געווען פאר זייער לערנען, פאר זייערע ידיעות און איבערהויפּט פאר זייערע גוטע זכרונות. ער איז נישט מסכים געווען קיינמאָל מיט זייערע אויספירן, וואָס האָבן שטענדיק געטראָגן א מיסטישן כאראק־

טער. ער האָט זיך מיט זיי נישט געאַמפּערט. מחמת ער האָט געוווּסט אַז די רייד זיינע, ווי ריכטיק זיי זאָלן נישט זיין וועלן זיי אים נישט נאָכגעבן ווייל ער איז נישט סומך זיינע רייד אויף אַ פּסוק פון ת׳נ׳ך אָדער פון אַנדערע הייליקע שריפטן. דאָס מאָל אָבער, ווען ס׳איז די רייד פון אומקום פון אַלע, אָן אויסנאַם, האָט קיין זין נישט, נישט זיך אַריינמישן און פּרוּוון אפשר אין אַזאַ שעת=הדחק וועלן זיי סוף כל סוף עפענען די אויגן און זען, אַז די גרוילטאַטן, וואָס געשען זענען נישט קיין גאָטס אָנשיקענישן, נייערט, ווילקיר, גנבה, רציחה פון אַזוי גערופענע מענטשן וואָס באַפאַלן אַנדערע מענטשן ווייניק באַוואָפנטע אָדער איבערהויפּט נישט באַוואָפנטע און טוען מיט זיי וואָס זייערע פאַרברעכערישע הערצער פאַרלאַנגען. בעריש, האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און געזאָגט:

— איך האָב מיך צוגעהערט צו אייערע געשפּרעכן און קאָן מיר נישט פאָרשטעלן ווי מענטשן מיט אַ געזונטן שׂכל קאָנען נישט באַגרייפן אַ זאַך וואָס איז פּשוט און קלאָר און זוכן, מוטשען זיך און מוטשען אַנדערע צו געפינען די סבות פון אונדזער אומגליק: אין זינד. ער צעפלאַקערט זיך. וואָס זענען שולדיק די צדיקי הדור, די וואָס האָבן כל ימיהם עוסק געווען אין דער תורה, געפאַסט תעניתים, זיך אָפּגעזאָגט פון אַלע הצטרכותן פונעם גוף, זיך אָפּגעזאָגט פון עולם הזה. האָבן זיי דען נישט געזען מיט די אייגענע אויגן ווי מען פירט די גאַנצע כנסת=ישראל צו דער שחיטה, אַזוי, סתם אַזוי, אָן אַ פאַרוואָס אָן אַ פאַרוואָס. האָבן זיי דען נישט געזען ווי זייערע תלמידים וואָס זענען געגאַנגען אויף זייערע וועגן, האָבן אפילו קיין פליג נישט געהרגעט אין זייער לעבן, אָפּגעהיט אַלע מצוות פון דער תורה, האָט מען זיי דען נישט געפירט צום שעכט=הויז ווי די שאָף? און די נשים צדקניות. וואָס זענען געגאַנגען אין גאָטס=וועגן, האָבן דען נישט געהאַט נאָך אַן ערגערן סוף? זיי האָבן געמוזט צוזען דעם אומקום פון זייערע און פון אַלע עופהלער אין פייער און אין בלוט. קוקט אייך נאָר אַרום, קוקט טאַקע אויף זיך, אויף אונדזער טאַטן. זעט ווי אומגליקלעך ער איז אַרויס פון די כלים. קאָן מען דען אָפּשטעלן דעם מענטשנס

צאָרן וואָס צעפלאָנטערט זיך, ווען פאר זיינע אויגן ווערן אָפּגעטון אזעלכע ווילדקייטן, ווען די צרה איז נאָענט און ווען דאָס פייער נעמט אונדז ארום. ווען אלץ ארום ברענט, וויאזוי קאָן מען צוקוקן און גאָר נישט טאָן, כדי דאָס אָפּצושטעלן, צו פארלעשן? אויף נסים האָבן זיך פארלאָזט די שטעט און שטעטלעך פון פוילן. נו! וואָס איז געווען דער סוף זייערער. אש און פּאָרעך האָט זיך פון זיי אויסגעלאָזט. קיין שום זכות, נישט פון זייערע אבות און נישט זייער אייגענער איז זיי ביי־געשטאנען. אלץ איז אוועק. אלץ איז אומגעקומען. און איר פארלירט צייט מיט סברות און פלפולים? אויב מיר וועלן זיך אליין נישט העלפן וועט קיינער אונדז נישט העלפן. ס'איז איצט נישט קיין צייט פון שמועסן. ס'איז א צייט פון טאטן. דער שונא איז נאָענט, זיינע פארסמטע ציין האָט ער שוין אויסגעשטשערעט. ער איז גרייט אונדז אלע פארצוקן. ס'איז נישט קיין צייט צו פילאָזאָפירן. דאָס לאָמיר איבערלאָזן אויף שפעטער, אויב מיר וועלן איבערלעבן. לאָמיר זיך אראָפּנעמען א ביישפיל פון יעדן חיהלע, פון יעדן באשעפעניש וואָס קעמפט מיט אלע כוחות זיך צו פארטיידיקן. ווען ס'איז א סכנה קלערט מען נישט, מען פארטיידיקט זיך. דער פרינציפּ איז „הבא להרגך השכם להרגו“ דאָס איז די גרעסטע מצווה פאר אונדז.

יאָסעלע וואָס האָט שוין לאנג פארשפילט די עטלעכע גראָשן, זיין חנוכה־געלט, איז געשטאנען לעבן דעם פעטער שלמה, וואָס האָט געצייכנט גאָר רויבפייגל, קראָען און שלענג. האָט ער אים געטאָן א טאָרע:

— פעטער שלמה, מיר געפעלן נישט די פייגל וואָס דו מאכסט. מאך אזעלכע ווי דו פלעגסט אמאָל מאכן, קאנאריקלעך, פיצעלעך פייגעלעך, זילבערנע, גאָלדענע און טאקע ווייסינקע.

— יאָסעלע, האָט געזאָגט דער פעטער שלמה, גוט, גוט, כ'וועל מאכן אין גיכן אזעלכע פייגעלעך וואָס דו האָסט ליב. איצט לאָז מיך געמאך.

יאָסעלע האָט געקוקט צום זיידן. ער האָט אים נישט דערקענט. דער זיידע איז היינטיקן חנוכה עפּעס בייז. ער דרייט

זיך נישט ארום דעם גרויסן טיש און דערלאנגט נישט אין דער שטיל קיין פרישע גראָשן דעם וואָס האָט פארשפילט ווי ער פלעגט דאָס טון יעדן חנוכה. וואָס איז געשען? האָט זיך דער קליינינשקער יאָסעלע געפרעגט.

שוין צייט אהיים צו גיין האָט זיך הערשט ווייב אָנגערופן. אז איר צערערט זיך, איז אָן א שיעור און אָן אן עק. געגוג.

ס'האָבן זיך געהערט טריט וואָס האָבן זיך אלץ מער דער־נענטערט. נאָך א ווײלע, א קלאַפּ אָן דער טיר.

— אריין, האָט עמיצער פון די אָנוועזנדע געזאָגט.

ס'איז אריינגעקומען בערל דער קאָוואל.

— גוטנאָוונט.

— גוט יאָר האָבן מערערע קולות געענטפערט.

— כ'בין געקומען צו אייך אין א נישט פאסיקער שעה. איר וועט מיר מן הסתם מוחל זיין האָט בערל דער קאָוואל געזאָגט, — כדי נישט ארייננפאלן מיט דער שלעכטער בשורה — אז, ווי מען שמועסט אין שטעטל האָט מען געזען נישט ווייט פון דער באן־סטאציע עם עס־מונדירן.

— וואָס רעדסטו? האָט דער זיידע זיך אָנגערופן און איז געוואָרן ווייס ווי קאלעך.

— הלוואי וואָלט דאָס נישט אמת געווען. צום באדויערן, ווייזט עס אויס צו זיין אמת. דאָס האָט דערציילט אברהם בלעכער וואָס האָט דאָרט געדעקט א דאך.

ס'איז געוואָרן א טויט־שטילקייט אין שטוב.

— דער מלאך המות האָט אונדזער שטעטל אויך נישט אויס־געמיטן, האָט בעריש געזאָגט. לאָמיר שוין אהיימגיין.

די וואָס זענען אהיימגעגאנגען און די וואָס זענען געבליבן האָבן געקלערט פארשידנס. טרויעריקע בילדער איז פאר זיי פאָרגעקומען. איינער האָט נישט געוואָלט שטערן דעם צווייטן. אפשר דערטראכט זיך עמיצער וואָס ס'איז צום טון.

מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּ זענען זיי אהיימגעקומען. יעדער האָט געקלערט וואָסערא זאכן זענען די נייטיקסטע וואָס מען וועט דארפן מיטנעמען.

אזא נאכט, וואָס די איינוווינער האָבן געהאט, טאָג מען ווינטשן אלע שונאים.

צומאָרגנס זענען עטלעכע אויפרופן אויפגעקלעבט געוואָרן אין שטעטל: „אַלע יידן זאָלן קומען צום פּאָליציי־אמט מיט נעמען ביז 10 קילאָ פּער קאָפּ. דער וואָס וועט נישט אויספירן דעם באַפעל, וועט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט“.

דעם אנדערן טאָג נאָכמיטאָג, איז דאָס שטעטל אויסגעליידיקט געוואָרן פון די יידן.

מען האָט זיי אריינגעשטופּט אין וואַגאָנען און געשיקט אין דער ריכטונג וואַרשע.

זיי קומען

באַלד נאָך וועטשערע, קומט אַריין דער שכן אריה.

— ס'איז קיינער דאָ נישטאָ? האָט ער שטיל געפרעגט.

— ניין, האָט אים זיידל געענטפערט.

— הערט זיך צו מיט קאָפּ! האָט ער ווי באַפעלעריש געזאָגט. מ'האָט שוין געזען דאָ עטלעכע פון די ס.ס.-לייט. איר ווייסט וואָס דאָס באַדייט!

אסתר, וואָס האָט אָפּגעשאַרט די ברעקלעך פונעם טישטעך, איז געבליבן שטיין מיטן פלעדערוויש אין דער האַנט. געקוקט אויפמערקזאַם אויף אריהן, געצײלט זיינע ווערטער. איין וואָרט האָט באַהערשט איר מוח. „ס. ס.“. דאָס איז די שרעקלעכסטע היטלעריסטישע באַנדע. זי האָט שוין געהערט גענוג געליטן פון זייערע פאַרברעכנס.

— וואָס טו איך מיטן קינד? האָט זי געשעפּטשעט. גלייך ווי זי זעט די מלאכי-חבלה, דרייען זיך אַרום איר און לאַקערן אויף איר איין איינציקן קינד, איר אויג אין קאָפּ.

זיידל, דער מאַן אירער איז פֿאַרלוירן, ער שטייט און ברעכט די הענט: די חיה שטייט מיטן אָפֿענעם פּיסק זיי אַלע איינשלינגען. ער זעט, אַז באַלד וועט דעם קינדס ביינדעלעך קנאַקן צווישן אירע ציין. ער ווערט בלאַס, וואָס פֿאַרא קראָען דרייען זיך פֿאַר זיינע אויגן? קראָען מיט בלוטיקע שנאָבלען; גלאַנצנדיקע שפּיזן! ניין! ס'זענען האַקנקרייצן, האַקנקרייצן; אָן אַ שיעור. ער פֿאַרלירט דאָס באַוווסטזיין.

— גיבער אַ ביסל וואַסער! שרייט אריה און רייבט אים די שלעפֿן, פּאַטשט אים אויפֿן פּנים.

באַלד, ענטפֿערט אסתּר. געפֿינט נישט דאָס גלאָז, כאָטש עס שטייט איר פֿאַר די אויגן אויפֿן טיש. אריה נעמט דאָס גלאָז, לויפֿט צו צום קראַן, צאַפּט אָן און שפּריצט אויף זיידלס געל-פּנים. דער פֿאַרחלושטער קומט צו זיך צוביסלעך.

אויף אריהס פּנים קרייצן זיך גרויל מיט פֿרייד. גרויל ווייל, איז דען געווען אַמאָל עפּעס גרוילעבערס ווי די איצטיקע תּקופֿה? און פֿרייד. ווייל ער האָט געזען זיין פֿריינט קומט צו זיך.

— זיידל, וואָס טוט זיך מיט דיר! האָט אריה געזאָגט און אים געטרייסלט. מ'טאָר זיך נישט אַזוי פֿאַרלירן.

נאָך אַ שטיקל צייט האָבן אַלע דריי זיך כּמו באַרויקט און אריה, האָט געזאָגט: פֿאַר אַלעמען דאַרף מען דאָס קינד אַרויספֿירן אין דאָרף אַריין צו יאַנען. ער איז מיינער אַן אַלטער באַקאַנטער און ער וועט יאַליקן אויסבאַהאַלטן צווישן זיינע קינדער. ער וועט זיי זאָגן אַז יאַליק איז זייער שוועסטער-קינד, וואָס איז געקומען פֿון יענער זייט.

יאַנס שטיבל שטייט אָן אַ זייט. ער איז אַ ווילער יאַט. אים וועט געלונגען דאָס קינד אויסצובאַהאַלטן. בקיצור, מיר טאָרן קיין צייט פֿאַרלירן. פּאַק צונויף די נויטיקסטע זאַכן פֿאַרן קינד און וואָס שנעלער. מיט אים אַוועק אין דאָרף אַריין.

די מוטער האָט גענומען אַ טאָרבע, זי אָנגעפּילט מיט די נויטיקע זאַכן. געוועקט דאָס קינד.

— קינד מיינס, האָט זי צום קינד געזאָגט. מיר דאַרפֿן זיך אָנטאָן, און גיין. דו וועסט באַנייען די הייזעלעך די וואַרימע, כ'וועל דיך קינדעניו אַרומוויקלען מיטן שאַלעכל, דו זאָלסט זיך חלילה נישט פֿאַרקילן. דאָס מענטאַלע, כאָטש ס'איז אַביסל

אָפּגעריבן, וועט עס דיר אָבער אָפּהיטן די לונגעלעך די שוואכע. פרעג מיך נישט פאַרוואָס, פאַרוועןְ. גלייב מיר אז איך ווייס אליין נישט פאַרוואָס. מוזט אָבער פאַרגעסן אז דו ביסט א ייד. דאַרפסט דיין נאָמען בייטן. וועסט אָבער זיין צווישן ווילדע קינדערלעך. וועסט דיך דאָרט שפּילן, ביז ס'וועט נעמען א סוף צום גיהנום.

זי האָט זיך אָנגעטון די ווינטערדיקע בגדים. זיך געזעגנט מיטן מאַן און מיט אריהן. געגומען די טאָרבע אויף די פּלייצעס, יואלקן ביי דער האַנט און זיך געלאָזט אַרויסגיין. זי דרייט זיך אויס, קוקט אויף די װאַנט, אויף די בילדער פון אירע עלטערן וואָס זענען געהאָנגען אויף די ווענט, א ליבע בענקשאַפט האָט זי אַרומגעכאַפּט. שטיל, זיך אָפּגעווישט די הייסע טרערן וואָס האָבן אָנגעהויבן רינען.

— גיב אַכטונג ווי דו גייסט, זאָלסט נישט בלאָנדזשען. מוזט זיין האַלב צען א זייגער אויפן לעצטן ראָג. דאָרט וואַרט אויף דיר דער פויער ניקאָלאַ, וועסט אים דערקענען, ער גייט אָנגעטאָן מיט א ברוינעם פעלץ, ער איז א גרויסער, א הויכער. די וואָנסעס אַרויפגעדרייט, האָט צו איר אריה געזאָגט. זעצט אייך תיכּף אויף אויפן שליטן!

דער מאַן אירער האָט געשוויגן, געווען פאַרנומען מיט זיינע געדאַנקען. עס זענען פאַר אים פאָרגעקומען די בילדער פון זיינע עלטערן וואָס זענען פאַרטיליקט געוואָרן דורך די עס. עס.

דער פראָסט האָט געגליט, געבערנט. דער פּחד האָט אַלץ אַרומגענומען. זיי זענען אָנגעקומען.

דער פויער האָט צערודערט דאָס שטרוי פונעם שליטן, זיי צוגעדעקט מיט א שאָפּענער־דעק. געגעבן א טרייב דאָס פערד און אַוועקגעפאָרן.

יואליק האָט געקוקט אויף דער מוטער. ער האָט געוווסט, אז ער טאָר נישט וויינען און טאָר נישט רעדן. זיין קוקן האָט איר דאָס האַרץ געבראָכן. זי האָט אָבער געשלונגען די טרערן, מיט צער צו אים געשמייכלט ביז זיי זענען אָנגעקומען אין דאָרף אריין.

— לאָז מיך נישט איבער אליין, האָט יואליק זיך געבעטן. כ'וויל צוריק, כ'וויל זיין מיט אייך צוזאַמען...

די מוטער האָט אים אָנגעהויבן גלעטן דאָס קעפּל. אים געבעטן, געהלשט פאר אים, ער זאָל נישט אָנטון קיין יסורים זײַנע עלטערן.

פאר אונדז האָט זי געזאָגט וועט דאָס זײַן זייער שווער אויסצוהאלטן. נאָר דײַן לעבן איז אונדז טײַערער פון אלץ. זײַ רויק. פּאַס דיך צו צום ארום. כ'וויים ס'וועט דיר פון אָנהייב זײַן זייער שווער. מוזט אָבער דיך באהערשן קינד מײַנס. זײַ געהאָרכזאַם. שטיל. ביי אונדז אינדערהיים איז דײַן לעבן אין געפאר. דאָ וועלן דיך אויסבאהאלטן אונדזערע פרײַנט. מיר האָבן אז מיר וועלן זיך איננגיכן זען. זי האָט אים אָנגעהויבן האלדזן און קושן: זײַ געזונט.

ביידע בליקן זענען געווען טיפער פונעם ים. די מאמע מיטן קינד האָבן אין זיי געזען דעם טיפן אָפּגרונט. יעדער פון זיי האָט אריין געקוקט אין דער שווארצער צוקונפט וואָס וואַרט אויף זיי.

דער דרויסן איז מילדער געוואָרן. דער שניי האָט זיך געזיפּט שטיל, און אלץ אײַנגעהילט אין ווייסן, מיט ווייסע תכריכים איז אויך אָנגעטאָן דאָס פעלד, די הייזקעס, די ביימער. דאָ און דאָרט זעט מען אויף זיי שווארצע פלעקן, סימבאָלן פון טרויער, פון טויט.

אין שטאָט האָט די בריגאדע געמאכט א פרישן חורבן. אריה מיט זיידלען זענען אסתרן אקעגן געקומען, פארשטעלט ווי פויערים. מיט סאקוועס אויף די פּלייצעס אויפגעהאָנגען אויף העק
— קום נאָך אונדז אין וואלד אריין! אין וואלד אריין!

נאָך דער אַרבעט

איציק איז אַהיימגעקומען פון דער אַרבעט. אויף דער שוועל באַגעגנט ער זיין פרוים שמייכל וואָס ער האָט שוין זייט חדשים נישט געזען אויף איר פּנים.

— כ'האָב אויף דיר אַרויסגעקוקט מיט טויזנט אויגן, האָט זי זיך געאײַלט אים צו זאָגן. אפשר איז דיר שוין אויך באַקאַנט די בשׂורה וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט אין געטאָ אַז די ברוינע חיה, דאָס „אומבאַזיגבאַרע" היטלעריסטישע מיליטער האָט געהאַט יענע מפּלה ביי ראָסטאָוו. נישט איינער האָט דאָ באַגריסט איינעם דעם אַנדערן מיט „ראָש־טוב". ס'איז אַ גוטער אָנהייב. ס'איז שוין דער אָנהייב פונעם סוף, מיר וועלן אפשר דערלעבן צו זען די ענדגילטיקע מפּלה פונעם פאַשיזם.

— ענדגילטיקע מפּלה זאָגסטו? מיך דערציטערט דאָס וואָרט „ענדגילטיק". עס גייט מיר נאָך כמעט נאָך יעדן שריט און טריט. די פראַזע „די ענדגילטיקע לייזונג פון דער יידן פראַגע". איך האָב אייך געהערט אין דער פאַבריק וועגן דער מפּלה אין ראָסטאָוו, לײַדער, טייערינקע, פריידט זיך צו פרי.

ראַסטאָוו איז ווייט פון דאנעץ הונדערטער און הונדערטער קילאָ־מעטער, און מיר זענען דאָ ארומגערינגלט פון די באַנדיטן. פון דאָרט ביז אהער האָבן זיי נאָך אזוי פיל מעכטיקע פּאָזי־ציעס און אן אומגעהויער וואָפן־מאַטעריאַל און א גאָר גרויסע ארמיי אן אָנגעגעסענע, א באַקליידטע און א באַשוכטע פון דעם רויב וואָס זיי האָבן אָנגעראַבעוועט אין די לענדער וואָס זיי האָבן פארכאַפּט.

— איציק, אז יעדער וועט קלערן ווי דו, קומט אונדז אַלע אויס, אז מיר זאָלן זיך אָנטון זעק מיט אש אויף די קעפּ און וואַרטן אויף אונדזער אומקום. זע ווי אין די הויפן האָט די ידיעה דערפרייט דעם עולם. אָט זע, ווי די מוזיקאַנטן שפּילן רוסישע פאָלקס־מעלאָדיעס; מ'זינגט און מען טאַנצט פאַר גרויס שמחה.

— הלוואי זאָל דאָס לאַנג געדויערן. כ'וויל דיר דיין יום־טוב נישט פארשטערן. כ'בעט דיר אָבער צו זיין מער פּראַקטי־שער און זאָלסט זיך נישט לאָזן פארוויגן מיט צו פריצייטיקע נצחונות.

זי האָט געטראַכט א ווײַלע, און כאָטש זי האָט אויך געפילט די גרויסע סכנה וואָס הויערט אויף אַלע געפאַנגענע, האָט זי אים נישט געוואָלט נאָכגעבן, מחמת זי האָט געוווּסט אז ער איז בטבע א קלענער אָפּטימיסט, איבערהויפּט זייט ער ארבעט שווער און ביטער, אין אן אַטמאָספער פון דערנידערונג, פּיין און שרעק.

דאָס פאָלק האָט א געזונטן חוש, און אז עס פרייט זיך דאַרף מען זיך באַטייליקן אין דער שמחה אויף וויפל אונדזער געמיט דערלויבט אונדז. אָט האָב איך היינט צוגעגרייט א קאַרטאָפל־גריץ און א צימעס מיירען. זיי אזוי גוט און וואַש זיך אָפּ פונעם שווייס און פונעם שמוץ און לאָמיר זיך לאָזן וויל גיין.

איציק האָט געטון א בליק אויפן ייִנגעריקן קינד, וואָס האָט אים באַלד ארומגעכאַפּט די פיס און ער האָט מיט א געמאַכטן שמייכל געענטפערט, מילא! ער האָט אויפגעהויבן דאָס קינד, זיך געשפּילט אין זיינע בלויע אייגעלעך, געקושט דעם הויכן שטערן וואָס איז געווען באַצירט מיט שוואַרצע געקרייזלטע הערעלעך.

— טאַטע, איך וויל זאָלסט מיר אויך קויפן א פידעלע, איך וויל אויך שפּילן.

דעם פאָטערס אויגן זענען אָנגעפולט געוואָרן מיט טרערן. ער האָט אויסגעדרייט דעם קאָפּ, און גייענדיק זיך וואַשן האָט ער געזאָגט:

— יאָ, יאָ, חיותל מיינס, כ'וועל דיר ברענגען א פידעלע, א קליינס און א שיינס, און דו וועסט שפּילן, שפּילן, שפּילן.

קיין טישזער האָבן זיי שוין לאנג נישט געהאַט.

פייגעלע האָט געבראכט צוויי ערדענע טעלער, פולע מיט קארטאָפל־גריץ פון וועלכע ס'האָט געיאָגט א פארע.

אײן טעלער האָט זי אנידערגעשטעלט פארן מאן און פון אנדערן האָט זי און דאָס קינד געגרווט עסן.

ער איז ווייטער געווען אין א שלעכטער שטימונג.

זי האָט פארשטאנען א ס'איז עפּעס נייעס פאָרגעקומען אין פאבריק. זי קען אים, דעם מאן אירן. ער איז נישט אזא מענטש וואָס וויל דווקא שאפן א טרויעריקע שטימונג. זי האָט אים אָבער נישט געוואָלט, שוין, פרעגן. זי האָט צייט. זאָל ער קודם עסן און טאַקע זיך צולייגן אביסל אויסרוען און דערנאָך וועט זי שוין אלץ געוואָר ווערן.

איציק איז אָבער געווען זייער צערודערט, דאָס בילד ביים ארויסגאנג פונעם טויער האָט אים נישט געלאָזט רוען. ער האָט געזען די בלייכע פנימער מיט די דערשראָקענע אויגן וואָס האָבן זיך ווי צונויף געהעפט מיט דעם ארויסגעהאָנגענעם צעטל אויף וועלכן ס'זענען געווען אויסגערעכנט די נעמען פון די וואָס דארפן מאָרגן קומען מיט העכסטנס פינעף קילאָ געפּעק אין דעם אויסזילדונגסביוראָ. פון דאָרטן אין שוין דער וועג באקאנט, ער ציט זיך דורך פעלדער טרוקענע, באזוימט מיט נאקעטע ביימער, וואָס האלטן אויסגעשטרעקט זייערע שווארצע ווילדע צווייגן וואָס ווילן זיך איינפרעסן אין דער בלויער זוניקער לופט. נישט איינמאָל איז ער געפאָרן מיט די טראנספּאָרטן מאשינען־טיילן וואָס זענען ארויסגעשיקט געוואָרן פון דער פאבריק אין אן אנדערער, זיי אויסגעלאָדן און געזען די וואגאָנען וואָס זענען געשטאנען באזונדער, פארמאכטע, געהיטע פון געסטאפּאָ. דריי הונדערטער מענטשן, דארפן

זיך מאָרגן מעלדן. דריי הונדערט מענטשן וועלן מאָרגן ארויסגעטריבן ווערן פון דער שטאָט, עסקאָרטירט ווי די גרעסטע פארברעכער. ער זעט ווי מ'יאָגט זיי אריין אין די וואגאָנען. דאָס זענען די שולדיקע, וואָס האָבן זיך פארזינדיקט, זיי האָבן נישט אויסגעארבעט די נאָרמע וואָס איז פארפיקסירט געוואָרן. ער דערמאָנט זיך ווען ער האָט אויך געארבעט אין די ווערקשטעלן. ס'קומען אים פאָר די שקלאפן וואָס זענען געשטאנען ביי די מאשינען, ארבעטנדיק אין איין אָטעם, מיט אראָפּגעלאָזטע קעפּ. פאר זייערע אויגן האָט געטאנצט נאָר די פאָרגעשריבענע פראָצענט-נאָרמע, פילנדיק די אויפזוערישע אויגן וואָס גלאָצן און שטעכן מיט די בליקן, ווי מיט שפּיזן. דער קאָנטראָלזייגער ציילט יעדן ריר פון די אויסגעשעפּטע גלידער. אים איז באוווסט דער אומענטשלעכער אָנשטרענג וואָס יעדער פון די געפאנגענע האָט אויף זיך ארויפגעצוווּנגען נישט ארונטער בלייבן חס וחלילה. טאָמיר יאָ, האָט יעדער געוווּסט אז ס'וואַרט אויף אים גרויסע צרות און ליידן און צום סוף דער טויט.

דריי הונדערט מענטשן צום טויט פארמשפּט! ער האָט אַוועק געשאַרט דעם טעלער.

ער האָט זיך פונעם טיש אויפגעהויבן, געגאנגען פון איין עק צימער צום צווייטן. די טריט זיינע זענען געווען פעסטע. דאָס פּנים אָנגעשטרענגט, די אויגן געברענט. ער האָט אלץ גיכער געשפּאנט הין און צוריק. די פרוי האָט שוין געוווּסט וואָס דאָס באטייט. זי האָט אים גאָרנישט געפרעגט. האָט אראָפּגענומען די טעלער פונעם טיש. גענומען דאָס קינד אויף די הענט און געזאָגט: מיר וועלן אריינגיין צום שכן, דאָרט וועסט דו דיך שפּילן מיט יאנען. זי האָט אים דערלאַנגט א דאר שטיקל ברויט, מיט גיריקייט האָט דאָס קינד עס געכאפּט, עס צוגעפירט צום מויל און געבליבן שטיין, געקוקט פארגאפט צום פאָטער וואָס האָט זיך געבראָכן די הענט און געריסן זיך די האָר. די מוטער האָט עס גיך ארויסגעטראָגן. דאָס קינד האָט אָבער אויסגעדרייט דאָס קעפּל, געקוקט מיט דערשראָקענע אויגן. אָבער אין איין אויגנבליק איז די טיר פארמאכט געוואָרן.

— געוואלד! געוואלד געשריגן. וואָס פאר א צאָרן איז אויף אונדז אויסגעגאָסן געוואָרן. וויאזוי קאָן מען דאָס דערלאָזן?

וואָס דאַרף מען טאָן? ווער קאָן העלפן? האָט איציק, מערערע מאָל איבערגעחזרט.

ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און זי איז צוריק געקומען.

— וואָס איז ווידער געשען? האָט זי שטיל געפרעגט.

ער האָט נישט געענטפערט. זיך געריסן ביים קאָפּ, און געשפּאַנט אָן אויפהער.

— באַרויק דיך אַביסל, איציק, וועסט גאָרנישט נישט אויפטאָן מיט אָט דעם צוגאַנג דיינעם צו די געשעענישן. כ׳וויים אַז דער ווייטיק און די שרעק האָבן דיך באַזערשט. געפינסט נישט קיין אויסוועג. אויף אַזאַ אופן וועסטו אינגאַנצן איינגעבראָכן ווערן. ווען וועט דאָס נוצן, קיינעם נישט אַ חוץ דעם שונא.

ער האָט נישט געהערט וואָס זי האָט אים געזאָגט. דער קאָפּ איז אים טעמפּ געוואָרן. פאַר די אויגן האָט אים אָנגעהויבן שווינדלען. די שוואַרצע זשוקלעך האָבן זיך אַלץ מער פאַרמערט. ס׳איז אים געווען חושך ואפלה. זי האָט אים אָנגענומען ביי דער האַנט, אים צוגעפירט צום בעט אויף וועלכער ער איז אַנידער געפאַלן, ווי אַ שטיק ליים.

זי איז געזעסן אויף דער ליסטע פונעם בעט, געהאַלטן זיין האַנט אין אירער, געקוקט אויף זיין אויסגעדרייטערט פּנים פון וועלכע ס׳האָט גערונען דער שווייס. זי האָט געקוקט אויף דעם שטערן זיינעם וואָס איז לעצטנס דורכגעאַקערט מיט אומצייליקע קניטשן. זי האָט פאַרשטאַנען אַז אַ גרויסער בראָך איז פאָרגעקומען. ער האָט זיך גאָר אינגאַנצן פאַרלוירן? ס׳איז נישט זיין שטייגער! וויפל האָבן זיי נישט איבערגעלעבט פאַרן געטאָ און בשעת דעם געטאָ. ער האָט זי שטענדיק דערמוטיקט, איר אויסגערעדט דאָס האַרץ ווען ס׳זענען אָנגעקומען די שרעקלעכע ידיעות פון דער פּראָווינץ, וועגן די אויסראָטונגען, און אָט אַזוי זיך פאַרלוירן, דאָס קאָן זי נישט פאַרשטיין. אַ גרויל האָט זי אַרומגעכאַפּט ווען זי האָט זיך דערמאַנט אַז די שוואַכע זענען די ערשטע קאַנדידאַטן וואָס מען פירט זיי אַרויס פון געטאָ, וואוהין ווייסט מען נישט. ס׳גייען אָבער אום קלאַנגען אַז קיין גוטס וואַרט נישט אויף זיי, מען זאָגט אַז ס׳וואַרט אויף זיי דער אומקום... וואָס וועט זיין מיט אונדז, מיטן קינד וואָס וועט זיין?...

ווען עס וואָלט דאָ כאָטש געווען רפֿאל. וויפֿל מענטשן האָבן זי נישט מקנא געווען וואָס זי האָט אזא ברודער, א בר־דעת, א מזג־טוב. ווער ווייסט וואָס מיט אים איז געשען? שוין א חודש צייט זייט זי האָט פון אים קיין ידיעה נישט באַקומען, אינעם לעצטן בריוו האָט ער זיך געקלאָגט אז ער איז זייער פאַראומערט ווייל ער האָט קיין שום לעבנס־צייכן פון זיין גע־ראַטענער טאָכטער וואָס האָט ערשט געענדיקט דעם ליציי, לויט ווי ער האָט געשריבן איז זי טאמארא, געפאָרן אויף אָפּרו צו פריינט. ווער ווייסט וואָס מיט איר איז געשען? זע נאָר ווי די געדאַנקען הויפן זיך אָן איינס אויפסאַנדערע? און וואָס פאַרא געדאַנקען? בלויז טרויעריקע! כמעט בלויז האָפענונגס־לאָזע! דאָס לעצטע וואָרט האָט פאַרנומען א גרויס אָרט אין דער מאסע געדאַנקען וואָס האָבן זי באַלאַגערט. מיטאמאָל האָט זי זיך דערמאָנט פונעם קינד, פונעם ליכטיקן און א ים מיט האָפענונג האָט זי ארומגעכאַפּט. זי האָט פאר זיך געזען די גאָלדענע יוגנט, די וועלדער, די פעלדער, די בלומען, די זומער אויפדערנאַכטן, די לבנה. דער אויסגעשטערנטער הימל וואָס האָבן איר און איר געליבטן געבראַכט אזויפיל גליק, אזויפיל גלויבן אין דער צוקונפט. און אָט ליגט ער דאָ ווי א שטיק ליים. אָט דער מענטש וואָס איז געווען פול מיט לעבן, מיט שעפערישע געדאַנקען, פול מיט גלויבן אין אן אַלץ בעסער לעבן, א לעבן פון צדק און יושר. ניין! ס'איז נאָר א צייטווייליקער קריזיס ביי אים. איך קאָן מיר נישט פאָרשטעלן אז די גע־שעענישן ווי ווילד זיי זאָלן נישט זיין זאָלן האָבן אויף אים אזא צעשטערערישע ווירקונג. ער וועט זיך אויסרוען און וועט מן הסתם קומען צו זיך, האָט זי זיך געטרייסט.

איציק, האָט זיך צו ביסלעך זאדרעכעט. ער האָט זיך געווישט די אויגן, ער האָט זיך ארומגעקוקט און איז ווידער אנטשלאָפן געוואָרן.

זי איז צופרידן געווען, און איז געגאַנגען צו דער שכנה, זען וואָס דאָס קינד טוט.

— דאָס קינד איז היינט מער אויפגערעגטער ווי תמיד האָט די שכנה שיינדל געזאָגט צו דער טרויעריקער מוטער. ס'האָט נישט געהאָלפן מיין יאנקעלעס אָנשטרענגונגען אים ארויסברענ־גען פון דער ברוגזדיקער שטימונג.

— די צייטן, די שטוב־אומשטענדן האָבן א גרויסע ווירקונג אויך אויף די קליינע אומשולדיקע באשעפענישן. וואָס פארא צייטן מ׳ה האָבן דערלעבט, האָט זי געענדיקט מיט ביטערקייט. גענומען דאָס קינד, געדאנקט דער שכנה און איז אריין צוריק צו זיך אין צימער.

זי האָט אָנגעוואָרמט די קארטאָפל־גריץ, געגעבן דעם קינד, און נאָך דעם, האָט זי עס ארויסגעשיקט אין הויף:

— ניי, קינדעניו, שפיל דיך אביסל מיט די קינדער אין הויף!

דאָס קינד איז ארויסגעגאנגען.

נאָך א האלבע שעה, איז א׳ציק אויפגעשטאַנען.

נאָך א פאָר מינוט איז זי צו אים צוגעגאנגען:

— ביסט היינט געווען אויסערגעווייטלעך אויפגערעגט. וואָס איז געשען, מ׳יין ליבער?

— פרעג שוין נישט. דריי הונדערט מענטשן דארפן זיך מאָרגן מעלדן אין אויסזידלונגס־ביוראָ מיט 5 קילאָ געפעק.

— ס׳איז דאָך נישט צום ערשטן מאָל, און היינט איז וואָס? וועלן זיי א־בעטן ערגעץ אנדערש. וואָס איז דער חילוק? דאָ אָדער ערגעץ אנדערש? זיכער, האָט זי ווייטער געזאָגט, אז דאָ האָבן זיי זיך שוין צו געוווינט מיט די צרות, און דאָרטן ווייסט מען נישט וואָס עס וועט מיט זיי געשען. זי האָט זיך רעכנשאַפט געגעבן אז זי האָט געזאָגט „אז דאָרטן ווייסט מען נישט וואָס מיט זיי וועט געשען“. און וועט אים ווידער ארייג־ברענגען אין דער שטימונג פון וועלכער ער האָט זיך אביסל באפרייט נאָכן שלאָף. זי האָט געפרואווט צו פארבעסערן:

— ס׳קאָן זיין אז דאָרט אויף דעם נייעם ארבעטס־פלאַץ זאָל אפשר פאר זיי בעסער זיין. וואָסשוע דאָ איז א גן־עדן?

— ווילסט מיר פארעדן די ציין? מ׳ינסט אז כ׳בין א יונגעלע?

— ס׳איז גענוג ביטער אז מיר דארפן זיך א׳ינס ס׳אנדערע אויסרעדן. מ׳ינסט אז כ׳בין אזא שוטה. מיר טאָרן אָבער צו זיך נישט צולאָזן דעם יאוש! מיר מוזן פאר אלעמען קעמפן מיט אונדז גופא, כדי מיר זאָלן קאָנען ווייטער איבערקומען דאָס אלץ וואָס וואַרט אויף אונדז. מיר דארפן זיין שטארק.

שטאַרקער פון אייזן און בשום אופן נישט איינגעבראָכן ווערן
האָט זי געזאָגט מיט ברען. פאַרגעס נישט אז מיר האָבן א
קינד געבראַכט אויף דער וועלט. איך רעד מיט דיר איצט אָפן.
פריער האָב איך דיך געזען אין אזא פאַרצווייפלונג, אז ס'איז
מיר אויסגעקומען צו לויפן אין דער וועלט אריין און אלץ
איבערלאָזן אויף גאָטס־באַראָט, וויאזוי קאָן מען זיך אזוי פאַר־
לירן? וואָסזשע ס'איז ביי דיר עפּעס א נייעס, ס'זענען דיר
נישט באַוווּסט די דרכים פון דער היטלעריסטישער חיה?
ס'וועט אונדז נאָך אויסקומען נאָך ערגערס איבערצולעבן.
כ'זאָג נישט אז ס'איז גרינג איבערצוטראָגן אזא ידיעה אז
300 מענטשן דאַרפן מאָרגן אַוועקגיין ווער ווייסט וווהין?
איבערהויפּט ווען די מענטשן זענען נאָענטע, מ'האָט מיט זיי
צוזאַמען געאַרבעט אין דער זעלבער פאַבריק, איז דער רושם
פיל שטאַרקער ווי מען הערט, אז אין א ווייטער אָדער אין א
שכנותדיקער שטאָט איז דאָס זעלבע געשען. דערמאָן דיך
טייערנקער אין דיין אייגענער משפחה, אין מיין משפחה, ווי, צו
אונדזערע יאָרן. האָבן מיר דען ווייניק איבערגעלעבט. אזא
טויטשטימונג וואָס האָט דיך אַרומגענומען, איז געפערלעכער
פון אלץ, זי ברענגט א גיכן און זיכערן טויט! יאָ, מיר זענען
אין א געפעכט מיטן טויט. דאָס איז די לאַגע און צו איר מוז
מען זיך צוגעוווינען, ביז ס'וועלן קומען אנדערע צייטן. זאָלסט
נישט מיינען אז כ'בין פלוצים פרום געוואָרן און האָב אָנגע־
הויבן גלייבן אין נסים. ניין. כ'גלייב ווי כ'האָב געגלייבט מיין
גאַנץ לעבן, געגלייבט אז מיר לעבן נישט אליין אויף דער וועלט,
כאָטש מיר זענען איזאָלירט אונטער די הויכע מויערן וואָס
זענען געהיט מיט איפער פון דער היטלעריסטישער חיה מיט
אירע מיטלויפער. זיי ווייסן, און זאָלסט קיינמאָל נישט פאַר־
געסן אז מיר זענען נישט אליין, ווי ס'זאָל דיר נישט אויסקו־
מען קאָמיש מיין פעסטשטעלונג. אויף דער אַרישער זייט האָבן
מיר גוטע פריינט וואָס קעמפן, וואָס שטעלן איין זייער לעבן,
זיי זאָלן אונדז קומען צו הילף. געדענקסטו דען נישט ווי פריער
מיט א וואָך האָט וולאַדיסלאַוו אונדז געבראַכט אהער, טאַקע
אין געטאָ אריין 2 קילאָ שמאַלץ און דעם קינד צוקערלעך?
ווייסטו דען נישט אז וולאַדיסלאַוו שטעלט זיך איין דאָס לעבן

און באהאַלט אויס יידן, וויסנדיק אַז עס דראָעט אים טויט־שטראָף. איז דאָס דען איין איינציקער פאַל? אונדזער שכן חיים, גייט דען נישט יעדע וואָך צו דער אַרבעט און ברענגט נישט פון דאָרטן פאַרשיידענע פאַרבאָטענע מאַטעריאַלן. און דאָ אין געטאָ אַליין גייט עס דאָך אויך נישט אַזוי גלאַט אָפּ. מען גרייט זיך. מען גרייט זיך צום קאַמף. האָסטו דען נישט געלייענט די „מאָרגן־פרייהייט". דו מיינסט אַז נאָר דו ביסט דער אַלעסוויסער. אַז נאָר דו ווייסט וואָס ס'קומט פאָר אין די וואַגאָנען. „דאָס איז אַ סוד פאַר גאַנץ בראָד". מ'ווייסט אַז היטלער האָט פאַר אונדז צוגעגרייט דעם טויט, אַז מ'פּאַר־טיליקט אונדז ביסלעכווייז, אַז אַלץ גייט מיט דער דייטשער פּונקטלעכקייט, אַז זיי נוצן אויס אונדזער כמעט אומזיסטיקע אַרבעט פאַר זייער באַוואָפענונגס־מאַשין. אַלץ איז באַוווּסט. מיר זענען אין זייערע נעצן. מיר מוזן פּרוּוון אונדזערע כּוחות זיי צורייסן און ווען נישט, כאָטש פאַלן ווי ווירדיקע מענטשן.

מיר דאַכט זיך אַז עמיצער האָט געקלאַפּט אין דער טיר האָט ער געזאָגט. שווייג אַ מינוט, האָסט זיך צולאָזט אַביסל! זיי האָבן געשוויגן. דאָס קלאַפּן האָט זיך איבערגעחזרט.

— אַריין, האָט זי געזאָגט.

— אַ גוטן! וואָס טוט איר פייגעלע, און איר וואָס מאַכט? האָט זיך געווענדט וולאַדימיר, זייער געוועזענער שכן צו איציקן.

— מ'טוט וואָס מען קאָן, האָט איציק געענטפערט.

— אָט האָב איך געבראַכט אַביסל וואָל איר זאָלט אויסאַר־בעטן אַ סוועטער. און איך אויך געבראַכט פיש־קאָנסערוון פאַר די פאָר העמדער וואָס איר האָט מיר אויפגענייט. דעם סוועטער דאַרף איך וואָס גיכער אָוועקשיקן מיין זון וואָס איז אַנטלאָפן אין וואַלד אַריין צו די פּאַרטיזאַנער. כ'וואָלט דעם סוועטער וואָס גיכער באַדאַרפט האָבן, ס'דערנענטערן זיך די קעלטן. קאָנט איר מיר זאָגן ווען כ'זאָל נאָך אים קומען?

— די אַנדערע וואָך, האָט אים פייגעלע געענטפערט.

— כ'האָב געבראַכט אויך אַ פּאָר זעקעלעך און וואַרעמע שיכעלעך פאַר אייער קליינינקער. ער פּאַקט אויס און דערלאַנגט.

— דאָס איז שוין צו פיל, דאָס וועט באַטרעפן מער ווי דער לוין וואָס ס'וועט מיר קומען.

— ס'מאַכט נישט. איר וועט מיר שפּעטער עפּעס אַנדערש אויסאַרבעטן. בשעת ער האָט אויסגעפּאַקט האָט ער געזאָגט פּיי־געלען אין דער שטיל אַז ער האָט אייך אַ בריוו צו איר. זי האָט דערלאַנגט די שיכעלעך איציקן און ווען ער האָט זיי באַקוקט פון אַלע זייטן, האָט זי אים שטיל געענטפערט, אַז ער וולאַדימיר, זאָל איר געבען דעם בריוו ווען זי וועט אים באַגלייטן אויף יענער זייט טיר.

דאָס קינד איז אַרייַנגעקומען פונעם הויף.

— ביסט שוין זיכער מיד פון אַזוי־פיל שפּילן, האָט די מוּ־טער צו אים געזאָגט. אַנו, קום נאָר אַהער, לאָמיר דיר אָנ־מעסטן די שיכעלעך, וואָס דער פעטער וולאַדימיר האָט דיר געבראַכט. זעץ דיך אויפן בענקל. וולאַדימיר גייט צו, העלפט דעם קינד זיך אַרויפצוזעצן.

— זיי זענען אַביסל גרויס, נאָר ס'שאַדט נישט, פאַר אַ קינד איז בעסער אַזוי, קינדער וואַקסן.

— יאָ, וואַקסן... האָט איציק געזאָגט מיט ביטערקייט.

— עס וועט געזונט זיין אין אויסוואַקסן, האָט וולאַדימיר שמייכלענדיק צום קינד געזאָגט.

— פאַר אייך איז עס עפּעס פּשוט און גראָד. אַ קינד דאַרף וואַקסן. פאַר אונדז אָבער איז דאָס אַ גרויסער פראַגע־צייכן, האָט איציק געענטפערט.

— ער איז ווידער פאַרביטערט. ביי זיי אין פאַבריק, האָט מען ווידער אַרויסגעשטעלט אַ צעטל מיט 300 נעמען וואָס דאַרפן מאָרגן פאַרלאָזן די שטאָט.

— און ווער ווייסט וואָס ס'וועט איבערמאָרגן געשען. ס'קאָן זיין מ'זאָל מיך אויך אַרייַנשטעלן אין צעטל. ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, און איר רעדט פון וואַקסן...

אויף וועמען זאָל מיר לאָזן דאָס קינד?

וולאַדימיר האָט זיך ווי פאַרלוירן. נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן. אויב איר ווילט, האָט ער געזאָגט נאָך אַ גרעסערער פּויזע, ווע לן מיר נעמען דאָס קינד צו אונדז, און עס האַלטן ביז די סרום־צייט וועט אַדורך.

וואָס פאלט איך איין. וויאזוי קאָנט איר דאָס פּראקטיש דורכפירן. איך צווייפל נישט אין אייער גוטן ווילן. אָבער ווי אזוי?

— ס'האָט שוין אזעלכעס פּאסירט. ס'איז נישט דער ערשטער פאל האָט די מוטער געזאָגט. וואָס ס'טוט זיך איצט אָפּ ביי מיר אין הארץ קאָנט איר זיך אפילו נישט פאָרשטעלן, האָט זי קוים געשעפּטשעט. נאָך א ווײלע: איך ווייס פון פאלן ווען מ'האָט אריבערגעשמוגלט קינדער אויף דער ארישער זייט.

די זעלבע וואָס שמוגלען שפּייז, זענען אזוי אָרגאניזירט און אזוי פארצווייגט אז מ'קאָן צו זיי האָבן צוטרוי האָט ווייטער געזאָגט די פרוי וואָס איז געזעסן פול מיט טרויער, און מיט מוט.

— איך בין גרייט אלץ צו טאָן האָט שטיל וולאדימיר געענטפערט.

— ווען וועלכן קינד האָט איר גערעדט, האָט זיך דאָס קינד אָנגערופן. אפשר מיינט איר מיך?

— ס'קאָן זיין, האָט די מאמע מיט גרויס צערטלעכקייט געזאָגט. זי האָט עס געכאפּט אויף די הענט, געקושט, די אייגעלעך, זיי יעדעס באזונדער אויסגעקושט. דאָס קינד האָט זיך אָנגעקלאמערט אָן דער מוטערס האלדז, דערנאָך דאָס קעפּל אראָפּגעלאָזט אויף איר לינקן אקסל. און זי, האָט זיך מיט אים צוזאמען, געוויגט, געזונגען: „ליולענקו מיין פייגאלע, ליולענקו מיין קינד".

ס'האָט נישט געדויערט מער ווי עטלעכע מינוט און ס'זענען אריין אין שטוב א געשטאפּאָ־אגענט מיט א זשאנדאר:

— „הענדע האָך!" האָט דער אגענט אויסגעשריגן.

— צום זשאנדאר: „רייס אראָפּ דאָס פּיאווקעלע פונעם האלדז!"

דאָס קינד האָט זיך ווי אָנגעקלעבט אָן דער מוטער.

— שנעלער!

דער זשאנדאר האָט עס אָנגעכאפּט ביי א פיסל און מיט איין שלעפּ עס אראָפּגעריסן פון דער מוטער. דערמיט געגעבן א שלײדער צו דער וואנט.

זי האָט זיך געוואָרפן צום קינד, וואָס איז געלעגן אויפן דיל, עס פארשטעלט מיט איר קערפּער, שרייענדיק: ,,רויבער! גזלנים!‘‘ ,,דאָס קינד האָט איר מיר דערמאָרדעט‘‘.

— נאָך נישט. פערפלוכטע יודין. באלד וועסטו האָבן דאָס פארגעניגן אויך, האָט דער געסטאַפּאָוויץ געזאָגט.

— שיין אויפשטיין, שנעלער!

זי, האָט געכאַפּט דאָס קינד אויף די הענט, געוואָלט אויפשטיין. די פיס האָבן זי נישט געפאָלגט, זי האָט זיך געוואקלט, עס געדרוקט צום הארץ. געווישט מיט דער בלוזע דאָס בלוט וואָס האָט גערונען פון דעם גנוזעלע און פון דעם מיילעכל.

— פייער!

צוויי קוילן האָבן פארענדיקט דאָס לעבן פון דער מאמע מיטן קינד. דאָס בלוט פון ביידע, פון דער מאמען מיטן קינד האָט זיך פאראייניקט דאָס מאָל, אויפן דיל.

זיי זענען געווען די גליקלעכסטע. זיי זענען געפאלן ביי זיך אין דער היים.

מיט די אַנדערע צוויי האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אמתדיקע היטלעריסטישע גיהנום, אין די געשטאַפּאָ־קעלערס.

געררודער

אך! די ארומגערינגלטע מויער, האָט חיים געזיפֿצט. הינטער דער מויער האָבן זיי צונויפֿגעדרושעט איבֿער אַ האלבן מיליאָן מענטשן.

— קאָנסט אפֿשר די נייע קהל־פֿארזאָרגער אונדזערע? האָט י. פּ. געפֿרעגט.

— כ'האָב מיר נישט געקאָנט פֿאָרשטעלן אפֿילו, אז ס'וועט די דייטשן געלונגען צו שאפֿן א קהלה. איז מעגלעך אז יידן זאָלן מיטארבעטן מיט דייטשן? אך קאָן דאָס נישט משיג זיין. און דאָך איז דאָס א ווירקלעכקייט, ווער פֿון די יידישע פּארטייען וועט איינגיין צו שטיין אין זייערע ד'אמות? דער געדאנק האָט מיך געמוטשעט גאנצע טעג און נעכט. נאָך א פּויזע זאָגט ער: ס'קומט מיר נישט אָן צו גלייבן, איז דאָס טאקע אמת?

— יאָ, צום גרויסן באדויערן איז דאָס אמת, האָט י. פּ. אים געענטפֿערט.

— נייע צייטן.

— יאָ, יאָ, נייע צייטן מיט פֿארעלטערטע מענטשן. און היינט וואָס וונדערסטו זיך אזוי, זיי זענען די פֿאָרשטייער פֿון

דער גרויסער בורזשואזיע. זיי האָבן מיטגעארבעט מיטן אמאָליקן סאַנאַציע־רעזשים. ס'איז נישט אזא גרויסער מזל.

— גיי שוין, גיי! ס'איז נישט קיין פאַרגלייך.

— דו וועסט דיך אינגיכן איבערצייגן.

— מיט וואָס ביסטו אזוי זיכער אז איך וועל מיך אינגיכן איבערצייגן.

— פשוט און גראָד. פאַר מיר איז דאָס קלאָר.

*

שפּעטער מיט א יאָר, זיצן די פריערדיקע העלדן אויף א באַנק אינעם זעלבן הויף. זיי רוען זיך אביסל אָפּ. ביידעס פּיס זענען ארומגעוויקלט מיט שמאַטעס. פון זייערע שיך איז שוין קיין זכר נישט געבליבן. אָפּגעמאָגערטע. טאַקע בלויז הויט און ביין. מיט גרויסע פאַראָפּלטע אויגן. זייערע משפחות זענען שוין פון לאַנג אַוועק, אַוועק מיטן רויך... ווען וועט קומען אונדזער ריי? קלערן זיי אין זיך. קיינער פון זיי וויל נישט ארויסריידן דאָס, וואָס ער טראַכט. אין די אראָפּגעלאָזטע קעפּ, באַמבלען זיך מחשבות פון דער נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט. זיי דרימלען צו ביסלער איין. נאָך א פּאָר מינוט וועקט זיך אויף איינער פון זיי, איינגעשלעפער האָט אים אויפגעוועקט א שטאַרקער שטאָך אין דער פּלייצע. וואָס זאָל דאָס זיין, א פאַרקילונג? ניין! ענטפערט ער זיך אין געדאַנק. ס'איז די ווייטיק, וואָס די קאָלבעס האָבן מיר געמאַכט דאָרט אין דער פּלייצע. יאָ, דאָס זענען די בשותפותדיקע קלעפּ, וואָס איך האָב באַקומען פון דעם היטלעריסטישן זשאַנדאַרם, צוגעפּאַרעט מיט די קאַנטשיקעס פונעם פוילישן פּאָליציסט און פון יידישן „אָרדנונגס־היטער“ בשעת איך בין דורכגעגאַנגען דעם געטאָ־טויער און פאַר קעלט געציטערט. זיי האָבן געמיינט מי יודע וואָס איך טראָג דאָרט מיט זיך. מ'האָט מיך אויסגעטון ביז צום לייב. גאָרנישט געפונען. איך האָב געמיינט אז מען וועט מיר אראָפּרייסן די שמאַטעס פון די פּיס אויך. ס'האָט מיר אָבער אָפּגעגליקט. זיי האָבן זיך געמיאוסט צו צורירן צו די שמאַטעס. מחמת ס'האָט פון זיי מיאוס געשמעקט. איך האָב דאָך געארבעט צווישן צואה. יאָ, מ'האָט מיר אזא שטראָף געגעבן. ווייל איך בין לויט זייער מיינונג נישט געווען גענוג געהאָרכזאם.

כאַטש ער איז פול מיט ווייטיק, איז זיין געמיט נישט אינ־גאנצן געבראָכן. ער דערמאנט זיך אין דעם בריוו וואָס ער האָט באהאלטן צווישן די שמאטעס. ער האָט אים גוט איינגעוויקלט אין א שטיקל קיטששוק פון אן אלטן גאלאָש, כדי ער זאָל נישט צעשעדיקט ווערן. ס'דאכט זיך אים אז עס שטעכט אים שוין נישט. ער וועט זיך אביסל אָפּרוען. און איבערגעבן ווייטער דעם בריוו. דערפולן דעם חוב זיינעם.

דער חבר זיינער, וואָס האָט זיך אויפגעכאפּט פונעם דרימל, פרעגט אים: וואָס שמייכלסטו אזוי? אזוי גוט פילסטו דיך נאָך דעם וואָס האָסט אזויפיל אין לייב ארייגנעכאַפּט? די קלעפּ האָבן דיך אזוי אויפגעמונטערט? מיט דיר איז א וווּנ־דער! ווען דו זיצט דיר שטיל און קיינער טשעפּעט דיך נישט ביסטו דורכגענומען דורך און דורך מיט טרויער, און נאָך אזא צרה וואָס ביסט ערשט דורכגעגאנגען כאפּט דיך נאָר ארום א שׂמחה.

— טייערינקער, וואָס איז מיר דען געבליבן פונעם לעבן. כ'דארף דיר נישט זאָגן, דיר איז אלץ באקאנט. כ'וויל אָבער פונעם גאנצן הארץ ס'זאָל כאָטש איבערבלייבן א זכר פון אונדזער פּיין, וואָס אונדזערע אייגענע ברידער האָבן אונדז גורם געווען, זאָל דאָס בלייבן א זכר לעולם. זאָלן אונדזערע נאָכפאָלגער, אויב ס'וועט איבערבלייבן א שׂריד ופליט, וויסן וואָס מיר האָבן זיך אָנגעליטן. דאָס פּעקעלע וואָס איז באַהאלטן צווישן די שמאטעס איז נאָר אָ מוקצת שבמוקצת פון דעם וואָס ווערט אָנגעשריבן וועגן אונדזער ביטערן גורל. כ'וועל דיר נישט באהאלטן. דאָס זענען נאָטיצן פון אונדזער גרויסן חורבן, אין וועלכע ס'ווערט פארצייכנט אויף וויפל ס'איז מעגלעך וואָס ס'איז פאָרגעקומען אין געטאָ און ארום אים.

מענטשן ארבעטן מיט מסירת־נפש, זיי ווייסן אז טאָמער כאפּט מען זיי איז פאראן נאָר איין משפּט פאר זיי, דער טויט, דאָך פארשרייבן זיי, אפילו אין איין אָטעם, נאָר מען פאר־שרייבט. נישט נאָר איינמאָל האָב איך איבערגעפירט פארשיי־דענע בריוו, טאקע פון אויסערגעוועטלעכע וויכטיקייט. למשל: דאָקומענטן ווי אזוי צוגרייטן ווידערשטאנדן, גייעסן פון אוי־סערן געטאָ. פון דער אונטערערדישער אקטיוויטעט. דאָס מאָל פיל איך אז האָב אויסגעפירט א גרויסע שליחות. דאָס איז דער

סוד פון מיין שמחה. ווי געפעלט דיר, א שיינע שמחה, הא? באלד איז ער אריין אין זיין עצבות, האט דערשפירט די ווייטיקן. די פלייצע האט אים געבריט, דער מוח האט אים געברענט. דער חבר זיינער האט אים אנגענומען ביים אָרעם, אים אריינגעפירט אין צימער, געלייגט אויפן הוילן שעניק, צוגעדעקט מיט א שמאטע, געגלעט, געקושט אים די אויגן וואס האבן געפייערט, דערלאנגט א ביסל וואסער און געזאָגט, כ'גיי. אפשר וועל איך געפונען א דאָקטער, ער זאָל דיר פארלייכטערן די ווייטיקן, און איז ארוים.

ווען ער איז געבליבן אליין אין צימער, האט ער געפילט ווי דער קערפער זיינער ברענט. ווייזט אוים, אז ער האט זיך אויך שטארק פארקילט ווייל ער האט געארבעט אין דער נעץ. דער דייטש האט געיאָגט, דער ווינט איז געווען א קאלטער, און ער איז געשטאנען אין זיינע שמאטעס, געהאָרעוועט אָן א אויפהער, אהיימגעגאנגען אינגאנצן פארשוויצט. ס'האט מיט אים געווארפן, ס'האט זיך אים געדאכט אז דאס בעט פליט ביז צו דער סטעליע. באלד האט זיך אים אויסגעוויזן אז דאס בעט אנטרינט ערגעץ טיף אין אן אָפגרונט. א פאָר שעה איז ער געליגן. ווען די היץ האט זיך פון אים אָפגעטון און ער האט געוואלט אראָפ פונעם בעט, האט ער געפילט אז ער קאָן נישט שטיין אויף די פים.

פעלדמאן איז צוריק געקומען, ער האט קיין דאָקטאָר נישט געפונען.

— כ'האָב געבראכט אביסל ציקאָריע, האט פעלדמאן געזאָגט. מיר האָבן נאָך עטלעכע קאָזשעס ברויט באהאלטענע. אָט וועל איך מאכן קאווע און וועסט עפעס טועם זיך. מיר מוזן דאָך זיין געזונט, טאָמער נישט, ווייסטו דאָך, וואָס דאָס הייסט... „דאָס הייסט אוישוויץ...“ ער האט אָבער נישט געוואָלט ארויסזאָגן דעם מיין זיינעם. ער האט געוואָלט שוינען דעם חבר, ער איז דאָך א חלוש. און איך בין א גבור... מ'מוז האָבן אויסדויער, צוטרוי צו זיך, צו אנדערע, ווי שוואך מען זאָל נישט אויסזען און ווי פארצרהט מען זאָל נישט זיין. מחשבות זענען אים באפאלן, און אים פארטרגן אין דער ווייטער און נאָענטער פארגאנגענהייט. וועגן דער געגנוואַרט האט ער נישט געדארפט צופיל טראכטן, ער האט זי געהאט פאר די אויגן, זי

איז געווען שאַרף, מוראָדיק, און איבערהויפּט בלוטיק. ער איז זייער נייגעריק געווען צו וויסן וויאַזוי די צוקונפט וועט אויסזען. יאָ, צוקונפט! פאָלג מיך א גאַנג. דאָס איז יענער מהלך, דאָס איז דער אין־סוף, אָבער אויך דער מאָרגן, דער איבערמאָרגן, איבער א חודש, א יאָר, איבער א צוויי. הערט א געשיכטע! מיר ליגן ניין איילן אין ד'רערד און קלערן וועגן צוקונפט וועגן אייביקייט, וועגן גערעכטיקייט. כ'האָב נישט געדאַרפט זוכן א דאָקטער פאַר דעם חבר וואָס ליגט שוין ווידער פול מיט שמערצן, אין ווייטיקן און איז ווידער איינגעדרימלט. באַלד וועלן אים די ווייטיקן אויפוועקן. כ'האָב געדאַרפט זוכן א דאָקטער פאַר זיך און פאַר א סך אַנדערע וואָס קלערן ווי איך, וואָס קלערן וועגן יושר, גערעכטיקייט, שלום. ווער ווייסט צו מיר זענען די קלאָרע צי פאַרקערט, מענטשן! וואָס מענטשן? מ'האַלט אונדז דאָך אַרגער ווי חיות און בהמות. פאַר בהמות זאָרגט מען. פאַר אונדז, וואָס? יאָ, מ'זאָרגט, אונדז צו פאַרניכטן. אונדזער האָב און גוטס האָבן זיי געראַבעוועט פון אונדזערע נאָענטע און טייערע האָט מען אונדז אָפּגעטיילט, וואָס זאָג איך אָפּגעטיילט? נישט אויף דערווייל, נאָר אויף שטענדיק. אייביק וועל איך שוין נישט זען מײַנע פאָטער און מוטער, מײַנע שוועסטער, מייַנע ברידער, מײַנע טייערע קינדערלעך וועלכע זענען אַוועקגעשלעפּט געוואָרן אַהין... כ'וויל נישט קלערן וואַהין. ווייל ס'קומט מיר אויס איך זאָל מיר א מעשׂה אָנטאָן. אָבער אָט קלער איך ווייטער. ווילסט זיך שווינגען? ווילסט שוין אפילו נישט קלערן צו זיי, זיי נישט אזא שטרענגער שופט קעגן זיך אליין, זאָגט מיר ווי עמיצער אונטער. ס'קומען מיר פאָרט פאָר אָט די אַלע אומשולדיקע, ווו זענען זיי? איז טאַקע אמת דאָס אַלץ וואָס מ'זאָגט, דאס אַלץ וואָס מען דערציילט וועגן די געוואַלטאַטן וואָס דו פאַשיסטן האָבן אָפּגעטאָן? פאַרגוואַלדיקט מיידלעך וואָס האָבן אפילו די שול נאָך נישט געענדיקט, זיי דערנידעריקט, אויסגעהונגערט, אויף זייערע ברוסטן אויסגעברענט מיט ברענעדיקע אײַזנס: „הורע", „שלאַכט־הורע". און נאָך די קלענסטע אויסגעטראַכטע פעלערן, זיי געמוטשעט צום טויט, נאַקעטערהייט, פאַר הונדערטער אַנדערע זייערע גלייכן, ביז

דער אָטעם איז אויסגעגאַנגען אונטער די קלעפּ וואָס זיי האָבן באַקומען, פון פאַרברעכערינס, וואָס זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון די תּפיסות ווו זיי האָבן געדאַרפט אָפּליגן זייער גאַנץ לעבן. ווער קאָן אַזעלכעס תּופס זיין. וואָס מענטשן זענען! מענטשן פּאָלגן נאָך מיט גרויס אינטערעס אַ גנבה, אַן עוולה, אַ פאַרברעכן, נאָר בנוגע איין איינציקן מענטש, מיט אַזויפיל מיטגעפיל, מיט אַזויפיל נשמה. מ׳וויל זען דעם פאַרברעכער פאַרמשפּט, דעם אומשולדיקן באַפרייט, דאָס זעט מען אין דער ליטעראַטור, אין דער טאָגטעגלעכער פּרעסע, טאָמער איז חלילה ערגעץ פאַרפאַלן געוואָרן אַ קינד אָדער סתּם אַ מענטש איז פאַרשוווּנדן, קערן זיך איבער וועלטן, די גאַנצע אינלענדישע און אויסלענדישע פּאָליציי זוכן שפּורן, אויסגעפּונען דעם קרבן און צו באַשטראָפן דעם פאַרברעכער, און דאָ אין אונדזער פאַל, פאַר מיליאָנען גנבות, פאַרברעכנס, פאַר די אין־סופיקע יסורים פון עלטערן פון קינדער, פון שוועסטער און ברידער, פאַר זיי איז נישט פאַרהאַן קיין שום מיטגעפיל? אַלץ איז רעכט? אַלץ איז גוט. „די זון שיינט און דער שוחט שעכט!“

ער קוקט אויף די שמאַטעס פון זיינע פּיס, אויף דעם צעשלאָגענעם חבר, און קלערט ווייטער: מיר, וואָס מ׳האָט פון אונדז אַרויסגעריסן דאָס געפיל פון מענטש, ווילן משפּטן וועמען? די אַלמעכטיקע, די וואָס זענען באַלעבאַטים אויף אונדזער נאָך נישט אויסגעהויכט לעבן?

באַלד קומט ער צו זיך. ער ווערט ניכטער, ער וויל קלערן צו עפּעס ממשותדיק, צום טאָגטעגלעכן, ס׳איז נישט קיין צייט פון צופיל חקרנען זיך. ס׳איז אַ צייט פון מעשׂים, דעם מוח דאַרף מען נוצן כּל־זמן ער אַרבעט נאָך ווען באַלדיקע הילף הן מאָראַלישע הן פּאָליטישע איבערהויפּט מאַטעריעלע. וויאַזוי קומט מען צו דערצו? פּשוט און קלאָר, ענטפערט ער זיך אַליין, מ׳דאַרף אָנקניפּן פאַרבינדונגען מיט די באַקאַנטע, מיט די חברים פון יענער זייט מויער, מיט דער אַרישער זייט. ס׳זענען דאָ אַ סך מוטיקע מענטשן צווישן זיי. מ׳דאַרף זיך אָרגאַניזירן. איינער איז קיינער! אויב מיר וועלן אַריין אין יאוש, טוען מיר נישט עפּעס אַנדערש, ווי העלפן דעם שונא אונדז צו פאַרטיליקן. און ער דערמאָנט זיך אין די יאָרן ווען ער האָט נע־

ארבעט אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. דעמאָלט איז אויך נישט געווען גרינג צו ארבעטן, אויף שריט און טריט האָט געווימלט דער שונא, פּראָוואָקאַטאָרן האָבן זיך אריינגעכאַפּט צווישן די אייגענע רייען און אָנגעמאַכט א חורבן. נו, איז וואָס? האָבן די איבעריקע חברים זיך אָפּגעזאָגט פון דער ארבעט? פארקערט, די ארבעט איז נאָך מיט מער עקשנות געפירט געוואָרן. האָבן זיי דעמאָלט נישט געקעמפט מיטן הונגער, מיט דער נויט, מיט דער זשאנדאר, מיט אייגענע ברידער וואָס האָבן זיך בשוגג אָדער במזיד געשטעלט אויפן שונאס זייט? דער קאמף איז דער זעלבער, נאָר די פאָרם איז אן אנדערע. קיין מענטשלעכער מוח, האָט זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן אז אזוינס קאָן געשען. אז א מאסע פון א האלבן מיליאָן מענטשן זאָלן זיך לאָזן פארשפארן אין דער מויער וואָס רינגלט אונדז ארום. און אַט די מויער איז נישט אונטער די הרי חושך נאָר אין סאמע מיט פון ווארשע. און דער ארום קוקט זיך צו, זאָגט גאָרנישט צו דער בושה פונעם צוואנציקסטן יאָרהונדערט.

כ'בין שוין ווידער אריין אין קלאָץ־קשיות. גלייך ווי נישט אלץ איז מיר באקאנט. כ'ווייס גאנץ גוט אז די נאצים פירן זייער פּראָפּאגאנדע שוין זייט יאָרן איבעראל און זיי האָבן דאָ געהאט און האָבן זייערע קאָלאבאָראטאָרן, זייער פרעסע, ראדיאָ און די אזויגערופענע „ראסן־וויסנשאפט" האָט פארכאפּט די מוחות און פארסמט די געפילן פון א גרויסן טייל פון דער געזעלשאפט. אמת, ס'זענען פאראן אויך לייטישע, מוטיקע, באוווסטזיניקע מענטשן, וואָס האָבן זיך אקעגן געשטעלט און קעמפן אויך איצט קעגן דעם נאציזם־שגעון. וויפל זענען נישט געפאלן אין געפעכט, זענען דען די תפיסות נישט פול מיט פּאָליטישע פארמשפטע, אין די קאָנצענטראציע־לאגערן זענען דען נאָר יידן פאראן. ס'זענען דאָך הונדערטער לאגערן געשאפן געוואָרן, אויך אויפן שטח פון גערמאניע אליין און ווער שמועסט נאָך אין די פארכאפּטע לענדער. ניין! דער קאמף אונדזערער איז נישט און וועט נישט זיין קיין איזאָלירטער, ער איז דער אלגעמיינער קאמף וואָס ווערט געפירט אין די אָקופּירטע לענדער ווי אויך אויף דער גאנצער וועלט.

ס'קומט אים ווידער פאָר דער פאַשיסטישער טעראָר. די ווילדקייט וואָס די פאַשיסטישע־חיות האָבן צוגעטראַכט, די אכזריות וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן לגבי דער אָנטוואָפנטער באַפעלקערונג. ער ווערט בלייך. די כוחות לאָזן זיך אים כמעט אויס בשעת עס קומען אים פאָר די אַלערליי מינים טעראָר. ווו זענען מיר געווען? פאַרוואָס האָבן מיר זיך געלאָזט אַזוי פאַרפירן. זיי האָבן טאַקע געאַרבעט מיט גרויסע מאַטעריעלע מיטלען, זיי האָבן געהאַט די שטיצע פונעם אינערלעכן און אויסערלעכן קאַפיטאַל, אָבער מיר, ווו זענען מיר געווען? מיר האָבן געוווסט וואָס פאַשיזם הייסט. מיר זענען געווען כמעט אומבאַהאָלפענע, וועלכע איז געווען די סבה...?

ס'קלאַפט עמיצער אין דער טיר.

— אַריין.

— א גוטן, וואָס טוסטו יהודה? האָט מנחם געפרעגט.

— וואָס זאָל מען טון? אינדערוויַיל טראַכט איך.

— גאַנץ גוט, האָט מנחם געענטפערט.

סוף מעשה במחשבה תחלה, קודם דאַרף מען גוט טראַכטן כדי די טאַט זאָל אַרויס גוט. גוט צוגעטראַכט. זאָג מיר בע־סער — האָט מנחם ווייטער גערעדט — צו וואָס טראַכסטו? זיכער נישט וועגן עולם־הבאָ!

— כ'טראַכט גראָדע יאָ צו עולם־הבא, נאָר נישט דעם אָנ־גענומענער נייערט צו דער צוקונפט אונדזערער. הא! ווי מיינסטו „מ'דאַרף א משוגענעם אויסמעקן און מיך אַריינ־שרייבן“?

— ביסט גאָר קיין משוגענער נישט. הלוואי וואָלטן געווען א סך אַזעלכע משוגעים, וואָלטן מיר צו עפּעס צוגעקומען. לײַדער זענען גאָר א סך מענטשן דעמאָראַליזירט און דערנידעריקט פון די אומאויפהערלעכע געמיינקייטן. די שרעק די פּיין האָט זיך אין א טייל פון דער מאַסע אַריינגעפרעסן. זי האָט ווי פאַרלוירן דאָס מענטשלעכע געשטאַלט. דער הונגער, די מגפות, די קעלט, איבערהויפּט די מלאכי־חבלה, דער דרייַלינג: דער געשטאַפּאָ, די פּוילישע גראַנאַטאַוע־פּאָליציי און די יידישע אָרדענונגס־היטער, האָבן אַריינגעפירט אין א בהלה די אומבאַ־האָלפענע צעשפּליטערטע מאַסע. די דייטשישע מוסרים, די פרומע

קעץ, ארבעטן אויף אַלע כלים, אז מ'דארף אָנעמען אלץ ווי א פורעניות, און מ'דארף ווארטן אויף א ישועה. אנדערע זאָגן אז מן־הסתם זענען מיר דאָס אלץ ווערט געווען. אז מ'איז נישט געגאנגען בדרך הישר. אז מ'האָט נישט אָפּגעהיט גאָנץ תורה, און זיך אויך אקעגן געשטעלט די אָנגענומענע געזעצן, אז א טייל זענען גאָר געווען מורדי במלכות, נישט געפעלן זיי דער דרך הטבע, דער דרך־ארץ וואָס איז אָנגענומען פון קדמונים. די ווייניקע וואָס ענטפערן זיי אָפּ, פילן אז זיי זענען אָנמעכטיק און ס'באַהערשט זיי די מורא.

— צו דעם פּראָבלעם האָב איך אויך געטראכט און טראכט ווייטער, האָט יהודה געזאָגט. אין זיינע פארשאָטנדיקע אויגן האָט זיך באַוויזן א פייערל. ער האָט אָנגעהויבן צו רע־ן מיט ברען. ער האָט געזען אז אז ס'זענען נאָך דאָ אנדערע וואָס קלערן ווי ער, און זיך אָנגעכאַפּט ווי אײנער וואָס טרענקט זיך, אָן א שטרוי. מחמת ער האָט געוווסט אז די פאשיסטישע מאכט איז אומגעהויער, און זיי, די איבערגעבליבענע זענען אָרעם, נאקעט און אויסגעמאָרדעוועט. ס'האלט זיך אין זיי קוים דאָס חיות. דאָך האָט ער געגלויבט אז דער פאשיזם מוז באקומען דעם טויט־קלאַפּ און מוז סוף כל סוף אונטערגיין. יאָ, אונטערגיין וועט ער! אָבער מיר? וואָס וועט פון אונדז ווערן? ווערן זאָל וואָס עס וויל זיך, נאָר גיין צו דער שחיטה ווי די לעמער, דאָס נישט! דאָס איז אומווירדיק פאר א מענטש, איבערהויפּט אזעלכער ווי איך, וואָס האָט יאָרן לאנג געקעמפט פאר א בעסער לעבן. און אפילו ווען דאָס לעבן וועט זיין א קורץ, ס'וועט זיך שנעלער ענדיקן, וועט דאָס זיין אלץ שענער מענטשלעכער, ווי דאָס ווייטערדיקע, דאָס נידעריקע, דאָס אומענטשלעכע וואָס מ'צווינגט ארויף אויף דיר יעדן טאָג. ניין! דאָס איז נישט קיין שטרוי, דאָס איז א כוח וואָס וועט וואקסן ווי דער שניי־קויל אויף די בערג און וועט פארשיטן אלץ וואָס דער פאשיזם האָט געבראכט, ס'איז אביסל צו איבערגעטריבן, האָט ער זיך געטראכט, ס'איז אָבער קיין ברירה נישטאָ. מ'מוז פּרוּוון, און אפשר וועלן פאָרט די אזויגערופענע פארבינדעטע זיך „מרחם" זיין און עפענען דעם צווייטן פראָנט און נישט לאָזן די די גאנצע שווערקייט פון קאמף נאָר א יף דער רויטער

ארמיי, וואָס דארף קעמפן מיט אזא מעכטיקע מלחמה־מאשין. ווי די פאשיסטישע, וואָס איז אויסגעכאָוועט געוואָרן פון די יונקערס, פון די טרוסטן און אימפעריאליסטישע מאָנאָפּאָלן. אָנגעגורט מיט בטחון רופט יהודה א"ים:

— מיר מוזן אַלץ מער פארפעסטיקן דעם אָרגאניזירטן כוח, מיר מוזן זיך און אנדערע איינשפאנען צו דעם שווערן וואָגן, מיר וועלן זיך מוטשען, מיר וועלן אָבער קעמפן און נישט זיך לאָזן פירן צו דער עקידה. מנחם טייערער, מיר זענען דאָך אַלטע באקאנטע און נישט דערשראָקענע (יאָ, אומדערשראָקענע ווי אזוי קאָן מען זיין נישט דערשראָקן אין אזא צייט האָט ער זיך געטראכט). גיי דו ביסט יונגער פון מיר און זיך אויס א פארבינדונג מיט אונדזערע קרייזן.

— יהודה, צוליב דעם בין איך טאקע צו דיר געקומען. איך האָב טאקע דעם אויפטראג. העט זיך צו, נאָר מיט קאָפּ! די ערשטע התחיבות אונדזערע איז צו שאפן נייע הויז־קאָמי־טעטן, און אין די וואָס עקזיסטירן שוין, זאָל מען זען אז די פּאָלקס־מענטשן זאָלן זיין אין דער אָנפירונג, נישט דערלאָזן אז די יודענראטינקעס, זאָלן דאָרטן ארייגשמוגלען מענטשן, וואָס זאָלן דורכפירן זייערע פאראָרדענונגען. צווייטנס, דארף מען זען אז די הויז־קאָמיטעטן זאָלן טאקע זיין א כלי־זין, אין די הענט פון די פּאָלקס־מענטשן און זאָלן טאקע ברענגען ממשותדיקע הילף פאר די גאָר נויטבאדערפטיקע, די אַלטע, די קראנקע. מ'זאָל ביי די רייכע ארויסרייסן פאר די פאר־שמאכטע, פאר די וואָס ליידן הונגער און קעלט. א באזונדערער קאמף דארף געפירט ווערן, מ'זאָל פאר די פּליטים, די וואָס מען האָט געבראכט אהער פון דער פּראָווינץ, זאָלן באקומען אן אָרט ווו דעם קאָפּ אנידער צו לייגן. עס דארף געפירט ווערן א קאמף אז די רייכע וואָס וווינען אין רחבותדיקע צימערן, זאָלן געצוווּנגען זיין זיי ארייננצונעמען. דאָס וועט נישט זיין אזוי גרינג, ווייל די „אָרדענונגס־היטער" די קאָרומפּירטע וועלן קומען צו הילף די רייכע, מ'דארף ארבעטן מיט טאקט, און צוביסלעך הייבן דעם מאָראל, זיי אָנווייזן מיט פיל טאקט די פּאראָרדענונגען וואָס אונדזערע קרייזן וועלן פון צייט צו צייט,

דורך ספּעציעלע שליחים מודיע זיין. וועגן היינט וועט דאָס זיין געגנוג, האָט מנחם געענדיקט.

— אָט, דאָס הייסט אז די אידעע הייבט זיך אָן צו פאַר־ווירקלעכן, האָט יהודה מיט צופרידנקייט געזאָגט. זאָל זיין א גוטער אָנהויב. איך וועל זיך שטעלן אין רשות פון אונדזערע קרייזן מיט לב ונפש, גיט דאָס איבער ווייטער.

— כ'מיין אז שפּעטער מיט א וואָך וועל איך דאָ ווידער זיין און וועל האָבן עפּעס איבערצוגעבן און איבערצוגעמען פון אייך. כ'רעד שוין בלשון רבים, ווייל כ'בין זיכער אז דו וועסט נישט שטיין מיט פאַרלייגטע הענט און זיך נעמען באלד צו דער ארבעט.

צום ווידערזען. יהודה, האלט דעם קאָפּ הויך!

— גיי געזונט מנחם טייערער. גיב אכטונג מיט וועמען דו רעדסט. זאָלסט חלילה נישט אריינפאלן. זיי פאָרזיכטיק, ווייל ס'בושעווען קאַלאַבאָראַטאָרן. זיי זענען אויסגעוואקסן ווי די שוועמלעך נאָך א רעגן! יהודה האָט אים פעסט געדרוקט די האנט. גיי בשלום.

*

אריינקומענדיק אין צימער ווו זיין חבר איז געלעגן, האָט ער באמערקט אויפן טיש א פּעקל.

— ווער האָט דאָס פּעקל געבראכט? האָט ער געפרעגט. און טאקע באלד עס באטראכט פון אלע זייטן. זע נאָר, האָט ער מיט פרייד געזאָגט, עפּעס זייער א קענטלעכער נאָמען: יהושע מאנאזייניק, הער דו, ווי כ'קאָן מיך נישט דערמאנען ווער דאָס איז.

— דאָס איז מיין פלימעניק פון וועלכן כ'האָב דיר דער־ציילט אז די מוטער זיינע, ד. ה. מ'יין שוועסטער, האָט איינגע־ליינט וועלטן ער זאָל נישט דערוועגן איבערגיין די גרענעץ פון סאָוועטנפארבאנד. ס'האָט גאָרנישט געהאָלפן. דער יאט איז אריבער און איצט אונדז געשיקט דאָס פּעקל. נעם און פאק עס אויף און לאָמיר זען וואָס דאָרט טוט זיך. יהודה האָט מיטן קניפּעקל אויפגעשניטן די שטריקלעך, צעפּאקט, און געזאָגט:

— אָט, ווורשט, צוקער, טײ, קאַווע, זײף, מאַבאָרקע. ער האָט מן־הסתם פֿאַרגעסן אַז מיר דאָ רײכערן נישט קײן מאַבאָרקע. ער צענעמט װײַטער דאָס פּעקל, דערזעט אַ שאַכטל, מאַכט עס אויף. ציגאַרן. אָט דאָס איז אַן עסק, אַ מחיה. לאָמיר טאַקע פֿאַרזוכן. ס'האָט קײן װײַלע נישט געדױערט און דער ציגאַר שפּאַצירט אַן אָנגעצונדענער אויף יהודהס ליפּן, פֿון אײן װינקל צום אַנדערן. צו װאָס טויג די מאַבאָרקע?

— פֿאַרלאָז דיך אויף אים. דער יאַט װײסט װאָס ער טוט. ער האָט די מאַבאָרקע נישט געשיקט אַזױ סתם אין דער װעלט אַרײַן.

— נו, הײַנט װעט אונדז שוין װױל גײן. דיר װעל איך באַלד מאַכן אַ קאַװע, אַ שװאַרצע, איך װעל פֿאַרזיכן פֿונעם װורשט, מאַכן טײ, און ס'װעט הײַנט פֿאַר אונדז זײַן אַ שטיקל יום־טוב. כ'פֿיל מיך הײַנט אַ ביסל לעבעדיקער, האָפֿעדיקער, זאָלסט נישט מײנען אַז דאָס פּעקל אַלײן האָט אויף מיר געװירקט. נײן. ס'איז גאָר עפּעס אַנדערש. נישט לאַנג איז אַװעק פֿון מיר מײַן גוטער פֿרײַנט מיט װעלכן איך האָב געאַרבעט יאָרן צוזאַמען. כ'האָב געמײנט אַז ס'איז פֿון אים קײן סלעד נישט געבליבן. און אָט איז ער דערשינען פֿאַר מײַנע אויגן, אַן אָפּגעװאָשענער, פּשוט, אָבער קאָרעקט אָנגעטאָן. כ'האָב מיך צו אים צוגעקוקט, כ'האָב אים אָבער גאָרנישט געזאָגט. איך קען אים נאָך פֿון דער טורמע, װוּ מיר זענען בײדע געזעסן, צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע. אויך דאָרט האָט ער זיך נישט פֿאַרלױרן. ער האָט זיך אָפֿט געװאָשן, געהאַלטן רײן זײַן געלעגער, אַלץ האָט בײַ אים געשפּיגלט. און איצט איז ער געקומען מיר איבערגעשלאָגן די געדאַנקען, װאָס אַז זענען זײ געװען לעבעדיקע, פֿרײלעכע, און אָט האָט זײ באַהערשט דער אומעט, דער יאוש.

ער, מנחם, פֿאַרמאָגט אין זיך עפּעס אַזױנס װאָס פֿאַרכאַפּט דיך. אין דער שװערסטער לאַגע, פֿאַרלירט ער זיך נישט. אַ בר־דעת איז ער, פֿול מיט לעבנסלוסט. שטעלט אין סכּנה זײַן לעבן פֿאַר טובֿת־הכּלל. ער איז איבערגעצײַגט אַז די גערעכטיקײט װעט זיגן. אָבער מיט אַ תּנאַי, מ'זאָל נישט שטײן מיט פֿאַרלײגטע הענט, װען אַרום ברענט. אין דעם חושך װוּ מיר

געפינען זיך, האָט ער מיר ווי אריינגעבלאָזן א נייע נשמה. ער האָט מיר פארטרויט אז ארום אונדז שלאָפט מען נישט, אז אויף דער אַרישער זייט זענען נאָך פאַרהאַנען מענטשן, וואָס קעמפן דאָרט מיט פאַרשיידענע מיטלען קעגן דער פאַשיסטישער חיה, אז מ׳זוכט צו פאַרשטאַרקן די פאַרבינדונגען צווישן יענער זייט און דער זייט. איך האָב געפילט אז מיר זענען נישט אַליין. ער האָט פון מיר פאַרלאַנגט אז מיר דאָ זאָלן שאַפן הויז־קאָמיטעטן, דערמוטיקן, קעמפן. הערסט, קעמפן! ער וועט איינגיכן ווידער אַהערקומען זען וואָס מיר האָבן געטון, און צוזאַמען צוטראַכטן וועגן דער ווייטערדיקער אַרבעט. די דאַרפסט קודם כל געזונט ווערן און דערנאָך, דערנאָך וועלן מיר אַריין אין דער אַרבעט, וואָס וועט אונדז אַרויספירן צו פרייהייט, צו גערעכטיקייט. איצט זאָלסטו קיין פאַריבל נישט האָבן וואָס איך גיי אַוועק. „כ׳גיי מאַכן נפשות" דאָס הייסט איבערצייגן עטלעכע באַקאַנטע אַז מיר מוזן אָנהייבן אַ שטילע קאַמפּאַניע וועגן די הויז־קאָמיטעטן. דאָס וועט זיין נאָר אַן אָנהייב.

ניי געזונט, און זיי מצליח.

אַרויסקומענדיק אין הויף, האָט חיים געזען ווי עטלעכע יאַטן טראָגן זיך מיט פּעקלעך. פאַר זיי, אויף כמעט יעדע צען מעטער ווייט, זענען געשטאַנען יונגע און עלטערע וואָס האָבן ווי געמאַכט אַ שמירה, זיי זאָלן מודיע זיין טאָמער באַווייזט זיך עפּעס אַ שפּיצל אָדער אַ פּאָליציסט. דאָ איז אָנגעגאַנגען דער שפּייז־שמוגל וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן מיט דער הילף פון די פּאָליאַקן פון דער אַרישער זייט.

פאַר אים איז דאָס נישט געווען קיין נייעס. ס׳איז אים אָבער דורכגעפלויגן דער געדאַנק: „געוועד וואָלט מען דען נישט געקאָנט אַהער אַריינברענגען?" און באַלד איז געבוירן געוואָרן אַ נייער געדאַנק: אָרגאַניזירן שיס־באַטאַליאָנען, אינסטרוקטאָרן, בונקערס, סנאַריאַדן, וואָס פּאַראַ פּרעכטיקער געדאַנק. אַ געוואַגטער, אָבער דאָך אַ מעגלעכער. וויאַזוי רעאַליזירט מען אים? כ׳בין צו ווייט אַוועק, צי האָט שוין דאָ געשלאָגן די שעה? ווער ווייסט?

— וואָס זענט איר אזוי פארקלערט רעב חיים, האָט אים איבערגעשלאָגן פייגאלע, די געוועזענע סטודענקע, וואָס האָט אים געקענט זייט עטלעכע יאָר.

— א דאגה צו וואָס צו קלערן? וואָס חידושט דו זיך אזוי?

— איר זענט גערעכט. אָבער פון קלערן אליין קומט מען נישט צו גאָט. איר זענט דאָך אמאָל אזוי אקטיוו געווען אין די פראָפעסיאָנעלע פאריינען און דאָ זעט מען אייך נישט אין ערגעץ, איר זאָלט זאָגן כאָטש א וואָרט, כ'מיין א פרייסט־וואָרט, און מאכע א מאָביליזירנדיק וואָרט. כ'קוק אויף אייך, זאָגט זי ווייטער: אין תוך פארשטיי איך אייך, איר זענט פאר־מאטערט פון דער ארבעט, פארעלטערט געוואָרן פאר דער צייט. מיר אָבער האָבן געלערנט, דאכט זיך מאקע פון אייך אויך, אז „אין די שווערסטע אומשטענדן טאָר מען נישט פארלירן דעם גלויבן אז די גערעכטיקייט מוז זיגן" און דער עיקר, נישט שטיין מיט פארלייגטע הענט. מעשים פארלאנגט זיך. קומט אריין, וועל איר אויך וויזן אויפרופן, העקטאָגראפירטע ביולעטינען. די קאָמוניסטישע און די פראָגרעסיווע יוגנט שלאָפט נישט. די היטלעריסטן האָבן צו זינגען און צו זאָגן.

— לאָמיר מאכע זען, האָט אן אויפגעלעבטער חיים געזאָגט, און געקוקט מיט הנאה אויף דעם ענערגישן קעמפערישן מיידל. ער האָט געזען ווי זיין אמאָליקע ארבעט האָט געבראכט פרות.

זי האָט זיך ארומגעקוקט, געוואָלט זען צי עמיצער, א פאר־דעכטיקטער איז נישטאָ אין דער נאָענט, און האָט אים אריינגע־פירט צו זיך אין בונקער.

— אָט האָב איך נאָך פון די ערשטע נומערן פונעם העק־טאָגראפירטן אָרגאן פונעם „ספארטאקוס" אויף פויליש א. ג. „סטאשלי" (פיילן) און אויך אויף יידיש אונטערן נאָמען „באַ־גינען" און אָט האָט איר אויך אויפרופן קעגן דעם אָקופאנט.

— לויט ווי איך זע ארבעטסטו אין דער „ספארטאקוס"־אָרגאניזאציע, זאָג מיר כ'בעט דיך, וועלכע זענען אירע איצ־טיקע אויפגאבן?

— ביז איצט נישט לאנג האָבן מיר זיך אָפגעגעבן מיט זעלבסט בילדונגסטעטיקייט. איצטער זענען מיר אריבער צו

אקטיווער אנטיפאשיסטישער אגיטאציע. אָט זענען די אויפרופן אונדזערע וואָס וועלן אויפגעקלעפּט ווערן אויף די ווענט אין געטאָ און אויף דער אַרישער זייט: „נידער מיטן אימפּעריאַ-ליזם". „נידער מיטן פאשיזם". „דער דייטשער פאשיזם באַטייט די פאַרניכטונג פון דער מענטשהייט". „דער ראַטנפאַרבאַנד פאַרטיידיקט דעם שלום און די גערעכטיקייט". אונדזער הויפּט-אויפגאַבע איצט, איז צו שאַפן א נעאייניקטן פראָנט פון דער יוגנט. מיר גרייטן זיך איצט צוגרייטן א קאַמפּאַניע, אָפּצורייסן די היטלעריסטישע אנטיסעמיטישע פּלאַקאַטן. מיר גרייטן צו יוגנט פאַר די צוקונפטיקע שלאַכטן מיטן בלוטיקן שונא, הן דאָ און געטאָ און הן פאַר די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד.

— גרויס און מעכטיק זענען אייערע צילן, געבענטשט זאָלן זיין אייערע טריט אומעטום וווּ איר וועט גיין און שטיין. מיט אזא יוגנט איז אונדזער זיג פאַרזיכערט. שווער איז דער קאַמף, נאָך שווערער איז איבערצוטראָגן די פאַשיסטישע באַליידיקונ-גען, די פּייניקונגען, דעם יאוש וואָס דרינגט אריין אין דער מאַסע.

וואָס פאַרא צייטן מיר לעבן איבער, האָט חיים מיט א ציטערדיק קול געזאָגט — אזא יוגנט, אַן איבערגעגעבענע, א מסירת-נפשדיקע, זאָל זיין געצוווּנגען זיך און אנדערע צו שיצן דאָס לעבן, כמעט מיט ליידיקע הענט, קעגן אזא מעכטיקן שונא, וואָס גרייט זיך זייט צוויי צענדליק יאָר, פאַרטיליקן די מענטשהייט. אָט דאָס פאַרשאָלטענע באַשעפעניש איז באַוואָפנט ביז צו די ציין, די פעלקערמערדישע פאַשיסטישע אידעאָלאָגיע האָט דורך טעראָר און מאָרד אויסגעצוווּנגען אזעלכע אכזריותן וואָס קיין שום אומה ולשון פאַרמאָגט נישט קיין ווערטער זיי צו קאָנען אויסדריקן. איך באַוווּנדער איך, יוגנט! צווישן די עלטערע בין איך אויך א בונטאַר, אָבער ווען כ'זע אייערע פּרעציזע צילן, זע איך מיט וויפל מיר עלטערע זענען איינגע-זונקען אין מורא און שרעק, מיר זענען אויס ווי א מוראַשקע לגבי אַן עלעפאַנט. אזא יוגנט קאָן נישט פאַרלוירן זיין, אפילו דעמאָלט ווען א גרויסער טייל וועט פאַלן, די איבערגעבליבענע וועלן שוין אויף זיך נעמען, אז אזוינס זאָל זיך שוין מער נישט

איבערחזרן. די געפאלענע וועלן זיין א סימבאָל פון העראָיזם, פון אומשטערבלעכער גבורה.

גנבים, גזלנים, פארברעכער, האָבן געשאפן אן אידעאָלאָגיע אויסצוּוואָרצלען, באראבעווען, שיסן, שחטן, ברענען און בראָטן, פארגיפטן א גאנץ פאָלק קינד און קייט, אלט און יונג אָן א א פארוואָס, אָן א פארוואָס. און דאָ שטייען די הערשער פון א גאנצער וועלט, קוקן און טוען גאָרנישט. מ׳לאָזט אומקומען אויף דעם היטלער־מזבח א שוצלאָז פאָלק. ,,אין קול ואין עונה‟ מ׳הערט נישט, מען זעט נישט. מיליאָנען מענטשן מוטשעט מען, מען הונגערט אויס, מ׳ראבעוועט, מ׳טרייבט אויף די שווערסטע ארבעטן. מ׳יאָגט זיי פון טויזנטער קילאָ־מעטער ווייט פון זייערע היימען צום אומקום, צום גיהנום. וויאזוי קענען רוען די מענטשן פון יענער זייט ים, וואָס וואַרטן זיי? ווייסן זיי דען נישט וואָס דאָ קומט פאָר? זיי ווייסן גאנץ גוט. היטלער, הימלער, ראָזענבערג און אנדערע פארברעכער האָבן נישט איינמאָל עפנטלעך דערקלערט אז פון די 11 מיליאָן אייראָפּעאישע יידן וועט קיין שׂריד ופליט נישט בלייבן. וואָס שווייגן זיי? זיי וואַרטן אפשר אויך אויף ,,דער ענדגילטיקער לייזונג פון דער יידישער פראגע‟, לויט דער פעלקערמערדישער היטלעריסטישער ,,אידעאָלאָגיע‟? כ׳האָב מורא אז יאָ. וואָסזשע איז צום טון? זיך לאָזן קוילען, מאָרדן? ווי די לעמער?

ניין! ניין!

מיר מוזן זיך אליין פארטיידיקן, כאָטש מיר ווייסן אז ס׳איז א ברכה לבטלה. מיר מוזן אָבער שיצן דעם באנריף ,,מענטש‟. פון היינט און ווייטער וועל איך קיין איין מינוט מער נישט פארלירן און אלץ טוען, אין די געפערלעכסטע אומשטענדן, אלץ וואָס די אָרגאניזאציע וועט הייסן. זיך אקעגנשטעלן דער פאשיסטישער חיה. זי יאָגן ביז אין איר נאָרע אריין און דאָרטן זי פארניכטן. אָט, מיין פאנטאזיע האָט זיך ווידער צעפלאקערט. כ׳וויל זיך שוין מער נישט רעכענען מיט קאָנקרעטע ענינים, דהיינו! ,,אז אונדזער בראָך און טויט איז כמעט אומפארמיידלעך און אז אומזיסט איז אפשר אונדזער קאמף‟. אין מיר איז אָבער פאראן אזעלכס, וואָס כ׳קען דאָס נישט

אָנרופן, עפּעס טליעט אין מיר. דער גלייבן אז סוף־כל־סוף וועט דער יושר זיגן, איז נישט געווען פאַרלאָשן געוואָרן. איך וועל אָבער בלייבן, אין דער אויסגעבענקטער וועלט פון צדק און יושר.

— פייגעלע, האָט ער געזאָגט, זאָג דיין פאַרבינדונג אז מ׳זאָל צו מיר שיקן עמיצן ער זאָל זיך מער באַקענען מיט דער אָרגאַניזאַציע.

כן יאבדו

אין דער קעלט ליגן: בערל, זיין פרוי, זייערע קינדער אפרים און דבורהלע. אפרים איז פיפצן יאָר אלט, זיין שוועסטער, עלטער מיט צווי יאָר. די מוטער האָט זיך אויפגעכאפט פון איר שלאָף. ס׳איז פינצטער. שטיל. עפעס הערט זיך. גלייך ווי עס רוזעט עפעס נישט וויט. מיט אָנגעשטרענגטע אויגן קוקט זי צום דעם ווינקל וואָס האָט איר געהער צערייצט. דינע ליכטפאסעקלעך האָבן קוים, קוים באלויכטן דעם דיל. זי ברעכט די הענט. נאָך א ווײַלע איז זי מיט דער רעכטער אריין אין אירע אייגענע האָר, די צעפּאטלטע און זיי ווי געריסן. די אויגן האָבן אין דער פינצטער געגלאָצט צום ווינקל. „ווו איז זי? אין דער היים? אין אמבאר? ערגעץ אין א דאָרף, אין א פויערישע כאטע? אפשר שוין אין געטאָ?“ זי קאָן זיך נישט דערקלערן. אין דער היים בין איך זיכער נישט, האָט זי געקלערט. דאָרט האָט געברענט א קאנעצל א גאנצע נאכט. דאָס איז שוין ביי איר אזא מנהג געווען, זייט יאָרן, באלד נאָכן געבוירן ווערן פון איר יינגערן קינד אפרימל, האָט זי געבעטן

איר מאַן ער זאָל דאָס קאַנעצל לאָזן ברענען, כּדי זי זאָל באַ־
נאַכט ווען דאָס קינד שלאָפט, זען צי דאָס קינד איז נישט
אויפגעדעקט. זי האָט איבערהויפט געהאַט אַ ווילדע הנאה צו
קוקן אויף זיין פּנימל. דאָס שמייכעלע זיינס בשעת דעם שלאָפן
האָט זי פאַרשיכורט. אַ קרום מינעלע זיינס, האָט זי געמאַכט
טרויעריק. ניין! זי איז נישט אין דער היים. זי קוקט אויף
אים, אויף אַפרימעלן. ער איז שוין קיין עין־הרע אַ גרויסער,
ער לערנט אַזוי גוט, איז געווען דער צווייטער אין גימנאַזיע.
וויפל האָט זי זיך נישט אָנגעמוטשעט ביז איצט, פון פּאָקן
און מאָזלען שמועסט מען נישט. די געשיכטע מיט זיינע לונגען
האָט אָנגעמאַכט אַ חורבן אין איר. ווען זי האָט זיך געפּאָרעט
צווישן דעם מאַנס פאַפירן זוכנדיק דאָרט דעם קינדס געבורט־
שיין, האָט זי געפונען אַ פּאַפּירל אויף וועלכן ס'זענען געווען
פאַרצייכנט אַ פּאָר לונגעלער און אויף איינעם, אויף דעם רעכטן
האָט זי דערזען עפּעס פאַרשאָטנטס, זי האָט זיך באַלד דער־
מאַנט אָן די רייד וואָס איר שכנטע, די קראַנקן־שוועסטער
חנה, פלעגט זאָגן אַז: „אַ פאַרשאָטנטער טייל אויף אַ לונג
איז אַ שלעכטער סימן". זי קוקט אויף דער ראַדיאָגראַפיע.
לייענט אַפרים רויטמאַן. אַ דונער האָט זי געטראָפן. וואָס האָט
זי נישט אָנגעווענדט זי זאָל אָפּראַטעווען דאָס קינד. גאָט האָט
געהאָלפן און דאָס קינד איז געזונט געוואָרן. ס'טוט זיך נישט
ווי ס'רעדט זיך. מ'איז געגאַנגען צו די בעסטע פּראָפעסאָרן.
אַוועק געגעבן דעם לעצטן גראָשן, זיך אָנגעליגן ביי דער זון
און ביי דער לבנה. געשיקט דאָס קינד אויף לופט אין די בערג,
איין זומער, דעם צווייטן, זי אַליין איז מיט אים געפאָרן, געהיט
אַז אַ בייז ווינטל זאָל נישט פאַלן אויף אים. אים געהאָדעוועט
מיט מילך, מיט אייער, מיט מעדיקאַמענטן. ס'קומט איר אויפן
געדאַנק ווי זי האָט שוין נישט געהאַט וווּ צו לייען און באָרגן
האָט דער ברודער אירער, איר אַרויסגעהאָלפן, איר געגעבן
געלט זי זאָל פאָרן ראַטעווען דאָס קינד. ווו זאָל ער זיין דער
ברודער אירער מיט זיין משפחה? זייט מען האָט זיי אַרויס־
געיאָגט פון שטוב האָט זי נישט קיין שום ידיעה פון אים.

אין דרויסן האָט אָנגעהויבן טאָגן. זי קוקט אויפן טעכטערל.
וואָס פאַר אַ ליכטיקע אויגן זי האָט געהאַט. די לעצטע צייט

איז זי אראָפּגעפאַלן פונעם פּנים נאָך די אויגן אירע פינקלען גלאַנצן, וואָס וועט פון זיי ווערן? א שטשור איז אדורך, זי האָט געגעבן א געשריי. די גאַנצע משפּחה האָט זיך אויפגעוועקט.

געוואַלד! ווו זענען מיר? האָט זי געשריגן.

— שריי נישט, מאך נישט אָן קיין גערודער. ווייסט נישט אז מ'האָט אונדז פארטריבן און מיר ליגן דאָ אויף נאַכטלעגער ביי יאַשונסקין. ער האָט אונדז נישט געקאָנט אריינגעמען צו זיך אין שטוב ווייל אין שבנות וווינט אַן ס.ס.-מאַן. ער האָט אונדז אויסבאַהאַלטן אין זיין אמבאַר וואָס איז ווייט פונעם הויז פון זיינעם. אָבער אפילו דאָ טאָר מען נישט הערן קיין געשרייען.

— ביסט נערעבט, טייערינקער! און זי האָט אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ, און שטיל געוויינט.

אויף דער ערד לעבן א וואַנט איז געשטאַנען א קאַן מיט וואַסער. איינציקווייז זענען זיי צוגעגאַנגען. איינער האָט דעם צווייטן אויפגעגאָסן צו ביסלעך וואַסער אויף די הענט. זיי האָבן זיך כמו געוואַשן, א האַנטוך האָט די מוטער ארויסגעשלעפּט פון איר קלומעקל און עס געגעבן דעם מאַן אירן. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט, און ס'האָבן זיך געהערט טריט. אלע זענען ווי פארשטאַרט געוואָרן.

— דאָס בין איך, יאַשונסקי. עפנט!

— יאָ, דאָס איז יאַשונסקיס קול, האָט זיך געווענדט דער פאָטער צו זיין זון אפרים. ריגל אויף דעם טויער.

— גוט מאָרגן, האָט יאַשונסקי געזאָגט; אנידערגעשטעלט א קריג מיט מילך פון וועלכער ס'איז געגאַנגען א פּארע. ער האָט אויך אנידערגעלייגט א בינטל און געזאָגט:

— טרינקט אויס. נעמט דאָס בינטל מיט ברויט און גייט ווייטער.

— די סטעזשקע פירט אין וואַלד אריין. נאָך א האַלבע שעה וועט איר דאָרט זיין. האָט קיין פּאַראיבל נישט. דאָ קאָנט איר מער נישט בלייבן. ס'איז א סכנה פאַר אייך און פאַר מיר.

— אָן טענות, האָט דער ראש-המשפּחה געזאָגט. מען דאַרף שוין נעמען די פּעקלעך אויף די פּלייצעס און גיין.

אלע האָבן אויסגעפירט דעם באפעל. איינציקוויז האָבן זיי פארלאָזט דעם אמבאר.

— ווען איר וועט אָנקומען אין וואלד נאָך א פינעף—זעקס הונדערט שריט, וועט איר זען א קליין באַטקעלע, מיט א בלויער טיר; איר וועט אָנקלאפן און זאָגן אז וויאטשיסלאוו האָט אייך געשיקט. מען וועט אייך באלד עפענען. דאָרטן וועט איר זען, וואָס איר האָט ווייטער צו טון. זייט געזונט. אפשר וועלן מיר זיך נאָך אמאָל זען. יאָ, האָט ער צוגעגעבן, זאָגט זיי דאָרט, אז אויב איך וועל נישט קומען ביז צען אזייגער איז א סימן, אז ס'איז נישט אין אָרדענונג.

יאשונסקי האָט פארגלעט די טיר און זיך גענומען אסאָרטירן די קארטאָפל ארויסוואַרפנדיק די פארפוילטע און די איבעריקע אריינגעלייגט אין זעק, און געקלערט אין זיך: „עטלעכע זעק דארף איך אויסבאהאלטן אפילו פון מיין ווייב. זיי, די פארטי־זאנער וועלן מן־הסתם קומען הונגעריק ווי די היישעריקן. מ'דארף פאר זיי אויך זאָרגן". ער האָט אראָפּגעלאָזט עטלעכע זעק קארטאָפל אין דעם פארשטעלטן קעלער. איז ארויס פונעם אמבאר און זיך געלאָזט אהיימגיין.

ניט ווייט פון זיין הויז, האָט אים באגעגנט דער „גוטער" שכן זייער, דער קאַלאבאָראנט מ'אטשיסלאוו.

— זייט ווען פארקויפסטו הייסע מילעך?

— כ'האָב זי אויפגעזאָטן ווייל כ'האָב מורא געהאט זי זאָל נישט זויער ווערן. נעכטן האָבן מיר די קונים פאַרגעוואָרפן אז די מילך איז געריגען געוואָרן.

— פארוואָסזשע האָסטו זי געפירט אין אמבאר אריין, און פון דאָרטן זיך אומגעקערט מיטן ליידיקן קריגל?

— הער נאָר, דו! מיינסט אז איך מוז דיר חשבון אָפּגעבן וואָס איך טו מיט דער מילך. כ'טו וואָס איך וויל. ס'איז נישט דיין עסק.

— מאָל דיר אוים אז ס'איז יאָ מיין עסק. מיינסט אז כ'האָב נישט געזען אז פון דיין אמבאר זענען ארויסגעגאנגען א פּאָר פארשוויגען? הו ווייסט מיט וואָס דאָס שמעקט? וואו־הין זענען זיי געגאנגען? האָב רחמנות אויף דיין הויזגעזינד.

ווען מיר וואָלט נישט געווען קיין שכנים וואָלט איך דיר גאָר נישט געזאָגט און וואָלט באַלד דערפילט מיין חוב.

יאַשונסקי האָט געזען אַ ס׳האָלט מיט אים שמאָל, האָט ער געמען אַ טראַכט, אַז מיט דעם באַנדיט מוז מען זיך אָפּרעכענען אַזוי ווי עס באַדאַרף צו זיין. ס׳איז אים איינגעפאַלן אַ געדאַנק:

— הער אויס! האָט ער צום שכן זיינעם געזאָגט: וואָס מיינסטו וואָס? אַז כ׳בין אַזאַ שוטה און וועל מיר איינשטעלן דאָס לעבן פאַר פרעמדע? מיינסט אַז כ׳וועל שטעלן אין אַ סכנה מיין משפּחה פאַר אַזעלכע וואָס זייער גורל איז שוין געשטעמפּלט. איך האָב געוווסט אַז זיי האָבן גאָלדשטיקלעך ,,חזירימלעך״, האָב איך זיי געשיקט צו מיינע גוטע פריינט און דאָרט וועלן זיי שוין אַלץ איבערלאָזן. זיי וועלן זיין צופרידן זיי זאָלן אַרויס פון דאָרטן לעבעדיקע. כ׳וואָלט זיי, תיכף איבערגעגעבן דער מאַכט, אָבער ביי אונדז אין דאָרף פּאַסט מיר נישט, דו ווייסט דאָך, אַז דאָ האַלט מען מיך פאַר אַ דעמאָקראַט, און כדי מ׳זאָל נישט וויסן פון וואַנען ס׳שטאַמט זייער דורכפאַל איז בעסער און קלוגער אַז זיי זאָלן נישט איבערגענומען ווערן פון די היגע דאָרפישע זשאַנדאַרמען, נאָר פון דער געשטאַפּאָ פונעם נאָענטן שטעטל. אַזוי, אַז כ׳קלייב זיך אַריינפאָרן צום געשטאַפּאָ און פטרן אַן עסק. פאַר דו הייסע מילעך וועלן זיי באַצאָלן מיט רענדלעך... און כדי צו ווייזן אַז ער איז גאָר פאַרנומען דורכצופירן דעם געדאַנק, פרעגט ער דעם שכן זיינעם:

— ווען גייט היינט אַ צוג קיין ב.?

— היינט גייט אָפּ דער צוג קיין ב. ערשטן זיבן אויפֿדערנאַכט.

— אויב אַזוי, האָט דאָך קיין זין נישט היינט אַהין צו פאָרן. באַנאַכט איז דאָך פאַרמאַכט דער אַמט. אויב דו ווילסט און געפינסט פאַר נויטיק, אַז מ׳דאַרף וואָס שנעלער אַקציאָנירן, זוך אויס אַ געלעגנהייט און פאָר דו פריער מודיע זיין, דאָרטן ווו מ׳דאַרף און זיי וועלן באַשליסן וואָס צו טון.

— ס׳האָט מיר וואָסיל געזאָגט אַז ער וועט היינט פאָרן אין שטאָט, אויב ער פאָרט, פאָר איך מיט. נאָר טאָמער ווילסטו

מיך פירן אין באַד אריין, זאָלסטן וויסן אז דו וועסט דאָס באַצאָלן מיטן קאָפּ, האָט דער טונקעלער פּארשוין געענדיקט.

ער האָט זיך געלאָזט פאָרן מיט וואסילן אין שטאָט אריין נאָך אין דעם זעלבן טאָג. באנאכט איז ער צוריקגעקומען צו פוס ווייל די אקס האָט געפּלאצט אין מיטן וועג. יאשונסקי האָט באלד זיך ארויסגעכאפּט אין וואלד אריין. ער האָט דערציילט דעם עלטסטן פון די פּארטיזאנען אלץ וואָס האָט פּאסירט. איבערגעגעבן דעם טרוק מיט וועלכן ער האָט זיך באנוצט און האָט פארלאנגט אז מ'זאָל נאָך היינטיקער נאכט זיך אָפּרעכענען מיט דעם קאָלאבאָראנט. און פאר מיר איז נישטאָ קיין אנדערער וועג ווי זיך איינגלידערן אין אייער אָרגאניזאציע. אויב איר זענט מסכים שטעל איך מיך צו אייער פארפיגונג און בין גרייט אויספירן יעדן באפעל. דער עלטסטער און נאָך אנדערע צוויי זענען ארויס צווישן די ביימער און דיסקוטירט די פּראָבלעמען און באשלאָסן דעם קאָלאבאָראציאָניסט אָפּרייניקן נאָך היינטיקע נאכט און יאשונסקין האָבן זיי געענטפערט אז ער ווערט צייטווייליק קאָאָפּטירט אין דער אָרגאניזאציע, און אויב עס וועט זיך ארויסווייזן ווייטער אז ער איז ראוי, וועט מען אים דעפיניטיווירן.

עס איז געווען א טונקעלע נאכט. די בלעטער פון די ביימער האָבן זיך געשושקעט. א טייל האָבן געציטערט. אין דער בלוויער כאטע האָבן די פארפאָלגטע מיטגלידער פון דער געראַטעוועטער משפּחה, דערציילט די אָנוועזנדע פּארטיזאנער, וואָס זיי האָבן זיך אָנגעליטן ביז זיי זענען אהער אָנגעקומען. די צוהערער האָבן אויסגעשטעלט מויל און אויערן. זיך צוגעהערט מיט פּארטיזאנישער אויפמערקזאמקייט וועגן די ווילדקייטן פון דער פאשיסטישער חיה. דאָס האָט זיי אויפסניי איבערצייגט אז זייער קאמף איז א גערעכטער, אז זיי זענען אויך א קליינער טייל פון דער גרויסער ארמיי, וואָס האָט באשלאָסן א סוף צו מאכן צו דער נאצישער פּעסט. נאָך א לענגערן שמועס, האָט דער עלטסטער באפולמעכטיקט צוויי פּארטיזאנער זיי זאָלן לויט די אָנווייזונגען פון יאשונסקין אויספירן דעם באשלוס צו ענדיקן מיט דעם קאָלאבאָראנט.

— מיר וועלן אויספירן דעם באשלוס פינקטלעך צו דער צייט אזוי ווי מיר האָבן היינט פינקטלעך אויסגעפירט די באַפעלן פון אונדזער אָנפירשאפט, האָבן די צוויי פארטיזאנער געענטפערט.

יאשונסקי האָט זיי געגעבן אויסגעמאָלט דעם וועג וואָס פירט אין דאָרף אריין, און דאָס הייזל. איך האָב דעם הונט פון דער קייט פריי געלאָזט, האָט ער צוגעגעבן, ווייל כ'האָב מיר פאָרגעשטעלט וואָס ס'וועט געשען.

ווייט איינער פון אנדערן זענען זיי געגאנגען.

דערנענטערדיקן זיך צום הייזל זענען זיי אריין דורכן הויף. דער קאָלאבאָראנט איז זיך געלונגען אין בעט, און געמאכט קאָמבינאציעס, וועמען ער זאָל מאָרגן אויסגעבען דער געשטאפּאָ. ער האָט זיך חשבון געגעבן אז יאשונסקי האָט אים געפירט און באַר אריין. ער האָט זיך גאָרנישט געקאָנט פאָרשטעלן אז אָט באלד וועט ער באצאָלן מיטן קאָפּ פאר דער מיאוסער קאָלאבאָראציע מיטן שונא. ער האָט געקלערט צו רענגדלער, צום ווייַן וואָס ער האָט געזשליאָקעט צוזאמען מיט דער זונה על־ווירא. ער וואַרט שוין אויפן מאָרגנדיקן טאָג ער זאָל דאָס איבערחזרן. ער דערהערט טריט אין קיכל. ווער זאָל דאָס זיין! אזוי שפעט אין דער נאכט.

— די הענט אין דער הייך! האָט ער געהערט. און צוויי רעוואָלווערן האָבן אויף אים געצילט.

ס'האָט קיין רגע נישט געדויערט און די געהירן פונעם אויסוווּרף זענען דורכגעלעכערט געוואָרן.

דערוואכונג

ס'איז צווישן טאָג און נאכט. בערל זיצט און לייענט די „מאָרגן-פרייהייט". איז פארטיפט אין איר „וואָס פארא איבערגעבענע חברים — פליט אים דורך אין געדאנק — און אזעלכע אומענטשלעכע אומשטענדן און יונגעלייט לאָזן זיך נישט. דרוקן און פארשפרייטן א קאָמוניסטישע צייטונג". ס'הערט זיך א קלאפ אין דער טיר. בערל קנאָדערט צונויף די צייטונג,ווארפט זי געשווינד אריין אין בלעכענעם אייוועלע. דאָס קלאפן אין דער טיר הערט זיך ווידער. ער קוקט אריין אין אייוועלע. די צייטונג איז פארברענט. ער פארשארט דאָס אש. דערענטערט זיך צו דער טיר. ווער איז? פרעגט ער. פון יענער זייט הערט זיך עפעס א קענטלעך קול. זאָל דאָס זיין שלום?

— מאך אויף גיכער! איך בין עס, שלום. בערל האָט זיך בארואיקט און אויפגעריגלט די טיר. ביידע חברים האָבן זיך ארומגענומען. נאָך עטלעכע סעקונדעס האָבן זיי געקוקט איינער אויפן אנדערן האלטנדיק זיך ביי די הענט.

— וואָס שווייגן מיר? האָט שלום געפרעגט?

— צומאָל איז שווייגן גאָלד, און רעדן זילבער, האָט אים בערל, מיט א ביטערן שמייכל געענטפערט. איך האָב מיך צוגעוווינט, שווייגן. ס'איז נישט קיין חדוש. וואָס מ'האָט איבערגעלעבט, און זיך אָנגעזען. ס'איז א וואונדער ווי אזוי מ'לעבט נאָך. כ'פרעג דיך נישט וואָס דו טוסט. דיין אויסזע, דערציילט כמעט אלץ.

— שווייגן איז טאקע גאָלד, מעשים זענען אָבער אין איצטיקן מאָמענט טייערער פון אלע אוצרות פון דער וועלט.

— זעץ דיך שלום, זעסט אים מיד און אויסגעשעפט. בערל ווייזט אים דאָס בעטל וואָס איז געווען פארדעקט מיט שמאטעס. ביידע האָבן זיך אנידערגעזעצט.

מעשים, מעשים. מיט דעם געדאנק טראָג איך מיך אויך אַרום, גאנצע טעג. באנאכט חלומט זיך מיר נאָך קאמף, קאמף מיט די וואָס טראָגן א טויטן־קאָפּ אויף די קאסקעטן, מיט די גראנאטאָווע, מיט דער יידן־ראט־פּאָליציי.

אָבער ווען כ'שטיי אויף אין דער פרי, ווער איך ווידער איינגעגלידערט אין דער שקלאפן־קאָלאָנע, בין א גאָרנישט, שפאן צוזאמען מיט די וואָס זייערע טעג זענען געציילטע, כ'גיי מיט די וואָס זייער חיות האלט זיך קוים אין זיי, און מיט אנדערע וואָס זענען ערשט אָנגעקומען אין געטאָ, די לעצטע זענען נישט אזוי אויסגעשעפט, מען זעט נאָך אין זייער פנים א פארב, אין די אויגן, האָפענונג. זיי זענען רירעוודיק. איך קוק אויף זיי און טראכט, ווי לאנג וועלן זיי אויסהאלטן? ביי אונדז זענען אויך געווען אזעלכע געזונטע... און איצט?

א גרויסער טייל איז געפאלן ביי דער ארבעט. געפאלן זענען זיי טאָג־טעגלעך, און מיר פלעגן זיי ארויסטראָגן טויט ערהייט זיי געבראכט צום פארנאכטיקן אפעל. די צאָל האָט געמוזט שטימען. די מוזלמענער האָבן זיך אמייסטן נעשטופט, זיי זאָלן טראָגן די געפאלענע, כדי אויף אזא אופן ארויסווייזן זייער גבורה. האָט אָבער נישט איינמאָל פאסירט, אז דער מוזלמאן צוזאמען מיטן טויטן קערפער וועלכן ער האָט געהאָלפן טראָגן איז געפאלן און מ'האָט געמוזט אים אויך ברענגען צוטראָגן צום אפעל און אים אוועקלייגן פאר די פיס, פאָרנט.

מיט וועמען זאָלן מיר צוטרעטן צו מעשים, מיט די ווילן=לאָזע מענטשן, מיט די האלב=טויטע? ביי די גיי=צוגעקומענע איז שווער צו דערגיין, וואָס ס'טוט זיך אין זיי, זיי זענען אונדז אומבאַקאַנטע, און ט'קאָן אריין אין א צרה, ווער ווייסט וויפל שפּיצלען די פּאָליציי האָט צווישן זיי אריינגעשמוגלט?

— אין פלוג, ווייזט אויס אז דו ביסט אינגאַנצן גערעכט. זיי זיכער אז מיר וועלן אנאליזירן דעם ענין, קאַלטבלוטיק מיט ישוב=הדעת, האָט שלום געענטפערט.

— אדרבה, איך בין גרייט צו דיסקוטירן דעם ענין, אים ארומרעדן. כ'וועל דיר זאָגן דעם אמת, איך אליין קאָן מיך נישט צוזאמענקלייבן, כ'בין נישט בכוח מיר פאָרצושטעלן, וויאזוי וווּ און מיט וועמען עפּעס אָנהייבן טון.

— אין א געוויסער מאָס ביסטו גערעכט. אייגער איז קיינער. אָט דערפאר בין איך צו דיר געקומען. כ'בין נישט געקומען פון אייגענער איניציאַטיוו. די אָרגאַניזאַציע האָט מיך געשיקט.

— „די אָרגאַניזאַציע?“ האָט בערל זיך געחידושט. די אָר=גאַניזאַציע האָט דיך געשיקט צו מיר! אויב אזוי וועלן מיר אין גיכן זען סמנים פון דערוואַכונג, פון אויפלעבן און די ראַמען פון אונדזער לאַגער אויך. אָט איידער ביסט אריינגעקומען האָב איך געלייענט „די מאָרגן=פרייהייט“, כ'האָב נישט באוויזן זי דורכצולייענען, מ'האָט פריער מיט דריי טעג מיין שכן פארנומען. געפירט אים דער געשטאַפּאָ. פון אים האָב איך באַקומען די צייטונג. ווען כ'האָב געהערט קלאַפּן, האָב איך דעם זשורנאַל באַלד פארברענט. געוואַלד! ווי די באַנדיטן זענען וואך. ווער ווייסט וואָס ס'איז געשען מיטן שכן מיינעם. ס'טוט מיר באַנג נאָך דעם זשורנאַל.

— ווערסט באַקומען אן אנדערן האָט אים שלום געטרייסט.

איצט לאָמיר רעדן וועגן ממשותדיקס. זאָלסט מיר מוחל זיין וואָס איך גיי איבער אזוי שנעל צום עיקר. דאָס איז דערפאר וואָס איך אייל זיך. כ'דאַרף נאָך היינט זיין אויף מערער פּלע=צער, איין אָרט איז ווייט פונעם אנדערן, אזוי אז כ'בעט דיך זאָלסט באהאַלטן די מאַטריצן, וועלכע כ'גיב דיר איבער. גיב אכטונג, זיי פאַרזיכטיק! מאָרגן וועל איך ווידער דאָ זיין, אין

דער זעלבער שעה און איר ווען פֿאַרזעצן דעם שמועס וואָס מיר האָבן אָנגעהויבן.

איצט זיי מיר געזונט. איך גיי.

— גיי געזונט.

ווען בערל איז אליין געבליבן, האָט ער גענומען דאָס פּעקל מיט מאַטריצן און עס באַלד אַריינגעלייגט צווישן דעם שטרוי פֿונעם שטרוי־זאַק.

און טאָמער וועלן קומען די תּלינים און זוכן? האָט ער געטראַכט. וואָס פֿאַר אַ טאָמער, זיי וועלן זיכער קומען. דאָ איז קיין באַהעלטעניש. ווו־זשע לייגט מען זיי? איך וועל זיי באַהאַלטן אינעם בלומען־קאַסטן וואָס שטייט אינדרויסן. זיי אַריינלייגן טיף, באַלד ביים דנאָ. אַהין וועט זיי נישט איינפֿאַלן צו זוכן. וואָס־אַ וויכטיק מאַטעריאַל דאָס איז! אינדערוויל איז דאָס טייערער ווי געזונט. יאָ, מיט די מאַטריצן וועט מען זיך ווייטער באַנוצן. ס'וועט דערשיינען דער זשורנאַל וואָס וועט הייבן דעם מוט פֿון די אַנטוישטע. אַך! איז דאָס אַ מאַטעריאַל. כ'האָב קוים געלעזן דאָס הויפּט־אַרטיקל. וויפֿל קוראַזש, וויפֿל אָפּפֿערוויליקייט ווייזן אַרויס די שרייבער פֿון יענע הייליקע שורות. שורות וואָס רעדן צום האַרץ, צו דער נשמה. כּדאַי זיך איינשטעלן דאָס לעבן און צוהעלפֿן די חברים אין זייער קאָלאָסאַלער אַרבעט!

בערל גייט צו צום פּעקל, ער רירט עס קוים אָן, ער וויל זיין זיכער צי ס'איז טאַקע דאָ. ער האָט געזאָרגט ס'זאָל גוט טונקל ווערן. ער צעגראָבט די ערד פֿונעם קאַסטן מיט בלומען. אָבּזונג געגעבן צי עמיצער זעט אים נישט. ס'איז געזען אַ טונקלער אָוונט. ער האָט קיינעם נישט געזען. מיט פֿרייד האָט ער אַרויסגענומען דאָס פּעקל. עס געטראָגן ווי אַן אַבן־טוב. ער האָט געשווינד עס אַריינגעלייגט אין אַ קענדל, דערויף אַ שטערצל, אַרויסגעגאַנגען, זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן. זיך צוגעלאָזט צום בלומען־קאַסטן און אַריינגעלייגט די מאַטריצן.

בשעת ער איז צוריקגעגאַנגען, האָט ער געקלערט: מאַטריצן זענען ווי זאָמען, וואָס גיבן פּרות, אויב מען באַנוצט זיך מיט זיי, ווי ס'געהער צו זיין. ד. ה. ווען ס'דערשיינען: אויפֿרופֿן, לידער, קאַמף־לידער, מאַניפֿעסטן וואָס רופֿן צו אויפֿשטאַנד.

הער נאָר ווי די פאַנטאַזיע פירט מיך אַוועק, איצט חלום איך דאָך נישט. איך בין וואַך.

ווי גרויס איז די ווירקונג פון א צייטונג אפילו נישט אינגאַנצן א דורכגעלייענטע! נאָך גרעסער איז די ווירקונג פון א לעבעדיקן מענטש, וואָס אַקטיווירט און וואָס שטעלט זיך איין זיין לעבן לטובת הכלל. כ׳בין שוין ווידער פאַרקראָכן. וואָס האָב איך געטראַכט, ער שטעלט זיך איין דאָס לעבן? זיין לעבן און דאָס לעבן פון פיל מיליאָנען איז דאָך הפקר, אַלע ווייסן, יעדער באַזונדער ווייסט, אַז אינגיכן וועט קומען דער סוף. דער סוף? וועמענס סוף? אונדזער סוף, זייער סוף?

אָט, די, וואָס האָבן נישט אויפגעגעבן דעם קאַמף קעגן שונא, זענען זיכער אַז דער סוף וועט זיין זייערער, די תליינים, די וועלט-אונטערצינדערס. די גרויסע מאַסע אָבער, וואָס זעט און פילט אויפן אייגענעם לייב די עשׂר מכות, זעט נישט קיין אויסוועג, זעט ווי דער גיהנום פאַרטיפט זיך, זי זעט זיך אין סאַמע אָפּגרונט. וועט געלונגען צו קערעווען אָט די נאָך לעבעדיקע אויסגעטריקנטע ביינער קעגן דעם שונא? ווי אַזוי? וועט מען קאָנען אָנקנופּן א כסדרדיקע פאַרבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. כ׳דערמאָן זיך זייער גוט וואָס כ׳האָב געלייענט טאָגע אין דער "מאָרגן-פרייהייט", אַז דער הויפּט-מאָטיוו וואָס מ׳האָט אונדז פאַרשפּאַרט אין געטאָ, איז געווען, מ׳זאָל אָפּרייסן דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט פונעם פּוילישן, אָפּרייסן פונעם אינטערנאַציאָנאַלן פּראָלעטאַריאַט און אויף אַזאַ אופן אים קאָנען לייכטער פאַרניכטן. אויב ס׳וועט אָבער נישט געלונגען דעם פּוילישן פּראָלעטאַריאַט זיך מיט אונדז צו פאַרבינדן, איז אונדזער סוף א זיכערער. יאָ. שלום האָט מיר געזאָגט אַז די אָרגאַניזאַציע האָט אים צו מיר געשיקט. דאָס איז דאָך א סימן אַז ס׳איז שוין געשאַפן געוואָרן א פאַרבינדונג. פאַר וואָס-זשע האָט ער מיר מער נישט געזאָגט? אפשר האָט מען נישט באַדאַרפט. וואָס פאַרא מענטש בין איך? כ׳דערקען מיך שוין נישט. אַמאָל — און דער אַמאָל איז נישט אַזוי ווייט — בין איך געווען א דיסציפּלינירטער סאָלדאַט, כ׳האָב נישט נאָכגעקלערט קיין ווילע אפילו, ווען מען האָט מיר געגעבן אַן אויפגאַבע, האָב איך נאָר געקלערט, וואָס גיכער זי דורכצופירן.

און האָב זי טאַקע אויסגעפירט. און איצט בין איך געוואָרן מלא־ספקות. ווו ווערט דאָס מיך פאַרפירן? ער, שלום, האָט געזאָגט אַז „איינער איז קיינער". זייער ריכטיק. זאָל איך זוכן צונויף פירן מענטשן וואָס ווייזן מיר אויס ערלעכע און צונויפ־שטעלן ביי אונדז אויף דער אַרבעט אַ גרופּע וואָס זאָל גרייט זיין ווען ס'וועט קומען דער רוף?

דאָך האָבן אַ סך אַרבעטער און עלטערע מענטשן אויסבאַהאַלטן אונדזערע פרייַנט אויף דער אַרישער זייט איינשטעלנדיק זיך דאָס לעבן. ס'זענען דאָך פאַרעפנטלעכט געוואָרן מעלדונגען, אַז ווער ס'וועט אויסבאַהאַלטן יידן, וועט פאַראורטיילט ווערן צום טויט! דאָס איז דאָך העראָיזם, אין ברייטסטן זין פונעם וואָרט. איי, דער פּוילישער גענעראַל, האָט אָפּגעזאָגט צו געבן וואָפן די אַרבעטער, וואָס האָבן פאַרלאַנגט געווער כדי צו פאַר־טיידיקן וואַרשע, ענטפערנדיק: „וואָס וועלן מיר טאָן אַז זיי וועלן דאָס געווער נישט אָפּגעבן?". די געדאַנקען ווילן מיך ווייטער אָוועקפירן פונעם אמתדיקן וועג. דאָס איז דאָך געווען אַ פּילסודסקי־גענעראַל, וואָס האָט מען פון אים געקאָנט מער דערוואַרטן?

בערל, האָט זיך אַזוי געשלאָגן מיט די געדאַנקען, ביז ער איז פאַרוואָלינקע אַנדרימלט געוואָרן. אַ חלום האָט אים פאַרכאַפּט. אַ קאָשמאַר האָט אים באַזיגט. ער האָט זיך געוואָרפן אויפן פאַרפוילטן און געלאַטעטן שטרוי־זאַק און זיך אַזוי געמאַטערט אין דער גראָער נאַכט.

דעם אַנדערן טאָג אַרום איז ווידער שלום געקומען צו גאַסט.

בערל, האָט געקוקט אויף אים מיט נייגיר און אַשר טאַקע מיט קנאה. ער, שלום איז אַ ווינציקער מענטש, טומ עפּעס, און איך וואָס? איך ווער אַלץ מער פאַרפּלאָנטעט. שלום, אָבער, האָט אים נישט לאַנג געלאָזט קלערן.

— היינט וועסטו זיין מיינער. מיר וועלן אָנהייבן אַ ווינציקע און זייער אַ סודותפולע אַרבעט.

— אין וואָס וועט באַשטיין די אַרבעט? האָט בערל געפרעגט.

— קום מיט מיר.

— ווו אַהין?

— וועסט שוין זען.

אינדרויסן איז געווען נאַס,ביידע זענען געגאַנגען, נישט גערעדט קיין וואָרט. אין דער שטילקייט האָבן זיי געהערט און געפילט דאָס קאַלטע וואַסער וואָס איז אַריין אין זייערע שיך.

נאָכדעם זיי ווי זענען אָנגעקומען אין אַ קרום געסל, איז שלום געגאַנגען פאָראויס, און שטיל געזאָגט צו בערלען;

— גיי מיר נאָך. רעד נישט אַרויס קיין וואָרט.

הינטער אַ גרויסער, ליידיקער הינגער־שטייג וואָס איז געשטאַנען לעבן אַ שטאַל, האָט שלום זיך דורכגעשטופּט דורך אַ פאַרמאַס־קירט טירל. זיך אַראָפּגעלאָזט אין אַ זעמליקל, נאָך אים איז אַראָפּ אויך בערל. באַלד איז עמיצער געקומען און האָט צוגעדעקט דעם אַריינגאַנג מיט אַלטע ברעטער, אַרויפגעוואָרפן פעדדישע צואה וואָס איז געווען אָנגעלייגט לעבן דעם שטאַל. און איז אַוועק.

פונעם קעלערל זענען זיי אַריין אין אַ שמאָלן קאַנאַל וואָס האָט געפירט אין אַ בונקער. די גאַנצע צייט האָט שלום געהאַלטן אַ לאַמטערנדל, וואָס האָט זיך אָנגעצינדן און אויסגעלאָשן.

— דו וועסט דאָ בלייבן, ביז איך קום צוריק, האָט שלום געזאָגט צו בערלען.

— וויפל זאָל איך דאָ בלייבן?

העכסטנס אַ האַלבע שעה, האָט אים שלום געענטפערט. בערל האָט אים נאָכגעקוקט און געזען ווי ער גייט אַריין אין אַ טיר אויף רעכטס.

אין צווישן האָט בערל זיך אַרומגעקוקט, געזען ווי איינער שטייט לעבן אַ באָסטאָן־מאַשין און דרוקט אָפּ מאַניפעסטן. דערנעבן זענען געלעגן עטלעכע נומערן פון דער צייטונג „מאָרגן־פרייהייט“. ער האָט זיך געווענדט צום דרוקער, און געפרעגט:

— איז דערלויבט אַריינצוקוקן אין דער צייטונג ביז וואַנען דער חבר וועט צוריק קומען?

— זעלבסטפאַרשטענדלעך. חברים וואָס קומען אהער אַריין קאָנען אָן שום צווייפל אין זיי אַריינקוקן.

— אַ שיינעם דאַנק.

און בערל, האָט זיך גענומען בלעטערן. קוקט אויפן דאַטום „דער 28 יאַנואַר 1942“.

לייענט:

„צוזאמען מיט דער פארטיי פונעם גרויסן לעניןֿ, צוזאמען מיט דער רעוואָלוציאָנערער ארבעטערשאפט פון קארל ליבקנעכט און ראָזא לוקסעמבורגס אָרגאניזאציע וועלן מיר שאפן די וואָפן, וועלן מיר הייבן די פויסטן און טראָגן דאָס געווער וואָס וועט אונדזער קאמף פארלייכטערן, וואָס וועט פארזיכערן אונדזער רעוואָלוציאָנערן זיג.

צוזאמען מיט דער רויטער ארמיי, וואָס קעמפט מיט אזא העראָישער קראפט כדי איינצוהאלטן דאָס אלץ וואָס לעניןֿ און זיינע נאָכפאָלגער האָבן מיט אזויפיל מסירת-נפש און העלדנטום אויפגעבויט — צוזאמען מיטן גאנצן פראָלעטאריאט — וועט אויך דער יידישער ארבעטער-קלאס פירן דעם קאמף — דעם קאמף וואָס וועט אונדז ברענגען פרייהייט און די פארניכטונג פון דעם בעסטיאלישן היטלעריזם".

בערל לייענט ווייטער:

„שטאָלצע, קאמפס-מוטיקע, מיט די רויטע פענער און געבײַלטע פויסטן, וועלן מיר נישט אָפּשטיין אין קאמף פאר א פוילן, וו עס וועט מער קיין אונטערדריקונג, קיין פארשקלאפונג און אונטעריאָכונג פון פרעמדע פעלקער און נאציזם נישט זיין".

„זאָל לעבן דאָס ווערק פון לענינען, ליבקנעכט און לוקסעמבורג".

„זאָל לעבן דער ראטנפארבאנד און די באָלשעוויסטישע פארטיי".

נאָך א האלבער שעה, איז שלום מיט א חבר אריינגעקומען.

— דאָס איז דער חבר בערל, האָט שלום געזאָגט. ער וועט אונדז זייער נוצלעך זיין אין אונדזער ארבעט.

בערל האָט געקוקט אויף שלומען, אויפן חבר. ס'הארץ האָט אים אָנגעהויבן שטארקער צו קלאפן. זיין פנים איז אויפגעלעבט געוואָרן, ער האָט דערפילט אין זיך א באפרידיקונג, ווי דעמלט אין די גוטע יאָרן, ווען ער האָט געדארפט גיין אויספירן וויכטיקע אויפגאבן וואָס זענען אים אָנפארטרויט געוואָרן.

— האָסט געהערט וואָס ס'איז געשען אין נאָוואָגרודעק? האָט דער חבר פנחס, שלומען געפרעגט.

— ניין.

— אין נאָוואָגרודעק האָבן זיך די יידן אָרגאניזירט, און אטאקירט די הענקער. איבער 200 האָראָפּאַשניקעס, מיט געווער אין די הענט, זענען געגאנגען צו דעם נישט גלייכן קאמף

מיט די היטלעריסטן, באוואָפנטע ביז צו די ציין מיט מאַשינען־געווער און גראַנאַטן.

— און מיט וואָס האָט זיך עס פאַרענדיקט?

— 20 דייטשע זשאַנדאַרן זענען געפאַלן.

— און פון די האַרצפּאַשניקעס?

— אַלע. זיי האָבן זיך נישט געלאָזט פירן צו דער עקדה. באַוואָגרודעק וועט פאַרבלייבן און דער געשיכטע פון אויפשטאַנד „א סימבאָל פון כבוד און דרך־ארץ פאַרן לעבן וואָס דערלאָזט נישט דעם געדאַנק פון יאוש און רעזיגנאַציע".

— איך האָב געהערט אַז אויך אין אַנדערע שטעטלעך זענען פאַרגעקומען אויפשטאַנדן. זאָל עס זיין אמת?

— ס'איז אמת. אין די שטעטלעך ניעסוויז און קלעצק וואָס געפונען זיך אין מערב־ווייסרוסלאַנד.

— יענע, זענען נאָך נישט געווען אַזוי אויסגעמוטשעט ווי מיר. די פּייניקונגען, דער הונגער, די מגפות האָבן זיי נישט דעמאָראַליזירט. יענע געגנטן זענען ערשט נישט לאַנג פאַרכאַפּט געוואָרן פון די רוצחים, די היטלעריסטן, האָט בערל באַמערקט.

— זעלבסטפאַרשטענדליך איז נישט צו פאַרגלייכן אונדזערע אומגליקן מיט זייערע. ביי אונדז בושעוועט דער טויט שוין דאָס דריטע יאָר, האָט פנחס געזאָגט. נאָך א ווײַלע האָט ער פאַרגעזעצט.

— אָט די וויכטיקע נייעסן זענען די סיבה פון אונדזער איצטיקן צוזאַמענטרעף. מיר דאַרפן ווי אַמגיכסטן אָפּדרוקן אַן אויפרוף און אים פאַרשפּרייטן צווישן דעם עולם. מודיע זיין וועגן די וויכטיקע געשעענישן. לעצטנס זענען אויך געקומען ידיעות פון דער ווילנער געטאָ. דאָרט איז געלונגען צו שאַפן א פאַר־אייניקטע יידישע פּאַרטיזאַנישע אָרגאַניזאַציע וואָס ווערט אָנ־געפירט פון באַוווּסטן קאָמוניסט איציק וויטענבערג. ס'זענען דאָרט אַרויסגעלאָזט געוואָרן אויפרופן אין וועלכע די הויפּט־לאָזונגען זענען געווען: „אָרגאַניזירט אייך! באַוואָפנט אייך. צו זעלבסט־שוץ!"

מיר דאַרפֿן אויך אַזעלכע אויפֿרופֿן אַרויסלאָזן און צוגעבן אויך די לאָזונג: „נאָזאָגרודעק רופֿט". ער נעמט אַרויס אַ בויגן פּאַפּיר און גיט עס איבער שלומען. דאָס דאַרף פֿאַרטיק ווערן נאָך היינט אומבאַדינגט. מיר וועט איר אַנטשולדיקן וואָס כ'בין אַזוי קורץ, כ'איַל זיך. כ'וועל נאָך היינט צוריקקומען.

בערל קוקט זיך אַרום. דער בונקער איז געווען שלעכט באַלויכטן.

— ווי אַזוי וועט מען דאָ קאָנען אַרבעטן, ט'זעט דען דאָ די אותיות? כ'האָב מיר אַרויסגענומען די אויגן ביים לייענען די צייטשריפֿטן.

— זאָרג נישט בערל, האָט אים שלום געענטפֿערט.

— הלוואי, האָט בערל געענטפֿערט.

שלום האָט אָפּגערוקט דאָס טישל אָן אַ זייט, געעפֿנט דאָס טאַסקירטע טירל, זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אַלע פֿיר און געזאָגט צו בערלען: קריך נאָך מיר! פֿון דער קעשענע האָט ער אַרויסגענומען אַן עלעקטריש לעמפּל, עס אַרויפֿגעהאַנגען אויפֿן האַלדז און זיך געריקט פֿאָראויס דורך דער אויסגעגראָבענער ערד. בערל האָט אים נאָכגעגאַנגען.

נאָך עטלעכע מינוט האָבן זיי זיך צוגעראַטשקעוועט צום אונטערשטן בונקער.

— מיר זענען שוין ביים אַריינגאַנג פֿון דער דרוקעריי, האָט שלום געזאָגט.

שלום האָט עטלעכע קלאַפּ געטאָן אָנעם אייזערנעם טירל און געזאָגט: „שלום צו אייך". דאָס איז געווען דער פּאַראָל. באַלד האָט זיך געהערט ווי דאָס טירל איז אויפֿגעריגלט געוואָרן. ביידע זענען אַריין. זיך אָפּגערייניקט די קליידער. בערל האָט דערזען אַ קאַסטן מיט אותיות צו וועלכן ס'האָט זיך באַלד דערנעענטערט דער חבר וואָס האָט זיי געעפֿנט.

— חבר לייבוש, האָט זיך אָנגערופֿן שלום, נאָכדעם וואָס ער האָט אים באַגריסט, באַקענט זיך מיטן חבר בערל. ער וועט אַרבעטן אין צווייטן שיכט. איר וועט אים אָנווייזן וואָס ער האָט צו טון, ווייזן ווו ער זאָל נעמען די נויטיקע מאַטעריאַלן, ווי אויך דעם אַרויסגאַנג. אָט דאָ האָב איך געבראַכט נאָך אותיות

ער מוט אויס דאָס רעקל, בינד אויף די פּעקלעך וואָס זענען געווען צוגעבונדן צום לייב, און מיט אָפּגעאָטעמט.

נאָכדעם, האָט ער געזאָגט אז ער מוז באלד אוועקגיין, זיך געזעגנט מיט די חברים און איז אוועק דורך א צווייטן ארויסגאנג.

— איר, חבר בערל, וועט אזוי גוט זיין און איינטיילן די אותיות און לייגן יעדעס אות אין זיין קעסטעלע.

בערל קוקט אויף דעם מיטלוואקסיקן חבר לייבוש, א ייד פון איבער פערציק יאָר. דער קאָפּ זיינער וואָס איז געווען ארומגערינגלט מיט כמעט גרויע האָר, איז אין מיטן געווען גלאַט. זיינע בלאַס־בלויע אויגן זענען געווען פול מיט אומרו. די פינגער, שווארצע פון טינט האָבן געכאַפּט די אותיות, די שורהלעך זענען געוואקסן, פון מאָל צו מאָל, האָט ער אויך געשענקט א פריינדלעכן בליק זיין נייעם חבר.

— נאָכדעם וואָס כ'וועל ענדיקן דעם „אויפרוף" וועלן מיר זיך דורכשמועסן, איצט איז קיין צייט פאראן. דאָס איז א דרינגענדיקע ארבעט. אינגיכן וועט מען זי קומען נעמען.

בערל, האָט פון זיך אראָפּגעוואָרפן דאָס געלאַטעטע רעקל און האָט באלד אָנגעהויבן אויסאָרטירן די אותיות.

— איך האָב נאָך עטלעכע שורות און פארענדיק דעם כתב־יד, נאָכדעם וואָס לייבוש האָט צונויפגעבונדן דעם זאַץ און אים איינגעפּאַסט א גום רעמל, האָט ער זיך געווענדט צום חבר זיינעם.

— פון וואנען זענט איר?

— איך בין א אָפּשטאַמיקער פון ווילנע.

— מען זאָגט אז דאָרט איז פאָרגעקומען אן אויפשטאַנד אין דאָרטיקן געטאָ. איז דאָס אמת?

— זיכער איז עס אמת!

— וויאזוי איז דאָס פאָרגעקומען?

— נישט אזוי גרינג שטעל איך מיר פאָר.

— א שאָד וואָס מיר האָבן נישט קיין גענויע ידיעות פון דאָרט.

— מיר וועלן זיי מן הסתם אינגיכן באקומען.

— כ'האָב זיך באגעגנט מיט א באקאַנטן פּויער וואָס איז געקומען פונעם געריכט, וו ס'איז פאָרגעקומען דער משפּט פון ניין פּויערים [וועלכע זענען באשולדיקט געוואָרן, אז זיי האָבן זיך בייזוויליק אויסגעדרייט און נישט צוגעשטעלט די תבואה־

קאָנטינגענטן. זיי זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. נאָך עטלעכע טעג זענען זיי אַלע אויפגעהאָנגען געוואָרן.

— פון וואַנען זענען געווען די טויערים?

— פונעם דאָרף בזשעזשיני אין לובלינער פּאָוויאַט.

— ווען איז דאָס געשען?

— דעם 17־טן און 21-סטן נאָוועמבער 1941.

— דאָרטן אין לובלינער דיסטריקט ווו עס הערשט דער עס.עס. און פּאָליציי פירער אָדיל גלאָבאָצניק איז אויך דורכגעפאַלן א גרופּע פון 24 קאָמוניסטן יידן.

— עס פאַרמערן זיך די פאַלן פון אַנטלאָפענע אסירים. אין געטאָ ווערן די יידן אַלץ מער עקשנותדיקער לגבי דער פּאָליציי. ס'איז צו באַמערקן אַז די צאָל פאַלן פון אקטיוון ווידערשטאַנד קעגן דער מאַכט וואַקסט אין דער לעצטער צייט.

— וואָס ווייסט איר וועגן דער אַרבעטער און פּויערישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע וואָס איז נישט לאַנג געשאַפן געוואָרן. וועלכע זענען אירע אויפגאַבן?

— ווי עס איז מיר באַקאַנט, וועט די אָרגאַניזאַציע אָנווייזן די וועגן פון ווידערשטאַנד, גרייטן סאַבאָטאַזש־אַקציעס, אָרגאַניזירן הילף פאַר די סאָוועטישע קריגס־געפאַנגענע וואָס אַנטלויפן פון די לאַגערס, און אָרגאַניזירן הילף פאַר די חברים פון געטאָ.

— האָבן זיי שוין עפּעס ממשותדיק אויפגעוויזן?

— זי האָט אונטערגעצינדן פּריוואַטע פעלדער וואָס, זייערע אייגנטימער קאָלאַבאָרירן מיטן שונא, האָט אויך באַפרייט קאָמוניסטן פון די זשאַנדאַרמישע לאַפּעס. דערצוגלייכן האָט אויך א יידישע גרופּע וואָס נעמט אָנטייל אין דער אָרגאַניזאַציע — באַפאַלן א באַקלייד־פאַבריק אין געטאָ מיטן צוועק צו דערלאַנגען מיליטערישע מונדירן, זי האָט אויך דאָרט דורכגעפירט פאַרשידענע סאַבאָטאַזש־אַקציעס.

— מיינט איר אַז די אַקציעס וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן, זענען אָנגעפירט פון א אָרגאַניזירטן צענטראַלן כוח.

— כ'מיין, אַז אַזא כוח איז נאָך נישט פאַראַן. די אַלע אַקציעס זענען אָנגעפירט געוואָרן פון פאַרשידענע גרופּן און יעדע באַזונדער האָט געאַרבעט אויף אייגענער אחריות. ס'דאַרף געשאַפן ווערן דער כוח וואָס זאָל אָנפירן, קאָאָרדינירן די אַלע

ווידערשטאנד=אקציעס, אָנווייזן די ריכטיקע וועגן און פערספעק=טיוון פון ווייטערדיקער אנטוויקלונג.

דער חבר שלום וואָס איז דאָ געווען, האָט מיט מיר גערעדט, וועגן דעם. כ'מיין אז צוליב דעם האָט ער אייך אהער געבראכט און צוליב דעם ציל איז ער געלאָפן ווייטער.

איצט וועלן מיר ענדיקן אונדזער ארבעט און וואַרטן אויפן חבר שלום, וואָס האָט געזאָגט אז ער וועט זיך נאָך היינט אהער אומקערן.

אזוי ווי זיי רעדן, הערט זיך דער באַוווסטער קלאַפּ אין דער טיר און דער אָנגענומענער פּאַראָל.

די טיר איז אויפגעריגלט געוואָרן און ס'איז אריינגעקומען דער חבר שלום.

— א גוטן.

— א גוט יאָר.

— האָט איר שוין געענדיקט דעם „אויפרוף", האָט חבר שלום געפרעגט.

— פאַרטיק, האָט לייבוש געענטפערט.

— לאָמיר איבערקוקן און קאָנטראָלירן צו ס'האָבן זיך נישט אריינגעכאַפּט גרייזן. דו, שלום, וועסט לייענען דעם כתב=יד און איך וועל נאָכקוקן. שלום נעמט דעם כתב־יד און לייענט פּאַ־וואָליע:

„ווארשע, געטאָ 15=טן מאי 1942.

דער ערשטער אויפרוף פון אנטיפאשיסטישן בלאָק.

צו די יידישע פאָלקס=מאסן!

מיר שטייען אויפן שוועל פון גרויסע געשעענישן און פון אומגעהויערע דעצידירנדיקע שלאכטן. במשך פון גאנצן ווינטער האָט די רויטע ארמיי געפירט א העפטיקן אָנגריף, צווינגענדיק דעם פאשיסטישן שונא אָפּצוטרעטן פון א גאנצער ריי פאַרנומענע געביטן, פאַרגעבנדיק אים מעכטיקע קלעפּ, צעשטערנדיק זיינע פלענער און צווינגענדיק אים צו ווארפן אויפן פראָנט די אלע כוחות, וואָס האָבן געזאָלט אויסגענוצט ווערן צו דער דורך דער היטלערס אָנגעזאָגטע פרילינגס=אָפענסיווע. ריזיקע גוט אויס=געשטאטע און צוגעגרייטע ארמייען און מעכטיקע רעזערוון פון סאָוועטן=לאנד שטייען גרייט צום ווייטערדיקן אָנגריף. אָן אי=

בערייס ארבעט די סאָוועטישע אינדוסטריע, אַלע כוחות זענען קאָנצענטרירט צום קאַמף, צוגרייטנדיק דעם זיג. אין רוקן פון דער דייטשער אַרמיי איז אויפגעשטאַנען די באַוועגונג פון פּאַרטיזאַנער, [וועגן] דיווערסיע, און סאַבאָטאַזש.

היטלער איז געצוווּנגען געווען מודה צו זיין, אַז נאָר אָנשטרענגנדיק די לעצטע פיזישע און מאָראַלישע כוחות האָט זיך נישט איינגעבראָכן די דייטשישע אַרמיי. דער דייטשישער סאָלדאַט בלוטיקט אויפן פראָנט אונטערן שווידערלעכן טעראָר-דרוק פון דער ס.ס.-מאַשין. אין דער זעלבער צייט ווערן וויטער געשניטן די שפּייז-ראַציעס פון דער דייטשער באַפעלקערונג, וועלכע ווערט אויסגעמאַטערט דורך כסדרדיקע לופט-אָנגריפן.

אנשטאַט מיט ברויט שפּייזט מען זי מיט צוזאָגן פון א גיכן נצחון, וועלכער דערווייטערט זיך מיט יעדן טאָג אַלץ מער.

צוזאַמען מיט די דורכפאַלן אויפן פראָנט, פילנדיק זיך נישט זיכער אין די אָקופּירטע געביטן, האָבן די פאַשיסטישע בעסטיעס נאָכמער איינגעצויגן דעם שטריק אַרום דעם האַלדז פון די אונטעריאָכטע פעלקער. עס גייט אָן א שווידערלעכע אַקציע פון פיזישע אויסראָטונג פון די אַנטיפאַשיסטישע קעמפער און פּאַטריאָטן אין נאָרוועגיען, פראַנקרייך, בעלגיע, האָלאַנד און יוגאָסלאַוויע.

מיט א היטשער ברוטאַליטעט פרוווט דער פאַשיסטישער אָקופּאַנט אויסראָטן די פרייהייטס-באַוועגונג אין פּוילן. די מאַסנהאַפטע אַרויסטרייבונג פון פאַליאַקן פון די פּאָמערענער און פּויזנער געביטן, די מאַסן-מאָרדן איבער פּוילישע פּויערים, דער שווידערלעכער סיסטעמאַטישער מענטשן געיעג איבער די שטעט, די מאַסן-עקזעקוציעס אין וואַרשע און דאָס אַרויסשיקן טויזנטער קרבנות אין טויטן-לאַגער אָשוויענטשים — דאָס זענען נאָר איינציקע עטאַפּן פון דער אומענטשלעכער קייט פון די אָקופּאַנטישע געוואַלט-טאַטן אין פּוילן.

מיט יעדן טאָג ווערט אויך פאַרשטאַרקט דער בעסטיאַלישער אויסראָטונגס-קאַמף פון דייטשן אָקופּאַנט נעגן דער יידישער באַפעלקערונג. היטלער האַלט פאַר זיין היסטאָרישער מיסיע דאָס ענדגילטיקע אויסראָטן די יידן פון אייראָפּע און ער פירט דורך אין א פאַרגיכערטן טעמפּ זיינע בלוטיקע פּלענער. ס'פליסן טייכן

בלוט פון די אויסגעפייניקטע יידישע מאסן. ווילנע, סלאָנים, באראנאָוויטש, כעלמנאָ, לעמבערג, לובלין און אנדערע צענדליקע שטעט און שטעטלעך — צייכענען דעם בלוטיקן שליאך פון די היטלערישע מאָרד־באנדעס. אומבארמהערציקע שחיטות איבער צענדליקער טויזנטער יידישע פאָלקס־מענטשן, מאסן־מאָרדן איבער גאנצע יידישע ישובים, אויסמעקן מיט גאזן זקנים און קינדער, דערשטיקן פרויען, קראנקע אין די שפיטעלער, קינדער אין יתומים־הייזער — אָט דאָס זענען די „העלדישע" טאטן פון די היטלעריסטישע תליינים, זיי איילן מיטן אויספירן די בלוטיקע באפעלן פון זייער פירער, ס'זאָל חלילה נישט פארפעלן קיין צייט..., הונגער־טויט פון צענדליקער טויזנטער יידן, פארשפארטע הינטער די געטאָ־מויערן, דער בלוטיקער שניט פון טיפוס, און שווינד־זוכט — דאָס איז צו ווייניק פאר די היטלעריסטישע הענקער, איז אלזאָ — צואיילן דעם טעמפּ, אויסשיסן, אויסמאָרדן צענדליקער טויזנטער יידן, אָפּמעקן פון דער ערד גאנצע ישובים — דאָס וועט זיי דערנענטערן צום ציל.

די יידישע מאסן טאָרן זיך אָבער נישט אונטערוואָרפן דעם געפיל פון יאוש, פארצווייפלונג און פאסיוו אָפּווארטן אויף דעם, וואָס דער גורל וועט זיי ברענגען. זיי מוזן אָנשטרענגען אלע זייערע כוחות און צושטיין צום אנטיפאשיסטישן קאמף פון אלע אונטערדריקטע פעלקער. זיי מוזן פונקט ווי יענע אויפנעמען א בלוטיקן קאמף מיטן שׂונא בפרט אין רוקן פון זיין פראָנט, א קאמף פון פארניכטונג און סאבאָטאזש. אין אָט דעם אנטי־פאשיסטישן געראנגל, פון די אונטערדריקטע פעלקער מוזן די יידישע מאסן פארנעמען מיט זייער אקטיוון קאמף א ווירדיק אָרט.

דער דאָזיקער קאמף פאָדערט אייניקייט און געשלאָסנקייט. דאָס באוווסטזיין וועגן דער נויטווענדיקייט פון אָט דעם אייניקייט־לעכן קאמף האָט שוין געשלאָגן טיפע וואָרצלען ביי ברייטע שיכטן פון דער יידישער פאָלקס־מאסע. עס זענען פאראן אָבער אזעלכע וואָס ווארטן אָפּ און שטעלן אויס אויף א נס. זיי גיבן זיך נישט אָפּ קיין רעכנונג, אז נאָר דער וועג פון קאמף פירט צו פרייהייט און אויסלייזונג און פארשטייען נאָך אלץ נישט, אז די צייט פאָדערט איצט צו פאראייניקן אלע כוחות צום קאמף קעגן דעם בלוטיקן אָקופאנט, אז דער געבאָט פון דער שעה איז אויפצו־

שטעלן א נאציאָנאַלן פרייהייט=פראָנט דורך צעמענטירן און פאראייניקן אלע אקטיווע כוחות פונעם פאָלק צום פארמעסט מיטן שונא.

יידישע פאָלקס=מענטשן! יידישע ארבעטער! יידישע יוגנט! זאמלט צונויף אייערע כוחות און פאראייניקט זיי צום קאמף! שטעלט זיך געשלאָסן אקסל ביי אקסל אין איינהייטלעכן פראָנט פון קאמף קעגן פאשיזם.

נאָך די פארניכטונג פון דער מעכטיקער היטלערישער קריגס=מאשין, דורך די אנטיפאשיסטישע ארמייען און די מיט זיי פארבונדענע מאסן פון די אונטערדריקטע פעלקער, וועט ענדלעך מאכן א סוף צו אונדזער פארשקלאפונג און שאפן באדינגונגען פאר דער פולער סאָציאַלער און נאציאָנאַלער אויסלייזונג פון די יידישע מאסן!

אלע געזונטע כוחות פונעם יידישן פאָלק מוזן איצט פארייניקט ווערן צום קאמף מיטן פאשיסטישן שונא ביז צום ענדגילטיקן נצחון!" *

בערל, האָט געשלונגען יעדעס וואָרט, זיינע אויגן האָבן גע=בלישטשעט, דאָס פנים האָט באקומען פארבן, ער האָט ווי זיך נישט געפונען קיין אָרט. זאָל דאָס זיין אמת וואָס דאָ איז געשריבן? איז עס נישט קיין חלום? וועט דאָס אלץ דורכגעפירט ווערן? אויב יאָ, וועט דאָס דאָך זיין דאָס שענסטע אין דעם פארפייניקטן שרעקלעכן לעבן, וועלן מיר טאקע זיך נישט לאָזן אויסקוילען ווי די שאָף? כ'בין זיכער אז דער אויפרוף וועט דערגיין זיין ציל, האָט ער געטראכט.

ער האָט זיך פאָרגעשטעלט ווי די יוגנט און עלטערע זאמלען זיך צונויף, דיסקוטירן, יעדער איז מותר דערוויל אויף זיין שטה אין לעבן, ער זעט ווי אלע זענען מסכים מיט די אָנווייזונגען פונעם אויפרוף. ער זעט פאר זיך די קעלערס ווו די יוגנט לערנט

---

* ארכיוו פון ייד. היסטאָרישן אינסטיטוט, רינג. 1. „דער רוף" 1. נ. 1. פון 15=טן מאי 1942.

„רער רוף" איז געווען דער אָרגאַן פון אנטיפאשיסטישן בלאָק. עס זענען ארויס דריי נומערן. עס איז געבליבן נאָר איינער. די רעדאקציע איז באשטאַנען פון: יוסף לעוואַרטאָווסקי (פ.פּ.ר. פּוילישע ארבעטער פארטיי, קאָמוניסטן) שכנא סאגאַן (פועלי=ציון) און פאָרשטייער פון רעכטע פועלי=ציון און החלוץ.

זיך אומגיין מיט געווער, הערן מיט אויפמערקזאמקייט די לעק־ציעס וואָס געניטע אין תכסיסי־מלחמה גיבן איבער. באלד קומען אים פאָר די מיליטער־איבונגען, געווער־שמוגל דורך קאנאלן, ענדלער, די אָנגעשטרענגטע פנימער פון דער באגייסטערטער יוגנט מיט גראנאטן, ביקסן און אלערליי געווער. ער זעט אויך די מאסע, מיט העק, מיט מעסערס, מיט שטאנגען לאָזט זיך אויפן שונא. וואָס פארא פרעכטיק בילד וועט דאָס זיין! יועט ער אויך ארייננעמען ווערן אין די מיליטערישע־גרופן? וועט מען צו אים האָבן צוטרוי? ס׳קאָן זיין אז יאָ. און אויב יאָ, וועט ער זיך אָפּרעכענען מיטן שונא פאר די פארברעכנס מ׳שטיינס געזאָגט. אָפּרעכענען. ווער קאָן דאָס פארברעכן באַגרייפן. און ווו איז פאראן אזא שטראָף וואָס זאָל קאָנען באצאָלן כאָטש א מיליאָנסטן־טייל פון דעם פארברעכן?

די לעצטע ווערטער פונעם „אויפרוף“ האָבן בערלען מאָביליזירט, ער איז וואך געוואָרן. גרייט צו הערן און אויספירן די שווערסטע באפעלן. די לאָזונג: „צום קאמף מיטן פאשיסטישן שונא ביז צום ענדגילטיקן נצחון“ איז נישט ארויס פון קאָפּ. זיין גאנץ וועזן האָט געוואָרט מיט אומגעדולד אויף דער ערשטער אויפגאבע, ווי אן אויסגעהונגערטער לעכצט צו א שטיקל ברויט.

— וואָס ביסטו געבליבן שטיל? וואָס שווייגסטו? אויף וואָס וואַרטסטו? האָט אים שלום געפרעגט.

— איך ווארט מ׳זאָל מיר געבן א באלדיקע אויפגאבע. לאנג האָב איך געווארט אויפן דאָזיקן מאָמענט, כאָטש א ים מיט צווייפלען האָט מיך ארומגערינגלט. היינט פיל איך מיך גליקלעך. איך האָב דערלעבט צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן דעם אָנהויב פון אויפשטאנד, פון פארטייטיקן די מענטשלעכע ווירדע. און וואָס איז איצט מיין אויפגאבע?

— זיי רואיק, בערל, מ׳וועט דיר געבן פארפליכטונגען, אליץ מוז אָבער קודם זיין אויסגערעכנט, מיט א סדר. נישט סתם פארפליכטונגען. קודם דארף געשאפן ווערן דער אנטיפאשיסטישער בלאָק, דערנאָך וועט אָרגאניזירט ווערן דער פלאן פון ארבעט. לעת־עתה מאכן מיר די צוגרייטונגען. ס׳וועט זיכער זיין אויך ביז דעמלט גענוג צו טון. מיר מוזן אָבער אויך אצינד נישט ארבעטן אויף אן אנארכישן אופן. דערפאר זאָג איך דיר זאָלסט

רואיק זיין און דערווייל ווארטן. כ'פארשטיי דיך גאנץ גוט. די פארברעכנס האָבן דיך דערשיטערט. מיר מוזן אָבער ארבעטן ארגאניזירט און זייער פאָרזיכטיק. אלזאָ, געדולד, אלץ וועט קומען צו דער ריכטיקער צייט. איצט גייען מיר אהיים. ווען ס'וועט עפּעס זיין נייעס וועל איך דיר צו וויסן טאָן.

באריכט

ס'איז פארנאכט. אין קעלער זענען' אוועקגעשטעלט טעכע בענק. אויפן טיש וואָס איז געשטאנען קעגן די בענק, זענען געלעגן טעכע בייגעלעך פאפיר. דער קעלער איז געווען באַלויכטן פון א נאפט-לעמפל.

איינציקווייז, זענען ארייגעקומען טעכע מענטשן, און מיט פון צוואנציק מינוט זענען זיי אלע געווען אָנוועזנד.

אינדרויסן איז געשטאנען שלום, צופרידן וואָס אלץ איז דורכגעגאנגען אין אָרדנונג. „זיי זענען געקומען אזוי ווי עס איז געווען אָפגערעדט: נאָך יעדע דריי מינוט איז געקומען אן אנדערער, און לויט דעם סדר“.

ביים טישל איז געזעסן א חבר, געזען אז אלע וואָס זענען גערופן געוואָרן זענען דאָ. ער האָט געעפנט די זיצונג מיט די רייד:

טייערע פריינט!

מיר בעטן, אז יעדער פריינט זאָל אָפגעבן א קורצן באריכט פון זיין אַרבעט. מאכן אן איבערבליק וועגן דעם אָפגעטוענעם ביז היינט.

די אומלעגאלע שריפטן און די מינדלעכע אגיטאציע, באַווייזן, אַז דער קאַמף פאַר אונדזער באפרייונג איז נישט קיין אָפּגעריסענער, נאָר ער איז א טייל פונעם אלגעמיינעם קאַמף פאַר נאציאָנאַלער און סאָציאַלער באפרייונג און האָבן געהאַט א גרויסן אָפּקלאַנג. ס'האָט געזינגט די אידיי אַז מיר דאַרפן ברענגען אונדזער בייטראַג אין דעם אלגעמיינעם אנטיהיטלעריסטישן קאַמף. ס'איז צו באַגריסן דעם פאַקט וואָס די פאַרשידענע פאַרטייען האָבן זיך פאַראייניקט און וועלן קעמפן צוזאַמען קעגן דעם געמיינזאַמען שונא. דער געדאַנק פון אן אומפאַרמיידלעכן צוזאַמענשטויס מיטן שונא, באַהערשט אַלץ מער די מאַסע. דאָס שלאָג־וואָרט פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע, „מיר וועלן נישט אַרויסגעבן קיין איין ייד" האָט ווי א כישוף פאַרכאַפּט דעם געטאָ.

— קאָן דער חבר, וואָס האָט דעם אויפטראַג צו רעפערירן וועגן דער אַקטיוויטעט פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע, אונדז עפּעס ווינציקס באַריכטן?

— די איבערגעבליבענע חברים פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע האָבן געזאַמלט אַרום זיך די בעסטע קעמפער. אין זייערע רייען געפינען זיך נאָר אַזעלכע וואָס מ'איז זיכער אַז מען קאָן צו זיי האָבן א פולקאָמענעם צוטרוי, מחמת די געשטאַפּאָ־אַגענטן, די מוסרים זענען פול אומעטום, די מיליטערישע איבונגען ווערן געמאַכט אונטער דער אָנפירונג פון מיליטער־אינסטרוקטאָרן.

די לעצטע צייט איז די פאָרזיכטיקייט נאָך מער פאַרשאַרפט געוואָרן, ווייל דער געשטאַפּאָ, איז געלונגען צו כאַפּן צוויי חברים, וועלכע האָבן געהאַט דעם אויפטראַג צו פאַרשאַפן געווער פאַר דער אָרגאַניזאַציע. די חברים זענען פאַרפייניקט געוואָרן, זיי האָבן אָבער אויסגעהאַלטן ביזן סוף. דאָס לעבן זייערס האָבן זיי מקריב געווען און קיין סוד נישט אַרויסגעגעבן. די אָרגאַניזאַציע איז זייער פאַרקאָנספּירירט באַגלייך מיט אירע אַלע קעמפער־גרופּעס.

— וועגן פאַרשאַפן געווער, האָט דער פריינט וואָס איז באַאויפטראַגט דערמיט, עפּעס צו מעלדן? האָט דער פאָרזיצער געפרעגט.

— מיר האָבן גענוג כוחות אָנגעוואָנדן צו באקומען געווער. פארשטענדעניש האָבן אונדז ארויסגעוויזן די פּוילישע ארבעטער־פּארטיי און איר פאָלקס־גווארדיע. זיי האָבן אונדז אריינגעשיקט געווער אין די ראמען פון זייערע מעגלעכקייטן. שפּעטער האָבן מיר אויך באקומען געווער פון דער סאָציאליסטישער באוועגונג.

— האָט איר זיך דערמיט באגנוגנט?

— מיר האָבן זיך אן עצה געגעבן, מיר האָבן אויסגעארבעט געווער אין געטאָ און אויך פארשאפט פון דער ארישער זייט, קויפנדיק עס מיט שווער געלט.

— געלט־מיטלען פון וואנען האָט איר גענומען?

— די וואָס האָבן געקאָנט, האָבן זיך אליין באשטייערט. ס'זענען אָבער געווען אויך געטאָ־שפּעקולאנטן און סתם עשירים וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט, מיר זענען געווען געצוווּנגען אָנצונעמען שטארקע מיטלען כדי זיי צו צווינגען צו געבן די סומעס וועלכע זענען באשטימט געוואָרן.

— קאָן עמיצער פון אייך אינפאָרמירן וועגן אונדזער קאמף קעגן די מוסרים, קעגן דעם געשטאפּאָ?

— קעגן די פארעטער, איז געפירט געוואָרן אן אומבארחמנותדיקער קאמף. די שטראָף־בריגאדע האָט אויסגעפירט די טויט־אורטיילן וואָס די ייד. קאמפס־אָרגאניזאציע האָט פאראָרדנט.

— ווי אזוי איז דורכגעפירט געוואָרן דער באשלוס, וועגן די קאָנטאקטן מיט דער פּוילישער אונטערערדישער באוועגונג און מיט די איבערגעבליבענע יידישע אָרטשאפטן אין לאנד?

— די ייד. קאמפס־אָרגאניזאציע האָט געהאט אן ענגע פארבינדונג מיט דער פּוילישער אונטערערד אויף דער ארישער זייט מיט דער ברידערלעכער פאָלקס־גווארדיע (ג. ל.). שפּעטער זענען געווען די קאָנטאקטן מיט דער א. ק. (פּוילישער נאציאָנאליסטישע מיליטערישע אונטערערד־אָרגאניזאציע). די ייד. קאמפס־אָרגאניזאציע האָט געהאט אויך פארבינדונגען מיט די איבערגעבליבענע אָרטשאפטן אין לאנד.

דורך די קאָנטאקטן וואָס ד"ר א. בערמאן האָט געהאט מיט דער דערמאנטער פּוילישער אָרגאניזאציע, איז געלונגען איבערצושיקן ס.אָ.ס., טעלעגראמען צו יידישע אָרגאניזאציעס, וועלכע האָבן געענטפערט אויף די פריריקע טעלעגראמען און וועלכע

האָבן איבערגעשיקט גרויסע סומעס געלט צו באַזאָרגן געווער. ווי אויך צו ראַטעווען די יירן וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער „ארישער זייט“.

— שווער איז געווען דער אָנהויב. אויב איר און אייערע פארבינדונגען וועלן ווייטער ארבעטן מיט דעם זעלבן מסירת־נפש, זענען מיר זיכער אז דער הויפט־ציל אונדזערער, צוגרייטן און מאכן דעם אויפשטאנד, אין דער געהעריקער צייט, וועלכע אונדזער אָנפירונג וועט אונדז אָנווייזן. ביז דעמלט זאָל יעדער ארבעטן אויף די אָנגעוויזענע ערטער. יעדן מאָנטיק צו דער־זעלבער צייט וועלן מיר זיך צונויפזאמלען. אויב ס'וועט אלץ דורכגיין גלאט. טאָמיר נישט, וועלן מיר אייך צו וויסן טאָן דורך אונדזערע פארבינדלער. איצט גייט אייך יעדער צו זיין ארבעט, איינציקווייז, אזוי ווי איר זענט געקומען.

א גוטן.

נאָך א הפסקה פון צוויי־דריי מינוט זענען זיי איינציקווייז אלע אוועק.

תכלית

תכלית

מאָטל אויף די תכלית־וועגן

(פראגמענט)

שטיינדיק ערב־שבת ביים לאָקשן־ברעט און פלעכטנדיק דעם קוילעטש האָט זי דערפילט די געבורטס־ווייען וועלכע זענען געוואָרן וואָס אמאָל שטארקער און האָבן געשטורעמט איר גאנץ וועזן, „ער קאָפּעט מיט די פיס ווי אן אכזר‟ האָט זי קוים ארויסגעזאָגט. ס'האָט נישט מער ווי א שעה געדויערט און ער איז ארוים מיט אזא געוואלד, מיט אזא געפילדער, אז הימל עפן דיך. עס איז דעמלט געווען א הייסער־זומער טאָג, ווען די זון איז ארוים פון איר פוטערפאס און האָט געברענט און גע־בראָטן.

ער, דער מאן אירער, וואָס איז געווען א גרויסער ירא־שמים איז ביז שפעט אין דער נאכט אריין, געשטאנען מיט פארקא־טשעטע ארבעל, געטון אלץ וואָס דער דאָקטער האָט געהייסן. ער האָט, פריער מיטן האקמעסער עטלעכע שפענער אָפּגע־טעסעט און אָנגעצונדן דאָס פייער וועגן הייס וואסער. גע־ווען בלאס, זיינע בליקן האָט ער געוואָרפן באלד אויפן בעט ווו זי איז געלעגן און באלד אויף די קינדער וואָס זענען גע־

שטאנען נישט ווייט און האָט זיך פארענטפערט: „פקוח נפש, דוחה שבת“. און האָט אלעמאָל אויסגערופן: „רבונא דעלמא, העלף!“

די גרויסע שרעק פון פארגיפטונג איז פאַריבער. דער דאָק־טער האָט בארויקט די משפחה און די שכנים, אז אלץ איז אין אָרדנונג.

א ברית איז געווען ווי א חתונה. דער זיידע, די באבע, אלע פעטערס און מומעס, אלע שוועסטערקינדער און סתם נאָענטע האָבן זיך משמח געווען ווי גאָט האָט געבאָטן. די הוצאות זע־נען געגאנגען אויפן זיידנס חשבון ווײַלבער האָט דערלעבט דאָס צענטע איינינקל. מען און ביר איז געווען כיד המלך. די גע־פעפערטע און געזאַלצענע ארבעס האָבן גערייצט די גימענס, די געטראנקען האָבן זיי אָבער בארויקט. די שמחה איז געוואקסן. מעלאָדיעס און ניגונים האָבן זיך אויסגעמישט. דער זיידע איז געשטאנען אָנגעטון אין זיין אטלאסענע שווארצע יום־טובדיקע בגדים מיט די ווייסע זאָקן אין זיינע גרינגע פאנטאָפל און גע־טיילט בראָנפן און ביר די שכנים: יאָנען, וואסילען און זייערע משפחות וואָס האָבן זיך באוויזן אין די הייף. ווען דער מאָרגן־שטערן האָט אָנגעהויבן אלץ בלאסער ווערן און איז ערגעץ אנטרינען געוואָרן, האָט זיך פארענדיקט די שמחה. דער עולם איז זיך צעגאנגען און דאָס טאָגטעגלעכע לעבן האָט פארנומען זיין אָרט אין דעם פארגליווערטן שטעטל, וואָס האָט נאָך גע־שמעקט טיף אין מיטלאלטער.

דער מאן אירער וואָס האָט דאָ נישט געזאָגט וואָס צו טון איז געוואָרן זוכן ארבעט אין די דערבייאיקע גרעסערע שטעט־לעך און האָט נישט געפונען. אינדערוויל פלעגט דער זיידע פון זיין שווער פארהאָרעוועטע אָפּשפּאָרונגען העלפן דער טאָכטער זיינער, פון ווײַלבער ער האָט געהאלטן עולם ומלואו: פאר איר בריהשאפט, פאר אירע מעלות און איבערהויפּט דאָס „צארטע קול אירס“, האָט אים ווי פארשיכורט, ער פלעג שטיין פון יענער זייט טיר און זיך צוהערן צו איר שטימע, צו די לידער אירע, וועלכע זי האָט געזונגען מיידלווייז. פון וואנען קומען צו איר אזעלכע לידער? האָט ער זיך געוווּנדערט. ער האָט נישט געוווּסט אז צווישן טאָג און נאכט, פלעגט זיך דאָ

אריינכאפּן הענער, א בחור וואָס פלעגט פאָרן אויף דער גרויסער וועלט און געבראכט אין דעם פארוואָרפענעם שטעטל, לידער, וועלכע ער האָט געהערט אויף די גאָלדפאדן־פאָרשטעלונגען, און ביי איר, ביי גיטלען, האָבן זיי פארנומען אזא חשוב אָרט אין איר הארץ.

עטלעכע יאָר זענען אזוי אוועק. ער, דער מאן אירער, פלעגט פון צייט צו צייט צושיקן אביסל געלט פון זיינע אָרעמע פארדינסטן. אויף ימים־טובים פלעג ער אהיימקומען און ברענגען באשיידענע מתנות פאר די דריי קינדער און צומאָל אויך פאר זיין פרוי. די געציילטע טעג זענען גיך פארשוווּנדן און צוזאמען מיט זיי דאָס ביסל פרייד.

אין דעם חדר וו מען האָט מאָטלען אָפּגעגעבן ווען ער איז אלט געוואָרן דריי יאָר, האָט ער זיך ארומגעדרייט ווי א פרעמדער. ס׳איז אים נישט געפעלן דער פארדומפּענער ריח וואָס האָט זיך אריין. געריסן אין זיין נעזל. דער מלמד מיט דעם ציגענעם בערדל האָט אים אביסל געשראָקן. נאָר באלד ווי דער מלמד איז ארויסגעגאנגען האָט ער זיך גענומען זוכן ארבעט; געפּרוווּ אויפצומאכן די געל־געשניצטע טיר פון דער שאפע, געוואָלט וויסן וואָס אין איר געפינט זיך. ער האָט אָבער נישט געקאָנט עפענען ווייל זי איז געהאָנגען נאָר אויף איין זאווּיסע און געווען ווי פארהאמערט. די עטלעכע קינדער וואָס זענען דאָרטן געווען האָבן אויף אים נישט פריינטלעך געקוקט, ווייל ס׳האָט זיך זיי ארויסגעוויזן אז דער רבי קוקט מיט מער אויפמערקזאמקייט אויף אים. מיט זייער קינדערישן שׂכל האָבן זיי נישט פארשטאנען, אז דאָס איז נאָר אויף אינדערוויל, און בקרוב וועט ער אויך אים, דעם ניי־געקומענעם אויפנעמען גלייך ווי זיי. דאָס הייסט ,,ער וועט אויך אים, מאָטלען באלד געבן די וועלט צו זען“. ווי אין א פילם זעט ער, זיין לעבנסגעשיכטע:

אָט ראַשקעט ער זיך אויף אלע פיר פון זיין שטוב ארויס אויף דער גאס, דאָס חדר, דער גרויסער אלף־בית, דאָס אויסגעריסן ווערן ביזן אויסלערנען די עברי. ער זעט די אלע זייגערס וואָס זענען געווען אויפגעהאָנגען אויף זיין ברוסט בשעת דעם חומש־פארהער, אין זיידנס הויז. ביי אכט יאָר געדענקט

ער ווי מ'האָט אים געמוטשעט מיט לימודים וואָס זענען אים נישט געווען צום האַרץ. עפּעס פרעמד, וואָס האָט זיך נישט געקלעפּט צו זיין קינדערישן געמיט. און באַלד האָט מען אים אַריינגעפירט אין דעם ים־התלמוד. ס'זענען דאָרטן פאַר־האַן שיינע מעשיות וואָס פלעגן אים פאַרכאַפּן. אָבער דאָס איז געווען נאָר ווי אויף אַן אויגנבליק. ווייל באַלד איז מען ווידער אַריין אין די טרוקענע סברות, דינים, מחלוקתן, נאָר ס'איז קיין ברירה, מ'מוז, מ'דאַרף, טאָמער נישט פאַלן אויף דיר הימל און ערד. ווען ער איז אַלט געוואָרן צען יאָר, האָט זיין משפּחה געמוזט פאַרלאָזן זיין געבורט אָרט, ווייל דער תלמיד־חכם, דער טאַטע, האָט שוין אויף חיונה נישט געקענט ברענגען. דער זיידע איז געשטאָרבן און מען איז געקומען אויף גאַנץ באַראַט אין דעם שטעטל לעבן דעם טייך סערעט.

אין דעם צוג, וואָס האָט אים געפירט ערגעץ אין דער נאַכט אַריין, איז אים פאַרגעקומען דעם זיידנס טויט. ער געדענקט ווי מען האָט אים אָפּגעהויבן פונעם בעט, געלייגט אויף דער ערד, מיט די פיס צו דער טיר, דאָס יאָמערן און דאָס געוויין פון די ווייבער האָבן אים דערשיטערט. ער דערמאַנט זיך גאַנץ גוט ווי אַזוי מען האָט אויפגעהויבן די מטה, זי אַרויסגעטראָגן, אַרויף געלייגט אויף אַ וואָגן און מיט אים, מיטן זיידן זיינעם, איז מען אַוועק אין דער נישט ווייטער שטאָט, ווייל דאָרט אין זיין שטעטל איז קיין בית־עולם נישט געווען. ער דערמאַנט זיך אינעם וועלדל אין וועלכן ער מיט זיינע חברים פלעגן זיך צומאָל אַרויסכאַפּן. און דאָרט זיך אַ שפּיל טון. די ליג בעומערס קאָן ער נישט פאַרגעסן. די בערגלעך און די ביימלעך ליגן אים אין זכרון. ער פילט ווי דאָס אַלץ דערווייטערט זיך פון אים, און ווער ווייסט צי ער וועט נאָך אויף זיין לעבן זיך אַמאָל אַהער צוריק קערן. ס'טוט אים באַנג, באַנג...

די משפּחה, וואָס איז דעמלט שוין באַשטאַנען פון פינעף קינדער, אָנגעפירט פון דער שטרענגער און האַרציקער מוטער, איז געזעסן שטיל אינעם וואַגאָן. אפשר האָט יעדער ווי ער, זיך אָן עפּעס דערמאַנט פון דער היים און קלערט צו עפּעס נאָ־ענטס, צו עפּעס הייליקס? די מאַמע זיצט און וואַרפט אויגן אויף די פעקלעך, אויף די קינדער, ס'ווייזט אויס אַז זי ציילט זיי

איבער יעדע מינוט, צי זיי זענען אַלע דאָ? צי איז עפּעס נישט חלילה פאַרלוירן געגאַנגען? דער שלאָף האָט געמוטשעט און די מאַמע האָט דערזען אַז די סכנה איז גרויס און אַז אַלע וועלן פאַלן אויף די פּנימער, האָט זי זיך געווענדט צו די קינדער און געזאָגט:

— איך און איר מער דערוואַקסענע וועלן מאַכן אַ וואַך, יעדער צו אַ שעה צייט, ביז וואַנען מיר וועלן אָנקומען אויף דער סטאַציע, וווּ מיר וועלן אויסשטייגן און זיך אַריינזעצן אין אַ וואָגן וועלכער וועט אונדז אַריבערפירן אין יענער זייט טייך.

אַלע האָבן דערצו צוגעשטימט. איידער ס'איז טאָג געוואָרן, האָט דער צוג זיך אָפּגעשטעלט. די וואַקשנע סטאַציע האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף די אָנגעקומענע, זיי האָבן געעפנט מויל און אויערן. זיך נישט געקאָנט אָפּחידושן. גאָר פאַרגאַפּט איז געווען דאָס פּיערטע קינד, פון די גרויסע פענצטער, וואָס האָבן אים פאַרכאַפּט מיט זייערע אומצייליקע פאַרבן. דער מוטערס אויגן האָבן באַלד דערזען ווי פּ. קוקט מיט אַזויפיל אויפמערקזאַמקייט אויף די פאַרבן. און באַלד דערשיינט פאַר איר דאָס אומגליק, וואָס ס'האָט זיך געטראָפן מיט אים. דעמלט איז אויך געווען אַ געשיכטע מיט אַ פאַרב... יאָ, דער גרינער טעלער מיט וועלכן ס'איז געווען פאַרדעקט דער טאָפּ מיטן זידיקן וואַסער. און פּ, דאָס צווייאָריקע קינד וואָס איז נישט ווייט געזעסן, האָט אויסגעשטרעקט דאָס הענטל און געוואָלט דערגרייכן דעם טעלער, און אָט איז אַ האַלב פּנים און אַ הענטל אַריין אין זודיקן וואַסער און אים אָפּגעבריט דאָס רעכטע אויג און די רעכטע האַנט. דאָס שפּיטאָל ווו זי איז מיט אים געווען האָט גאָרנישט געהאָלפן און ער איז געבליבן אַ געשטעמפּלטער, ווער ווייסט אפשר אויף זיין גאַנץ לעבן? זי האָט אים אָנגעכאַפּט ביים הענטל און אים צום ערשטן אַרויף געזעצט אויפן וואָגן. נאָך אים האָבן זיך די אַנדערע אויסגעזעצט און וויאָ... מ'איז אַוועק.

ווען דער וואָגן איז אַרויף אויפן פאַראָם איז נאָך געווען פינצטער. פאָרנדיק און שלעפנדיק זיך אַזוי אויף די שמאָלע פאַרהאַרטעוועטע בערגלדיקע וועגן האָבן זיך פון דערווייטנס

אנטהילט עפּעס ווי ווייסע פיר עקן פאַרדעקטע מיט עפּעס שוואַרצן. וואָס מער מען האָט זיך דערנענטערט איז קלאָרער געוואָרן אַז דאָס איז אַ ישוב ווייל באַלד האָט זיך דערהערט דאָס קרייען פון די הענער, דאָס מעקען פון שאָף און רינדער. פּ. האָט עפּעס דערזען און געגעבן אַ טאָרע דעם ברודער:

— זע, פונעם שטרויענעם דאַך גייט אַ רויך!

— יאָ, האָט אים מ. געענטפערט, ס'איז טאַקע אַ חידוש.

באַלד האָט זיי פאַרכאַפּט דאָס לשון וואָס זיי האָבן דערהערט. די קינדער האָבן געקוקט דערשטוינט, גאָרנישט פאַרשטאַנען און געבליבן געפּלעפּט.

דער וואָגן איז געפאָרן אָן אויפהער. איידער די נאַכט איז צוגעפאַלן איז די משפּחה אָנגעקומען אין דער שטעטל ווו ס'איז זיי באַשערט געווען צו פאַרברענגען דעם גרעסטן טייל פון זייערע קינדער־יאָרן.

צוגעפאָרן איז מען צו אַ לערער וואָס האָט געגעבן שטונדן. דאָרטן זענען זיי געבליבן נאָר אַ פּאָר טעג. נאָכדעם האָבן זיי זיך איבערגעצויגן אין דער גרויסער גאַס. נישט אין צענטער נאָר באַלד ביים מיידאַן. דאָס שטובל האָט געהאַט בייכיקע ווענט ווייל זיי זענען געבויט געוואָרן פון וואַלקעס. די ערד איז געווען אָפּגעשמירט מיט ליים. דאָ און דאָרט זענען געבליבן הוילע פאַרהאַרטעוועטע שוואַרצע גריבלעך. דער טאַטע האָט ערגעץ געליגן אַן אייזערן בעט אויף וועלכן ס'זענען געבליבן סמנים פון אויסגעמאָלטע מלאכימלעך מיט האַלבע פּנימער און אויסגעפליקטע פליגל. דער זשאַווער האָט באַלעבאַטעוועט אין דעם בעט, די זייטיקע טיילן פונעם בעט וואָס האָבן באַ־האָפטן דעם צוקאָפּנס מיט דעם צופוסנס זענען נישט געווען קיין גלייכע. איין טייל איז געווען העכער און דער אַנדערער נידעריקער, מחמת די האָקנס האָבן שוין לאַנג זיך נישט גע־פּאָרט מיט זייערע גאָרמאַלע לעכער, ווייל זיי זענען אויפגע־פרעסן געוואָרן פונעם זשאַווער און מ'האָט אַלע מאָל געמוזט בייטן די לעכער, צומאָל העכער, און צומאָל, נידעריקער. דער מאַמעס קופערט, באַשלאָגן מיט אייזערנע רייפן איז געווען אַ בכבודיק מעבל־שטיק. אין אים איז געלעגן דאָס גאַנצע פאַר־מעגן: עטלעכע ציבלער, אייניקע לייַלעכער, דריי האַנטוכער און

אַנדערע שמאַכטעס און אַביסל וועש פֿאַר דער משפּחה. אַלץ האָט געפּעכלט ווייל די מוטער האָט שטענדיק אין זינען געהאַט אַז אַלץ זאָל זיין זויבער, אויסגעפּרעסט, כאָטש נישט איין העמד אָדער העמדעלע האָט געטראָגן דעם חותם פֿון איר צערעווען וואָס זענען אַמייסטנס געווען אַ מייסטער־ווערק.

דער באַלעבאָס האָט געבאָרגט עטלעכע שמאַטע־קאָבריצן און חברה האָט זיך אויסגעלייגט אויף דער הוויקעדיקע ערד. מען איז געשמאַק אַנטשלאָפֿן געוואָרן.

געשלאָפֿן איז מען ווי דערהרגעטע. גאַנץ פֿרי האָט מען שוין געהערט די טריט פֿונעם פֿאָטער און זיין שטיל שעפּטשען. מאָטל, וואָס די טריט האָבן אים געשטערט פֿון זיין זיסן שלאָף, האָט געעפֿנט די אויגן, געזען דאָס פּנים פֿונעם פֿאָטער זייגעם, און זיך באַלד אויסגעדרייט אויף דער אַנדערער זייט און ווייטער אַנטשלאָפֿן געוואָרן.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און די מוטער איז אויפֿגעשטאַנען, זיך אויסגעווישט די אויגן, זיך אַרומגעקוקט, ווו איז זי? יאָ זי האָט זיך דערמאַנט אַז זי איז אין דער פֿרעמד, ס'איז איר פֿאָרגעקומען דער זיידע, דער פֿאָטער אירער, וואָס איז נישט לאַנג געשטאָרבן, און זי האָט אים איבערגעלאָזט דאָרט ווייט, ווייט.

— הער נאָר! זאָגט דער פֿאָטער צו איר, צו דער מאַמען, ווייסט אַפֿשר ווו דאָס קאַווע־קאָכערל איז ערגעץ פֿאַרפּאַקט?

— וואַרט צו אַ ביסל, כ'וועל עס באַלד אַרויסנעמען פֿונעם קאַסטן ווו דאָס געשיר איז איינגעפּאַקט. זי גייט צו צום בעקן, וואַשט זיך, טוט זיך אָן דאָס ציצענע קליידל, זי פֿאַרגעסט אויך נישט דאָס פֿאַרטעך, בינדט עס צו מיט אַ שלייף, מאַכט צורעכט דאָס קאָפּטיכל, און איז גרייט צו דער עבודה. זי האָט אַרויסגענומען די עטלעכע טעפּלעך, טעלערלעך, גלעזער, גאָפּלמעסער, ענדלעך געטראָגן אויך דאָס קאַווע־קאָכערל. זי נעמט באַלד אַרויס דאָס קריגל דאָס גרינע, דאָס קענדעלע, דאָס בלאָע. „באַלד וועלן די קינדער אויפֿשטיין וועט זי זיי שיקן נאָך וואַסער“. זי פּאָרעט זיך ווייטער אינעם קאַסטן, נעמט אַרויס די וויכטיקסטע זאַכן און שטעלט זיי אַנידער אויף דער ערד.

„מענדל וועט באַלד זיך נעמען צו דער אַרבעט" האָט זי זיך געטראַכט. ס'געפֿעלט אים, ער וועט באַלד אַריינקלאַפּן עטלעכע צוועקעס אין די ווענט, און אַלץ וועט אויפֿגעהאָנגען ווערן ווי ס'געהער צו זיין: די טעפּלעך, די ריינדלעך, די שאַלן און אויך די באַק־מכשירים. זי וואָלט בעסער געוואָלט האָבן אַ שאַפֿקעלע פֿאַר די זאַכן, נאָר ווו נעמט מען? ס'וועט אַזוי אויך זיין גוט".

דער פֿאָטער, נאָכדעם וואָס ער האָט געענדיקט דאָס לערנען, נעמט דאָס קאָכערל, וויל דאָס אָנפֿילן מיט וואַסער, נאָר וואַסער איז נישטאָ. ער פֿאַרדרייט אַ ציגאַר, פֿאַרייכערט און הוסט. ער הוסט גאַנץ נישקשהדיק.

— וואָלסט זיך שוין געמעגט אָפּלאָזן פֿונעם רייכערן, זעסט נישט ווי דאָס רייסט דיר אויס דאָס האַרץ? האָט די מוטער צו אים געזאָגט.

רבֿקה און מענדעלע זענען געגאַנגען נאָך וואַסער, איינער האָט געטראָגן דעם גרינעם קריג און דער צווייטער דאָס בלאָע קענדעלע. דאָס וואַסער איז נישט געווען נאָענט. מ'האָט גע־דאַרפֿט גיין אַרויס פֿונעם שטעטל צו די שיפּעטעס כּדי דאָס צו ברענגען. דער וועג צו די שיפּעטעס איז געווען אַ באַרג אַראָפּ פֿול מיט הרודעס, פֿון דורך געפֿאַרענע פֿורן זענען גע־בליבן סימנים פֿון רעדער וואָס זענען פֿאַרטריקנט געוואָרן. דאָ און דאָרט זענען געווען פּשוטע גריבער וואָס האָבן אויך געהאַט דעם זעלבן חותם. דורך די דינע פֿאַרעשוועלער האָבן דערפֿילט די וואַסער־זוכערס, די פֿאַרטריקנטע ערד־שטריפֿן, וואָס האָבן זיי אויסגעדרייט די פֿיס און האָבן אַ סך מאָל פֿאַר־לוירן דאָס גלייך־געוויכט. ענדלעך זענען זיי אָנגעקומען צו דעם וואַסער־קוואַל, וואָס איז זיך דאָרטן אַראָפּגערונען פֿונעם אַ־זערנעם רער. דאָס קאַלטע, זילבערנע וואַסער, האָט געמאַכט אַן אָנגענומענעם גערויש און זיך גערינען פֿאַמעלעך ווייטער דאָרט ערגעץ אין פֿעלד אַריין. דאָ און דאָרט זענען געשווימען גענדז און קאַטשקעלעך און האָבן געשמערט די שפּילקייט מיט זייער גאַגען, נאָכדעם וואָס זיי זענען אַרויס און זיך אָפּגע־שאָקלט די פֿליגל פֿונעם וואַסער און געגאַנגען זוכן חיונה. אַקעגן די שיפּעטעס האָט זיך אויסגעשפּרייט אַ פֿריי פֿעלד, מיט

גרינע גראָזן וואָס האָבן זיך געבאָדן און געפינקלט אין ראָסע וואָס איז פאמעלעך אויסגעזויגן געוואָרן פון די זונען־שטראלן וואָס זענען אלץ שטארקער געוואָרן. צווישן אָט די גראָזן איז געשטאנען א לאנגע ווייסע געביידע, ארום וועלכער ס'האָבן זיך געדרייט סאָלדאטן, איניקע זענען פון דאָרטן ארויסגעקומען און האָבן זיך געוואשן די האלב־נאקעטע קערפערס. נישט ווייט האָבן געפאשעט פערד. קוקנדיק ווייטער האָט מאָל דערזען באראקעס, אָנגעוואָרפענע הייזלעך, עטלעכע העכערע געביידעס, פון דאָרטן הערט זיך פון צייט צו צייט א פייף פון א לאָקאָמאָטיוו, באלד לויפט דורך א צוג, און באלד אן אנדערער וואָס פארפינצטערן די לופט מיטן רויך וואָס דרינגט אריין אין די הייזער אין די באראקעס פונעם ארום.

— נו, קום שוין! האָט רבקה געזאָגט צו מאָטלען. מ'האָט אָנגעפילט די כלים מיט וואסער, און זיך באלד געלאָזט ארויפגיין, די ערד איז געווען משופע, פון דעם קריגל און פונעם קענדל האָט זיך פארגאָסן דאָס וואסער. רבקה איז ווידער אראָפגעגאנגען א פאָר שפאן צום שיפעט און האָט אויפסניי אָנגעפילט די כלים און געזאָגט מאָטלען, דערלאנג די האנט! מיר וועלן זיך אזוי האלטן איינער אָן אנדערן און ס'וועט זיך מער נישט פארגיסן דאָס וואסער. און אזוי איז מען ארויף געקומען מיטן וואסער. באלד האָט די מוטער געמאכט פייער מיט א פאָר שפענער און פרוטעס אין דער פליטע, וואָס איז געשטאנען אין מיטן צימער און וואָס איז געווען א חלק פונעם גרויסן אויוון וואָס האָט פארנומען מער פון א פערטל פונעם צימער. זי האָט ארויף געשטעלט דעם טאָפ וואסער, אז ער האָט אָנגעהויבן זידן האָט זי אריינגעוואָרפן א ביסל ציקאָריע, א פאָר גראם קאווע מיט א שאָל מילך, און ס'איז געוואָרן ליכטיק פאר די אויגן. די פיקערס האָבן אריינגעבראָכט די פארדארטע סעבערס אין די שאָלן און מ'האָט זיך משמח געווען מיטן ערשטן פרישטיק אין דער נייער דירה. דער פאָטער, האָט זיך געמאכט א באזונדערע קאווע, זי פילטרירט דורך א געדיכט זעקעלע און דערנאָך זיך געלאָזט גיין צו דער ארבעט.

— ער נאָך, האָט די מאמע צו אים אָנגערופן, זע, אפשר קאָנסטו באזאָרגן וויניקסטן נאָך א געלעגער, ס'איז נישט קיין

תכלית די קינדער זאָלן שלאָפן אויף דער ערד. זיי קאָנען זיך חלילה פארקילן. פארגעס נישט אז אין דער דירה זענען נישט פאראנען קיין בריקן. זיי זענען נעבעך געשלאָפן אויף דער הוילער ערד. די פּאָר קאָבריצן וואָס דער באלעבאָס האָט געגעבן, זענען גוט נאָר צו פארשטעלן טיילווייז די געשפּאָלטענע ערד. ס'קענען זיך נאָך יאָווען ווערם און אנדערע שרצים. ס'איז נישט קיין קלייניקייט. זאָלסט דיר נישט האלטן גרינג! פאר אלעמען דארף מען האָבן א געלעגער. ער האָט זי אָנגעקוקט, געשמייכלט און געזאָגט:

— דארפסט נישט האלטן אזא לאנגע דרשה. איך האָב שוין אליין געקלערט דערצו. כ'האָב אפילו גערעדט מיט נפתלי סטאָליער און ער האָט מיר צוגעזאָגט אז ער וועט מאכן פאר די קינדער א באנק־בעטל. ער וועט היינט קומען אויסמעסטן, און זען צו דאָס וועט אריין צווישן פענצטער און צווישן אויוון. איך האָב אים אויסגעמאָלט אונדזער גרויס צימער... האָט ער פארענדיקט, און איז ארויסגעגאנגען. ער איז געגאנגען הינטן ארומער, דורכן הויף, וואָס האָט געהאט א קנאפּע זעקס מעטער די ברייט און כמעט צוועלף מעטער די לענג. דאָ אין דעם הויף האָבן זיך אויך געפונען די קאמער פאר האָלץ, א שטיג, און דער אָפּטריט. פון דאנען איז ער דורכגעגאנגען א צווייט הויף און איז ארויס אויף דער ווייבער גאס. זי איז געווען ווייך ווייל דער פאָרעד איז געווען טיף און צומאָל איז ער אריבער די שיך. מאָטל איז אים נאָכגעגאנגען, פאר די ווייסע־חברהניקעס איז דאָס געווען גאָר א גרויסע מציאה, ווען זיי האָבן געשפּאנט און געשארט דעם הייסן פאָרעד, מיט די באָרוועסע פיס. זיי האָבן זיך דאָ געפילט ווי גאָט אין פראנקרייך. ס'האָבן גאָרנישט געהאָלפן די פּראָטעסטן פון די שכנים און די געשרייען פון די מאמעס, זיי זאָלן אָפּטרעטן.

— אוועק! האָט זיך צעשריגן, יונה דער קאָוואל, וואָס איז געשטאנען און זיך געדונגען מיט א פּויער, וואָס איז געקומען קאָווען די פערד. די ווייסע חברהניקעס האָבן זיך ארומגעקוקט, געזען אז נישט ווייט פונעם פערד, שטייען אנדערע וועגעלעך צו וועלכע ס'זענען געווען צוגעבונדן, א שקאפּע, א ברוינע, מיט א יונג לאָשיקל דערנעבן, באצירט מיט א רויטער זיידע־

נער באנד, קעגן אן עין־הרע. דאָס פריילעכע לאָשיקל האָט גע־
האלטן אין איין הירזשען, די מוטער האָט אויסגעדרייט די
מאָרדע, געקוקט און אָנגעטייעט. די ווייסע חברהניקעס האָבן
געפונען פאר זיך דאָ דעם שענסטן ספּעקטאַקל:

ווייל דאָס לאָשיקל מיט די דינגע פלינקע פיסלעך, וואָס איז
נישט איינגעשטאנען אויף אן אָרט, אָט איז עס דאָ, אָט איז
עס שוין דאָרט, און באלד ווידער דאָ, און די שאָלטיקעס נאָך
אים. פּליצים הערט זיך די באסאָווע שטימע פונעם באלעבאָס
יונה דער קאָוואל.

— בערל! פארטרייב די שקצים און דאָס לאָשיקל בינד צו
צום וואָגן, ביז ס'וועט קומען די ריי צו קאָוועז די שקאפּע
וועט נאָך געדויערן. קודם דארפן מיר קאָוועז די פערד וואָס
די ליפּאָוועגער האָבן געבראכט. נו! וואָס האָסטו ארויסגע־
שטעלט די תמעוואטע אויגן? שנעל, אייל זיך צו.

ס'האָט אים גאָרנישט געהאָלפן, בערלען. ער איז נאָכגעלאָפן
דעם לאָשיקל, די ווייסע חברה נאָך אים. האָט עס געכאפּט און
געפירט פונעם מיידאן און עס צוגעבונדן צום וואָגן ווי די מוטער
איז געשטאנען און האָט אלעמאָל געהויבן די אייבערשטע ליפּ
און ארויסגעוויזן א פּיסק מיט ציין, וועלכע זענען גרייט געווען
אויסצובייסן א שטיק פלייש ביי דעם וואָס האָט געמוטשעט
איר לאָשעקל. בערל איז געווען א יאט וואָס האָט פארשטאנען
אן עסק און האָט זיך געשטעלט אין אזא פּאָזיציע אז ס'זאָל
אים גאָרנישט שאטן. און זי, די שקאפּע ווייזט אוים האָט אויך
פארגעסן וואָס זי האָט צו טון. זי איז געווען באשעפטיקט
מיטן לאָשיקל, עס באקוקט, זיך אָנגעזועטיקט און זיך בארויקט.

שמעון דעם קוטשערס, וואָס איז געווען דאָ אין דער קוזניע,
א לערן־יונגל, איז געשטאנען אין ווינקל און געפּאָכט דעם
בלאָזאק, ארויף און אראָפּ, אראָפּ און ארויף. דאָס פּנים ביי
אים איז געווען אויסגעשמירט מיט סאזשע, אויסגעמישט מיט
שוויים. ער האָט געקוקט אויף דער ווייסער חברה פון דאָרטן
פונעם ווינקל זיינעם און ס'האָט זיך אים אזוי געוואָלט זיין
מיט זיי צוזאמען און א שטיף טון. ער מוז אָבער דאָ שטיין
האָרעווען, ווייל דער באלעבאָס יאָגט:

— וואָס איז, האָסט היינט נישט געגעסן? קוק אים נאָר אָן ווי קוים ער רירט זיך. אנו! זאָל איך דיר ווייזן ווי אזוי דאָס גייט ביי מיר. יונה, דער באַלעבאָס, נעמט ביי אים צו דאָס הענטל פונעם בלאָזאק, און הייבט אָן פּאָכן. ביי אים גייט דאָס ווי א זמר. ביי יעדן פּאַך אָטעמט ער אויס א שארפן בראָנפן־ריח, וואָס גייט אריין אין די נאָזלעכער פונעם לערן־יונגל שמעון. ביי אים, ביי שמעונען בורטשעט אין בייכל, אינדערפרי האָט ער נישט געהאַט מער ווי א קאַלט שטיק מאַמעליגע, וואָס ער האָט עס נישט געקענט עסן אויפן ניכטערן מאָגן, געוויינ־לעך פלעגט ער אינדערהיים טרונקען א גלעזל טיי, נאָר דאָס מאָל איז נישט געווען אפילו קיין שטיקל צוקער. איז ער גע־קומען גלייך אהער צו דער ארבעט מיט א ניכטערן־מאָגן. ער, שמעון, ווארפט אויף זיין באַלעבאָס א זייטיקן בליק א שארפן.

— האָסט געזען ווי ביי מיר פליען די פונקען און וויאזוי דאָס פייער צעבלאָזט זיך? אזוי דארף מען ארבעטן!

יונה, גייט צו צו דער קאָוואדלע. דאָ געפעלט אים אויך נישט ווי ניקאָליי און קאָסטיקע, וואָס זענען נישט לאַנג גע־בראַכט געוואָרן פון זייערע עלטערן פון די נאָענטע דערפער פון די פאָנטענעלעס און פון בלעזשעסט, כדי דאָ זיך אויסלערנען די מלאָכה. ניקאָליי האָט אויפגעהויבן און אראָפּגעלאָזט דעם גרויסן האמער אויף דער קאָוואדלע, און קאָסטיקע דעם קלע־נערן. ער, יונה, האָט נעדרייט דאָס אויסנעגליטע אייזן וואָס איז געווען רויט ווי פייער, ארויסגענומען ביי קאָסטיקען דעם נרינגערן האמער און האָט אויסגעפּאָרמט די פּאָדקאָוועס וועלכע מ'וועט באלד מזכה זיין די שקאַפּע וואָס ווארט דאָ שוין אזא לאַנגע צייט. זי שטייט און קייעט מיט גרויס הנאה דאָס שמעקנ־דיקע היי וואָס ליגט אין וואָגן.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן א גאנצע קאָמעדיע; די שקאַפּע האָט צו זיך נישט צוגעלאָזט, האָט אָנגעהויבן דריגען מיט די פיס. דער פויער וואָס האָט געקענט די שקאַפּע זיינע האָט גע־ווסט ווי אזוי מיט איר אומצוגיין. האָט זי אָנגעהויבן גלעטן. די יאַטן האָבן זיך באלד דערנענטערט, און דער פוס אויף וועלכן מען האָט געדארפט אדויפשלאָגן די פּאָדקאָווע איז שוין

געווען אין זייערע הענט, און די ארבעט איז דורך געגאנגען בשלום.

עס איז אָנגעקומען דעם פּויערס ווייב און געזען ווי ער שפּאנט איין די שקאפּע צום וואָגן. זי גייט צו צום לאָשיקל, טוט אים א גלעט, שפּייט אוים א פּאָר מאָל; קיין עין־הרע. פּטוי!

— הער, טעאָדאָר! האָט זי געזאָגט צום פּויער. כ'האָב פארקויפט די אייער, די פּאָר הינער, דאָס ביסל קארטאָפל. קום לאָמיר גיין און קויפן די עטלעכע טעטער סחורה וואָס מיר דארפן האָבן.

— ניין! האָט געענטפערט דער פּויער, מיר וועלן בעסער קויפן א ביסל באנוול, און דו וועסט מוחל זיין, דאָס אויס־וועבן און ס'וועט ווערן לייוונט, גוטע, פעסטע, אין וועלכע מיר נויטיקן זיך. ווער ווייסט מער פון דיר אז ביי אונדזער שווערע פעלד־ארבעט, ווערט פארברענט דאָס העמד אויף אונדז, און אויב מיר וועלן אוועק געבן דאָס ביסל געלט אויף די פּאר־טיקע סחורות, וואָס זענען אויך נייטיק, וועלן מיר נישט האָבן מיט וואָס ארויסגיין אויף דער ארבעט. מיר קענען זיך אינ־דערוויילע באגיין אָן זיי ביז ס'וועט קומען דער הארבסט און דעמאלט וועלן מיר אפשר זיך קאָנען פארגינען דאָס פארגעניגן...

די פּויערטע האָט אויף אים געקוקט, נאָכגעקלערט, און סוף כל סוף מסכים געווען מיט אים.

טעאָדאָר האָט געעפנט דעם טייסטער וואָס ער האָט ארויס־גענומען פונעם גארטל, און באצאָלט. די חברה שאָלטיקעס, האָבן זיך אויפגעכאפּט אויפן וואָגן, זיך געזעצט אויך אויפן דרענגל וואָס האָט ארויסגעשטארצט ביים סוף וואָגן און זיך געלאָזט אין וועג אריין, וואָס איז געווען אזש אויף דער צווייטער גאס...

דער פּויער האָט געזען ווי די שאָלטיקעס האָבן ווי פאר־כאפּט דעם וואָגן, און איז גרייט געווען זיי מכבד זיין מיט עטלעכע שמיץ פון דער בייטש וואָס איז שוין געווען אויסגעדרייט צו זיי, די פּויערטע אָבער האָט אים אָפּגעהאלטן.

— לאָז אָפּ, האָט זי צו אים געזאָגט, ס'זענען דאָך קינדער, זאָלן זיי האָבן פאַרגעניגן. די פור איז סיי ווי סיי ליידיק און מיר פאָרן דאָך דאָ תיכף אויף דער צווייטער גאַס.

ער האָט זי געפאָלגט. אויף די ווייסע־הברהניקעס איז געוואָרן א גדולה. דאָס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט. ביים ערשטן ראָג האָט דער פויער אויסגעקערעוועט לינקס. געפאָרן א שטיקל וועג, זיך אָפּגעשטעלט ביי דער דרעפּניטשקע,* געקויפט א פעקל טוטין, גיך ארויסגעקומען און ווייטער געפאָרן. ס'האָט נישט געדויערט קיין דריי מינוט איז ער אָנגעקומען צו דער קלייט וו מען פאַרקויפט באַנוול.

— אָ, וואָס טוט עפּעס דער גאָספּאָדאר מעאָדאָר, האָט זיך צו אים געווענדט די אַלטע סותרטע לאה, דאָס פּנים אירס איז געווען פול מיט קנייטשן, אָנגעטון אין א לאַנגן, ברייטן שווארצן געפאַלדעוועטן ראָק ביז צו די שיך. די שיך זענען געווען גאַנץ פּשוטע, די בלוזע אירע איז אויך געווען פון א ביליק געוואַנט אויך א טונקעלע און דער קאָפּ איז געווען איינגעהילט אין א טיכל.

— נו, מיט וואָס קאָנען מיר אייך באַדינען, זשופּין מעאָדאָר, האָט זי זיך נאָך א מאָל געווענדט צו אים, מיט אַן ערנסט פּנים.

— מאַדאַמע, איך בין געקומען צו אייך נאָך א ביסל באַנוול, גיט מיר פון דעם גוטן סאָרט און מאַכט מיר א ביליקן פּרייז. לויט מיין בייטל.

— גוט, האָסט מיר אָבער נישט געזאָגט וואָס פאַרא נומער, האָט לאה געענטפערט. און טאַקע באַלד אָנגעהויבן ארויס־שלעפּן פאַרשיידענע מאַטיקעס.

— דאָס, איז שוין איר אַרבעט, אַנלאַיאַס, זי איז די באַלע־באַסטע. זי וועבט, זי ווייסט. אַנלאַייע! וו ביסט ערגעץ, כ'זע אז די אויגן דיינע זענען פאַרכאַפּט פון דעם ציטן וואָס ליגט

---

* אין דער אַמאָליקער רומעניע האָבן יידן נישט געהאַט קיין פּאָליטישע רעכט, נאָר א גאַנץ קליינער צאָל יידן האָבן פאַר פאַרשיידענע זכותים דאָס יאָ געהאַט. זיי האָט מען גערופן דרעפּניקעס. ד. ה. די וואָס האָבן רעכט.

אויף דעם געװעלב־טיש. אגו, ענטפער גיכער װאָס מ׳פרעגט דיך דאָ. די סוחרטע. האָט נישט קיין סך צייט צו פארלירן. ער האָט נישט אזוי נעשאנעוועט דער סוחרטעס צייט, ווי ער האָט געוואָלט זי אָפּרייסן פון דאָרט, פון די פּאָליצעס וואָס זענען געווען פול מיט פארשידענע סחורות; ביינוולענע, וואָלענע און זיידענע. ער האָט געוווסט וואָס ער פארמאָגט. ער ווייסט אז ס׳גייט איר אוים דאָס חיות ווען זי זעט אָט די אלע שיינע זאכן.

— לאָז מיר נאָר א קוק טון. אָט קום איך באלד, האָט אנלאיע אים געענטפערט.

ווען אבנר האָט אראָפּגענומען א שטיקל סחורה, א זיידנס, וואָס האָט געוואָרפן אין אלערליי פארבן, און האָט דאָס צע־וויקלט אויף זיין האנט און עס געוויזן א קונה וואָס איז דאָרט געשטאנען, האָט זיך אנלייע נישט געקענט רירן פונעם פלאץ. „דאָס וואָלט דאָך אזוי גוט געפאסט אירינאן, מיין מיידל, די בלאָנדינע מיט די בלויע אויגן. באלד הייבן זיך אָן די האָרעם אין דאָרף און מיט וואָס וועט זי זיך באוויזן. קיין סך ערד האָט זי נישט, קיין באלעבאטישקייט אויך נישט, זאָל זי אויך קיין קליידל נישט האָבן?“ זי איז געווען פארטיפט אין די גע־דאנקען און האָט גאָר פארגעסן אָן אים, אָן טעאָדערן. זי איז געשטאנען און געגאפט.

אבנר, לאהס איידעם, האָט זיין יוגנט פארבראכט אין בית־מדרש, געווען א פרומער, א וויל־לערנער. זיך געפירט חסידיש. א לאנגע העלע באָרד האָט איצט באדעקט זיין פנים. די אויגן זיינע זענען געווען אויך העלע, כמעט וואסערדיקע, אין דער פרייער צייט האָט ער געלערנט ש״ס און פוסקים. גאנץ פרי האָט ער געדאַוונט מיטן ערשטן מנין, אין דער בוהושער־קלויז. אין דער קלויז פלעגן דאווגען אמייסטן סוחרים, גיך אָפּלייגן טלית און תפילן און לויפן געשווינד אהיים דאָס הייסט אין געשעפט אריין.

דאָ אין קלייט איז ער געוואָרן א גאנץ אנדערער מענטש, א סוחר משטיינס געזאָגט. ער האָט זיך אָבער אין גאנצן פאר־

לאָזט אויף דער שוויגער, לאה. זי האָט אָבער אים געלערנט הלכות־מסחר און הלכות דרך־ארץ. נאָך א פּאָר חדשים איז ער שוין צוגעוווינט געוואָרן צו דעם נייעם לעבן, צום סוחרישן. שפּעטער מיט א פּאָר יאָר האָט ער אָנגעהויבן באַקומען חשק צו געלט, צו כבוד, צו עשירות, דאָס אַלץ וואָס איז אים פריער גאַנץ פרעמד געווען. דאָרט, אין בית־מדרש, האָט ער געלערנט, אַז אַלץ איז הבל־הבלים. אַלץ איז א פּרוזדור צום טרקלין! דאָ איז ער אָבער אַלץ מער אריין אין דער מגושמדיקער וועלט. האָט פאַרגעסן אַז אזא בכבודיקער מענטש ווי ער איז, דאַרף נישט, טאָר נישט, אָננעמען די האַנט פון אַן אשה, איבערהויפּט פון א נכרית... דאָ אין געשעפט שטייט ער די גאַנצע צייט, פאַרליגט זי סתם אזוי אָן א שום זין. וואָס איז פון אים גע־וואָרן! ער פאַרטרייבט די געדאַנקען און איז ווידער אריין אין דעם עולם־המסחר, ער דערקענט זיך אַזש נישט. „נישקשה, ער וועט זיך אויסקויפן. ער וועט קענען געבן צדקה. ער וועט לערנען מיט התלהבות, דאַווענען מיט כוונה. גאָט וועט אים מוחל זיין, און היינט דאָס איז דאָך דער סדר־העולם. מען דאַרף קעמפן פאַר פּרנסה, פאַרן בני־בית. די שוויגער וועט סוף כל סוף אַמאָל מוזן אַוועקגיין אויפן עולם־האמת. ווער־זשע וועט פירן דאָס געשעפט? די ירושה וואָס וועט בלייבן איז נאָר נישט קיין קליינע! א חוץ די דריי הייזער אויף דער גרויסער גאַס איז נאָך פאַראַן מעות־מזומן, און היינט די חובות וואָס די פּויערים און שטאָט־לייט האָבן צו באַצאָלן פאַר די אויס־געבאָרגטע סחורות. מען מוז אויך זאָרגן וועגן ביידע מיידלעך, אמת, זיי זענען נאָך קליין, „מ׳דאַרף שוין פון איצט קלערן אויף נדן, ווו ביי לייטן פירט זיך״. בקיצור ער איז געוואָרן אַן עולם־הזהניק.

— אנגלייע, וואָס שטייסט דו און קוקסט, האָסט דיך פאַר־קוקט ווי א קאַלב. קום שוין גיכער און זאָג וואָס פאַרא באַגוול מיר דאַרפן! לאָמיר נישט פאַרן קיין צייט אויף פּוסטע זאַכן. האָסט פאַרגעסן אַז ס׳וואַרט אויף אונדז אינדערהיים א באַרג מיט אַרבעט?

— אָט בין איך דאָ. אַנגלייע האָט אָפּגעריסן די אויגן פון דעם ים פאַרבן און געקוקט אויף די געוועבן פון פאַרשידענע

מינים און קוואַליטעטן וואָס זענען, מיט גרויס געניטשאַפט אָנגעוואָרפן נעוואָרן און האָט אויך באַטראַכט די ווייסע מאָטיקעם. זי האָט גענומען א מאָטיק, געשווינד איבערגעציילט די שנורלעך, וואָס יעדעס באַזונדער איז געווען אָפּגעטיילט מיט א רויטן פאָדעם, וואָס האָט אָנגעוויזן געניי די לענג פון די פעדעם. זי האָט אויף דער גיך אויסגעפּרווט די שטאַרקייט זייערע. און זיך אָנגעהויבן דינגען מיט אבנרן, כאָטש יענער איז געשטאַנען ווייטער מיט א פּאָר מעטער. ענדלעך זיך פאַרגלייכט בנוגע דעם פּרייז. ארויסגענומען דאָס קניפּל פונעם בוזעם און באַצאָלט. טעאָדאָר איז געווען צופרידן וואָס מ'האָט שוין פאַרענדיקט און געזאָגט צו דער פויערטע:

הײדא, און ביידע זענען זיי אראָפּגעגאַנגען פון דעם גאַניק וואָס איז געווען פאַר דער קלייט אויף די עטלעכע שטיינערנע טרעפּלעך וואָס זענען דאָרטן געלעגן אין אומאָרדנונג.

בשעת די פויערים זענען געווען פאַרנומען מיטן איינקויף האָבן חברה שאָלטיקעס געלעבט א גוטע מינוט. זיי האָבן אָבער דערפילט אז צו זייער שמחה איז געקומען א סוף. ווען זיי זיך ווידער זען מיטן לאָשיקל וואָס האָט זיך זיי איינגעבאַקן אין האַרץ? ס'האָט דאָך געשטיפּט מיט זיי צוזאַמען גלייך ס'וואָלט שוין געווען א מיטגליד אין זייער חברה.

— גענוג, האָט טעאָדאָר געזאָגט אויפהייבנדיק די בייטש אין דער ליפטן. און די חברה האָט פאַרשטאַנען אויפן ווינק און געמאַכט פּיס. די פויערים האָבן זיך אויפגעזעצט. טעאָדאָר האָט מכבד געווען די שקאַפּע מיט א שמיצעלע און וויאָ.

גאָר איין חברה־מאַן האָט זיך נישט געקאָנט אזוי גרינג געזעגענען מיטן פערד און וועגעלע, און בשעת דאָס וועגעלע האָט געשאַנצט איבערפאָרנדיק די שטיינער וואָס זענען געליגן אויפן שטראָז, איז ער ארויסגעשפּרונגען אויפן אונטערשטן דרענגעל. די הענטלעך פאַרקלערט אָנעם וועגטל פונעם וועגעלע, מיט אויגן פיל מיט פרייד און פּחד האָט ער געקוקט צום פויערס פּלייצע, זיך גערעכט אויף א שמיץ פון דער בייטש. ס'איז אים אָבער געלונגען, ווייל דער פויער איז געווען פאַרטיפט אין א שמועס מיט דער פויערטע, אכטונג געגעבן נישט איבערפאָרן א הין אָדער א גאַנדז וואָס האָבן שפּאַצירט מחנות־ווייז אויף

דער גאס. דער חברה=מאן איז דורכגעפאָרן די גרויסע גאס, ווען דער פויער האָט פארקערעוועט רעבעס אויף דער יאטקע=גאס, האָט דער חברה=מאן דערזען שמעוגען דעם קצב, אים אויף זיין שפייגער באגריסט. ער האָט אזוי נישט געמיינט דאָס באגריסן ווי זיך צו באווייזן; נא, זע, מיט וועמען דו האָסט צו טון, האָסט צו טון נישט מיט קיין פחדן וואָס שרעקט זיך פאר א שמיץ פון דער בייטש, דעמלט ווען ס'ווילט זיך אים שפאצירן אויף די שטעטלדיקע גאסן און קען זיך גישט אזוי גיך באפרייען פון זיין ליב לאָשיקל, וואָס לויפט ווי א מזיקל נאָך דעם וואָגן און דרייט צו אים אויס צומאָל זיין באחנט מאָרדעלע.

ווען דער פויער, טעאָדאָר, האָט איינגעצויגן די לייצעס, און דער וואָגן האָט אָנגעהויבן צו גיין פאמעלעכער, האָט דער ווייסער=חברהניק, געגעבן זיך א לאָז אראָפ פונעם דרענגל אויף וועלכן ער איז געזעסן, און איז געלאָפן אָנהאלטנדיק זיך אינעם וואָגן, עטלעכע טעטער. ווען ער האָט זיך אָפגעשטעלט האָט אים דער פאָטער זיינער, פייוויש דער קוטשער באגעגנט, אים צוגערופן:

— זאָג נאָר, עפעס אנדערש האָסט שוין נישט וואָס צו טון? דו, ליידיקגייער, דו גאָרנישט שבגאָרנישט, וואָס וועט פון דיר אויסוואקסן? און איז צוגעגאנגען גאנץ נאָענט און אים אָנגענומען ביים אויער, אויפגערעגט געשריגן; אהיים דו שקאָץ, דו.

מיט א אראָפגעלאָזטן קאָפּ, גאנץ פארשעמט, איז שמעון אהיים געגאנגען. ס'האָט אין אים געזאָטן. וואָמושע, ער טאָר זיך נישט פארוויילן ווען ר'האָט די מעגלעכקייט?

די איבעריקע „שאָלטיקעס‟ צווישן זיי אויך מאָטל, האָבן פארנומען רעכטס, יאנקו בערל דעם קאָטיוגעניקס, האָט זיי אָפגעשטעלט:

— לאָמיר אריין גיין אין דעם הויף, זען די נייע מיל, וואָס איז ערשט אראָפגעבראכט געוואָרן, לאָמיר זען ווי זי זעט אוים.

די „שאָלטיקעס‟ האָבן זיך נישט געלאָזט א סך בעטן. און מ'איז שוין טאקע באלד אריין אין הויף, וואָס איז געווען פול

מיט פויערים און פויערטעס, וואָס זענען געקומען מאָלן פּאָפּשויעס און ווייץ.

אינעם מיל־הויף, האָבן זיך די חברה באגעגנט מיט זייער אלטן באקאנטן אָסמאן. ער, אָסמאן איז שוין געווען אן עלטערער ייִד, וואָס האָט נאָך אָנטייל גענומען אין דער מלחמה מיט די טערקן אין פּלעוונע, אין יאָר 1877. מען האָט אים גערופן אָסמאן נאָכן גענעראל וואָס האָט אָנגעפירט, זאָגט מען, די טערקישע חילות. קיין באזונדערע ידיעות וועגן זיין לעבן האָט מען נישט געוווּסט אין שטעטל. דאָס וואָס מען האָט יאָ געוווּסט איז געווען: אַז ער האָט נישט קיין משפּחה, קיין פריינט און אז ער האלט זיך אויף ביי איציק בעקער. שלאָפט אויפן אויוון, און באקומט ביים בעקער אויך א פּאָר גראָשן וועגן א טרונק בראָנפן, צומאָל אויך אן אָנבייסן, דערפאר העלפט ער צו אין דער בעקעריי, און ווי מ'באדארף. איצט וואַרפט ער פלייסיק די זעק מעל אראָפּ פון די פּלייצעס, לייגט זיי צונויף שורות־וויַיז, איינע אויף דער אנדערער. ער, אָסמאן האָט נאָך א באשעפטיקונג; א פּאָר מאָל איבער דער וואָך, מאכט ער מאַסאַזשן די מיוחסים וואָס קומען שוויצן אין באָד. ער איז אויך אויף דערויף א בריה. קיינער קאָן נישט אזוי ווי ער אויסשיטן נאָך א קענדרעלע און נאָך א קענדרעלע אויף די צעגליטע שטיינער. ווען זיי באקומען זיין מתנה, געוואלדעווען זיי און א גערעכטע גראָע פּארע, וואָס ווערט אויפדערגיך פארוואנדלעט און א ווייסע כמארע בשעת זי פליט דורך דעם פענצטער וואָס באָדט זיך אין די זונגען שטראלן און פילט אָן די אייבערשטע בענק, אויף וועלכע יידן שמייסן זיך מיט די בעזימלעך.

זיי, די קונדייסים, קאָנען אָסמאנען גאנץ גוט, האָבן אים ליב, ווייל ער איז זייער א גוטער, חכמהט זיך מיט זיי, זייער אָפט איז ער זיי מכבד מיט צוקערלעך, בשעת דעם טיילן, זעט מען ווי זיין געפאלדעוועט פארמעט־פּנים שמייכלט אינגאנצן.

אָסמאן, האָט געזוכט אין די קעשענעס, געטאפּט, געוואָלט מיט עפּעס מכבד זיין די געסט. ער האָט אָבער גאָרנישט געפונען. ער האָט זיך אָפּגעטרייסלט פונעם מעל, געכאפּט דאָס רעקל און געזאָגט:

— חברה קומט!

אלע זענען אים נאָכגעגאַנגען; ער האָט זיך אָפּעשטעלט ביי דער ערשטער צוקערניע.

— איצט וועט איר ביי מיר טרינקען בראַגע. ער האָט זיך געווענדט צום בולגאַר און באַפוילן: 5 גלעזער בראַגע! דער טערק באַצאָלט.

דעם בולגאַרס און דעם „טערקס" בליקן האָבן זיך באַגעגנט. די באַשטעלונג איז אויסגעפירט געוואָרן.

ער האָט יעדן באַזונדער געטאָן אַ קניפּ אין בעקל, און די חברה איז זיך צעגאַנגען גאַנץ צופרידן.

— איצט קאָנט איר אַהיים גיין! שאַלטיקעס וואָס איר זענט!

מאָטל האָט געקלערט וווּ זאָל ער גיין; אַהיים, צו דער אַזוי־גערופענער אַרבעט אָדער אין קלויז אַריין?

„ער מוז זיך איינמאָל פאַר אַלעמאָל באַשליסן וואָספאַרא פאַך זיך אויסצולערנען! ס'איז קיין תכלית נישט די צייט צו פאַרלירן".

גייענדיק אַזוי און טראַכטנדיק, האָט ער דערזען ווי דבורהלע די נייטאָרן גייט אַריין אין נעטיס קלייט. נעטי האָט געהאַט אַ מין „אַלגעמיין געשעפט", וווּ מ'האָט געקענט קריגן: שניט־סחורה, גאַלאַנטעריי, קאָנפעקציע, וועש, פון יעדן מין צו ביסלעך. אַהער אין דעם געשעפט איז אַריין געגאַנגען דבורהלע. זי האָט אָפּגעבראַכט אַ האַלב טוץ העמדער וואָס זי האָט אויפגענייט אינדערהיים.

מאָטל, געדענקט די היים אירע, די מאַמע זיינע האָט אים אַמאָל מיטגענומען אַהין זי זאָל אים נעמען די מאָס און אים מאַכן אַ העמד וואָס זאָל זיין „אַזוינס ווי אַזעלכס"! ער האָט זיך דערמאָנט אַרומגעקוקט — ווען זיי, די מאַמע מיט דבורהלען האָבן זיך משווה געווען — די נאַקעטע ווענט פון דעם ענגן צימערל האָבן צוגעצויגן זיין אויפמערקזאַמקייט מחמת קיין שום מעבל־שטיק איז אין דערינען נישט געווען, אַ חוץ די אַלטע ניי־מאַשין, אַ בענקל אויף וועלכן דבורהלע איז געזעסן און אַ באַנקבעטל וואָס איז געווען פאַרשפּרייט מיט אַ שמאַטע־קאָב־ריצל. ווען די מאַמע זיינע האָט אים גערופן מ'זאָל אים נעמען די מאָס, האָט ער געזען נאָר אויף איין אויגנבליק

דבורהלעם בלויע אויגן, וואָס זענען באלד פארדעקט געוואָרן פון די ברעמען וואָס האָבן זיך געשווינד אראָפּגעלאָזט. ער האָט דעמלט געזען דעם דארן און שמאָלן האלדז אירן. די דארע הענט וואָס האָבן אים ארומגענומען דעם האלדז מיטן „צענטי־מעטער" האָבן אים ווי א ברי געטון. ער האָט זיך דעמלט געהידושט: „קאלטע און דארע הענט זאָל בריען?"

די מאמע זיינע האָט אים איבערגעשלאָגן דעם געדאנק, ווענדנדיק זיך צו אים:

„כ'זע ווי דו הערסט נאָרגישט וואָס מיר האָבן זיך דאָ אָפּגעשמועסט. מיטוואָך נאָכמיטאָג דארפסטו אהערקומען און אָפּנעמען דאָס העמד!

דעם אנדערן מיטוואָך איז ער געקומען. באצאָלט, גענומען דאָס העמד. דבורהלעס בלויע און מידע אויגן האָבן אים באגלייט. ער געדענקט דאָס זייער גוט.

איך וועלווארטן ביז זי וועט ארויסקומען האָט ער זיך געטראכט, אינדערוויל זיך שפּאצירט אויפן טראָטואר, אויס־דרייענדיק דאָס פּנים יעדע רגע צו דער טיר.

ער האָט זיך אזוי געדרייט אַ־שר א האלבע שעה, פארלוירן דאָס געדולד, און אריין אין קלייט זען אויב זי איז דאָרט, צי זי איז שוין אוועקגעגאנגען?

אינווייניק האָט ער געזען ווי זי שטייט, און דאָס פּעקל ליגט אויף דער ניי־מאשין.

— כ'האָב געוואָלט זען א פּאָר הויזן. זייט אזוי גוט און דערלאנגט מיר אָט יענע מיט די ברוינע שטרייפן, האָט ער געבעטן די פארקויפערן וואָס איז געשטאנען און געטענהט מיט דבורהלען.

— תיכף, האָט זי געזאָגט, און טאקע באלד ארויסגענומען די פארלאנגטע הויזן און זיי אים געוויזן.

בשעת ער האָט באטראכט די הויזן, האָט דבורהלע געפרעגט די פארקויפערן שיינדעלע:

— אפשר וואָלט גלייכער געווען אהיימצוגיין און קומען שפּעטער?

— ניין, חלילה! די מאמע דארף קומען באלד. ווארט נאָך צו א פּאָר מינוט.

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און נעמי, די באַלעבאָסטע האָט געעפנט די טיר. זי איז גיך צוגעקומען צום קונה, צו מאַטלען.

— אָ! א וואַזשנער קונה! האָסט מיטגעבראַכט געלט אויך צי דולסט סתם א ספּאָדיק?

מאַטל האָט זיך געטראַכט „ווער איז דאָס אַנשיקעניש?"
ער האָט זי אָנגעקוקט, דערזען א גראָען קאָפּ מיט שיטערע האָר אויף א צעקנייטשטן שטערן. א פּאָר קליינע פינקלענדיקע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן קיין רו נישט, לויפן אהין און צוריק. איידער זי האָט באַקומען דעם ענטפער פון מאַטלען, האָט זי אויפגעפּאַקט דאָס פּעקל מיט העמדער. קאָנטראָלירט, און געהייסן דבורהלען נאָך צו וואַרטן א פּאָר מינוט. און צו מאַטלען האָט זי געזאָגט:

— זאָג בעסער צוליב וואָס ביסטו געקומען? קוים זיכער נישט! און טאַקע באַלד אים געפרעגט מיט וואָס ער באַשעפטיקט זיך, צי וואָלט ער נישט געוואָלט זיך אויסלערנען א פאַך? מחמת די מאַמע זיינע האָט איר עפּעס געגעבן אָנצוהערן שוין פון דעם.

מאַטל האָט געגאַפט. זע נאָר ווי זי רוקט זיך אריין צו דיר אין דער נשמה. און פון וואַנען ווייסט זי אז ער איז נישט געקומען קויפן? נעמי, האָט נישט געוואַרט אויף זיין ענטפער און געזאָגט: אויב דו ווילסט קאָנסטו אפילו מאָרגן קומען. טראַכט איבער און ענטפער מיר!

נאָכדעם האָט זי זיך געווענדט צו דבורהלען:

— וואָס וואָלט געווען דו זאָלסט קומען אַרבעטן דאָ ביי מיר, א ניי־מאַשין איז פאַראַן, סחורה וועל איך באַקומען גענוג פונעם יאַסער סוחר, וואָס האָט מיר צוגעזאָגט אז ער וועט מיך באַזאָרגן מיט וויפל איך וועל דאַרפן.

דבורהלע, האָט לאַנג נישט געטראַכט און געענטפערט אז זי איז מסכים צו אַרבעטן דאָ, נאָר זי וויל וויסן וויפל זי וועט באַקומען חודשלעך און וויפל שעה אין טאָג דאַרף זי אַרבעטן?

— מיר וועלן שוין דורכקומען מיטן לוין, און וואָס אַמבע־לאַנגט די אַרבעטס־שעהן, איז אינדערוויילע נאָר אַכט שעה, שפּעטער וועט מען זען אויב דער מאַרק וועט פאַרלאַנגען מער סחורה ווי מיר וועלן קאָנען ליפערן.

צו מאַמלען האָט זי זיך דערנאָך געווענדט:

— נו! האָסטו דיך שוין איבערלייגט צי ס'דאַרף באַדאַרף בײַ דיר געדויערן אַ יאָר מיט אַ מיטוואָך?

— איך וועל פּרוּוון, האָט מאַטל געענטפערט.

— פּרוּוו ווײַניקער, קום מאָרגן גאַנצפרי!

מאַטל האָט זיך געוווּנדערט און געפרעגט:

— וואָס איז אַזאַ אײַלעניש?

— וואָס איז דאָ אַזויפיל צו קלערן? דאַרפסט אוז דער היים אָדער און קלויז וועסטו אויסוואַקסן אַ גרעסערער ליים ווי דאָ? דאָ וועסטו אויסלערנען אַ פאַך, וואָס גייט אָן אומעטום.

מאַטל איז שולדיק געבליבן און ענטפער.

דבורהלע האָט זיך אַרײַנגעמישט און געזאָגט:

— קום! וואָס קאָנסטו אָנווערן? וועט דיר נישט לוינען וועסטו זיך אָפּזאָגן.

איך וועל אפשר מאָרגן קומען צו דער אַרבעט, האָט מאַטל געזאָגט.

נאָכדעם וואָס דבורהלע האָט באַקומען דאָס געלט פאַר דער אַרבעט, זענען מאַטל און דבורהלע צוזאַמען אַוועקגעגאַנגען.

אַ ליכטיק ווינטל האָט זיך געשפּילט מיט די צעבליטע ביימער. די זונען־שטראַלן האָבן זיך מילד צונויפגעגאָסן מיט די ווייסע בליטן פון די ביימער וואָס זענען נישט ווייט געשטאַנען. זיי האָבן ווי זיי בײַדע אײַנגעלאָדן.

— וואָס וואָלט געווען דבורהלע, מיר זאָלן אַביסל שפּאַצירן?

— איך קאָן מיר אַזאַ לוקסוס נישט דערלויבן. אויב איך אַרבעט נישט, האָב איך נישט וואָס צו עסן — — —

מאַטל האָט זי נישט געלאָזט ענדיקן דעם זאַץ:

— ס'איז אַן עבירה דורך צו לאָזן אַזאַ שײנעם הערלעכן דרויסן און בלײַבן אין שטוב, האָרעווען אָן אַ שיעור און אָן ערך! לאָמיר גיין! פון מאָרגן אָן וועסטו זײַן פאַרקויפט אַ גאַנצן טאָג און ווער ווייסט וואָס די פּרוּוו נעמי, וועט נאָך פון דיר פאַרלאַנגען. האָסט דאָך געזען ווי צודרינגלעך זי איז. פאָלג מיך און קום!

— וווהין?

— אַביסל שפּאַצירן.

— אין מיטן העלן טאָג? און צו וואָס?

— סתם אזוי.

— איך האָב קיין צייט נישט, כ'דארף פארענדיקן אן ארבעט.

— וועסטו ענדיקן שפּעטער.

— אין א שעה ארום קומט דער קונה.

— זאָל ער ווארטן.

— כ'מוז נאָך היינט באצאָלן דירה-געלט.

— ווי פארעקשנט דו ביסט!

— מיר וועלן זיך מאָרגן זען. איך ווייס נישט וואָס איז אזא אײלעניש? מאָרגן וועלן אויך בליען די ביימער און אויב מיר וועלן האָבן מזל וועט אויך זיין א שיינער וועטער.

מאָטל איז אוועק אָן א גוטן טאָג.

אז ער איז ארויסגעקומען פונעם בית-מדרש האָבן אים די געמטלעכע זונען־שטראַלן באגעגנט יומטובדיק. ער גייט ווייטער. זעט ווי קרעמער שטייען אויף די שוועלן פון זייערע געוועלבער, ארויסקוקנדיק אויף א קונה. ער זעט די פעלערקע וואָס זיצט אויף דעם זעלבן אָרט פאר דער קלייט און שטריקט א זאָק. די שפּיזלער פליען איר צווישן די פינגער, גלייך פון זיך אליין. די אויגן ווארפט זי אויף רעכטס און לינקס, נישט דורכצולאָזן א דורכגייער, אפשר איז דאָס פאָרט א קונה. „היינט קוים געמאכט א פאטשעטיק. זאָלן כאָטש געראָטן די פעלן" וואָס דער מאן אירער גארבט זיי דאָרט אונטן ביי די שיפּעטעס... ווייטער זעט ער ווי דער „איינגעצאטניק", דער אייז-קרעם פאר-קויפער, שרייט אָן אויפהער „איינגעצאטא" (אייז-קרעם). אָט שטייט דער רויטער צאליק און ווישט און סאָרטירט די עפּל. משטײנס געזאָגט עפּל, ס'איז מער אָפּפאל, אי דאָס פארפלעקטע, טאקע האלב פארפוילטע. דער באלבירער זיצט אינדרויסן און שפּילט טאבלעס. הברה קונדײסים שטײען ארום, זעען ווי צדוק מעלער, פארשפּילט דעם לעצטן גראָשן וואָס ער האָט די נאכט פארדינט ביי דעם קרומען אדוואָקאט וועמענס צימערלעך ער האָט געמאָלן. דער ריח פון זיסעם פרישער פאסטראמע פילט זיך אויף דער גאס. ער, זיסע, שטייט און סאָרטירט די מאסלי-נעס וואָס זענען גרויס ווי די פלוימען. ווינטו, גייט דורך ווי זיין שטייגער איז אין דער נאָכמיטאָג-שעה אין קרעטשמע, זיסע

הויבט דעם הוט, באגריסט דעם פריץ, ער איז כמעט זיכער אז דער פריץ וועט זיך אָפּשטעלן אין וועט אים געבן צולייזן.

— פריץ־לעבן! כ'האָב היינט א פּאסטראמע, וואָס די וועלט האָט נאָך אזעלכס נישט געזען. ער כאַפּט געשווינד דאָס לאנגע און שארפע מעסער, שנייט אָפּ א שטיקעלע פון וועלכן עס יאָגט נאָך די פארע. ביטע, פּאַרזוכט. עס איז טעם גן-עדן.

דער לאנגער ווינטו, זאָגט זיך נישט אָפּ פון אזא פארגעניגן. טוט אים צוליב, שמאַטשקעם מיט די ליפּן.

ס'איז טאקע א מחיה, זאָגט ער.

— וויפל זאָלן מיר איך אָפּוועגן פריץ לעב.

— וועג אָפּ א האלבע קילאָ, זיסע.

זיסע, קלויבט אויס א פעט שטיק פּאסטראמע, שנייד גיך, גיך, דינע רעפטלעך, פּאקט איין, און דערלאנגט דעם פּאקעט דעם פריץ.

— ביטע זייער, עסט זי געזונטערהייט.

— וויפל קאָסט? פרעגט דער פריץ ווינטו!

— צוואנציק ליי, האָט העפלעך, זיסע געענטפערט.

— שרייב אריין אין בוך!

זיסע קוקט אים אָן און טראכט: „וואָס כ'האָב געחלומט די נאכט אין יענע נאכט...‟ ער נויגט זיך פאר אים און זאָגט מיט א האלב מויל: נישקשה, נישקשה.

— פּאק נאָך איין א האלבע קילאָ מאסלינעס און א פערטל קילאָ שאָקאָלאד.

זיסע, קוקט אויף די פּאַליצעס, קוקט אריין אין קעסטל און נעמט זיך שקראבען. ער האָט קוים צוגויף גענומען די קוואנטיטעט וואָס דער פריץ האָט אים פארלאנגט. פון מאסלינעס זענען אים געבליבן אפשר נאָך א האלבע קילאָ. ער טראכט זיך „כ'בלייב אָן געלט און אָן סחורה. א ברירה האָב איך? טאָמער זאָג איך אים אָפּ בין איך א פארפאלענער. ער קאָן מיך נאָך פּאראומגליקן, מיר פּראָטעסטירן דאָס וועקסעלע וואָס איך דארף אים סילוקן דעם פיפצנטן‟. ער האָט נישט פארשטאנען אז סוף כל סוף וועט ער דאָס נישט אויסמיידן. ער האָט נישט באמערקט ווי דער באנק-דירעקטאָר ווינטו, האָט געקוקט אין אלע ווינקלען, בשעת ער זיסע, האָט געווויגן די סחורה און האָט

גזוען ווי דער דלות פּיפּט אין די ליידיקע פּאָליצעס און אין די ליידיקע זעק. ווינטו, האָט זיך געקלערט, מילא, דעם פּיצטן וועט ער אים נאָך פּראָלאָנגירן דעם טערמין. שפּעטער אָבער, וועט ער אים געבן דעם לעצטן צו ביים שטריקל... איי, ס'איז נישט שיין אזוי זיך אויפצופירן. ס'איז אָבער געזונט. און היינט טאָקע פאר אים, פאר זיסען וועט דאָס אויך זיין א ישועה, וויפל איז שייך ער זאָל זיך מוטשען? ער ווייסט דען נישט אז דער סוף מוז קומען און אז ער וועט דעם באנקראָט נישט קענען אויסמיידן?

— פארשרייב אויף מיין קאָנטאָ, האָט דער צווייטעטערדיקער ווינטו, מעשה באלעבאָס, געזאָגט.

זיסע, האָט אים נאָכגעקוקט, און געטראכט נישט נאָר וואָס ער האָט נישט געדאנקט, נאָר ער האָט אפילו קיין גוטן טאָג נישט געזאָגט. אזא פארשוין!

— א גוטן. וואָס טוט איר פעטער זיסע? האָט מאָטל וואָס איז געשטאנען און זיך צוגעקוקט, געפרעגט. — ער איז אהער געקומען אָפּרוען דעם מוח זיינעם. זיך געוואָלט ארויסרייסן א ביסל פונעם עולם-הדמיון. עס האָט אים אָבער באלד באנג געטון אויפן פריערדיקן באשלוס, איז דען דער מענטש נישט גליקלעך ווען ער שפּאצירט אין דער געדאנקען-וועלט, וועלכע די פריערדיקע דורות האָבן פאר אים געשאפן? ער האָט אפילו נישט באמערקט די אומגליקלעכע העזיות, וואָס דער פעטער זיסע האָט געמאכט, נישט־רעדנדיק וואָס זיין „ליבער" קונה איז אזוי, און נישט געהערט דעם געוויינלעכן ענטפער פונעם פעטער זיסע: וואָס זאָל איך טון? זאָלן שוין מיינע שונאים אזוי טון. כ'שטיי און וואַרט אויפן סוף אויף מיינעם. כ'זאָל כאָטש אָפּקומען מיט א פשוטן באנקראָט.

— וואָס הייסט א פשוטער באנקראָט? האָט מאָטל געפרעגט.

— וואָס פארא יאָלד דו ביסט. ס'זענען פאראן צווייערליי באנקראָטן! א פשוטער און א פארברעכערישער. טאָמער שפּילעט מען מיר צו דעם צווייטן, דאָס הייסט דעם פארברעכערישן, איז פאר מיר אָפן די תפיסה. און אויב דאָס גליק וועט מיר צושפּילן און מען וועט מיך דעקלארירן סתם באנקראָט, דעמלט וועל איך נישט זיצן אין חד-גדיא, אָבער שוין נישט מער

קאָנען פירן קיין געשעפט אויף מיין נאָמען, ביז כ'וועל נישט באַצאָלן די חובות מיינע. פאַרשטייסטו שוין דעם חילוק?

— פעטער זיסע, כ'בעט אייך זייער, גיט מיר צו פאַרשטיין, וויאַזוי איז מעגלעך אַז אַזאַ ערלעכער מענטש ווי איר זאָלט באַנקראָטירן?

— איר האָט טאַקע קיין אייגן געלט נישט געהאַט. איר האָט געליגן דאָס קאַפּיטאַל אין דער באַנק. דאָס האָב איך געהערט ווען כ'בין געווען ביי אייך אין אַ שבת צו נאַכט, נאָך הבדלה. איר אָבער, ווייס איך אויף געוויס, אַז איר זענט נישט קיין אויסבּרענגער. און דאָס קליישל אייערס איז געגאַנגען גאַנץ נישקשהדיק. די קונים האָבן געלויבט אייער סחורה און אייער אָרט באַזינען איז זיי אויך געפעלן. וועלכע־זשע איז די סבה פון דעם פאַרשטייענדיקן אומגליק?

— דער בית־מדרש־בחור שמעקט פון דיר, האָט זיסע אים געענטפערט מיט אַ בייזער. דו מיינסט אַז אַלץ גייט אַזוי גלאַט, מען באָרגט זיך געלט, מען דינגט אַ טיר צו דער גאַס, מען ברענגט סחורה און אַלץ גייט כסדר! צום אָנהייב בין איך אויך געווען אַזוי נאַיוו ווי דו. די ווירקלעכקייט איז אָבער גאַנץ אַנדערש. און כדי דו זאָלסט פאַרשטיין וועל איך דיר דאָס אויסטייטשן אויף קליין געלט: קודם כל האָב איך געליגן די עקלעכע טויזנטער, באַצאָלט אָפּטרעט־געלט פאַרן קלייטל, די פּראָצענטניקעס האָבן מיר באַלד אָפּגעצויגן פאַר די ערשטע דריי חדשים פּראָצענט. פאַר דירה־געלט האָב איך אויך אַ שיינע סומע געמוזט באַצאָלן, דערנאָך איינריכטונג; פּאָליצעס, טיש־לאַדנס, געוויכט, זעק און פאַרשידענע אַנדערע שפּעזן האָבן מיר אויפגעפרעסן אַ היפּשע סומע פונעם קאַפּיטאַל און מיינסט אַז דו ביסט פאַרטיק. איך דיך נישט. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה, פערטשעפּטאָר, אינספּעקטאָר, איבער־אינספּעקטאָר, דער־נאָך סאַניטאַרע־איינריכטונגען, איז ווידער אַמאָל און אָבער אַ מאָל דאָקטער, געהילף־דאָקטער, נאָכאַמאָל אינספּעקטאָר. דער־נאָך די פּרימאַריע מיט אירע באַאַמטן. כמעט יעדן טאָג זענען געקומען אַנדערע מלאכי־חבלה און האָבן געצאַפּט. דער גרעסטער צאַפּער איז אָבער געווען דאָס פּראָצענט, און דו ווייסט גאַנץ גוט אַז איך פלעג צאָלן דריי פּראָצענט אַ חודש.

דו האָסטו דאָס געהערט און צומאָל אויך געזען ווען די גראָבע רחל פלעגט קומען יעדן חודש נאָכן פראָצענט. אוי, דאָס פראָצענט, דאָס פראָצענט, עס פרעסט דיך אויף. עס צאפּט באַטאָג און באַנאַכט, און גייט אָן אויפהער. דאָס איז נאָר נישט אַלץ. ס'האָט זיך אָנגעהויבן א סעריע באַקשישן. פאַר זיי האָט מען געדאַרפט האָבן א באַזונדערן בודזשעט. ווי די פּיאַווקעס זענען זיי געקומען. מען האָט פון זיי זיך נישט געקאָנט אָפּפטרן. טאָמער נישט, איז דיר פאַרגעשטאַנען פאַרשיידענע פּראָצעסן. אַזוי אַז מ'האָט זיי געמוזט מטמא זיין. אַזוי איז דאָס געגאַנגען וואָך א"ין וואָך אויס. און דאָס קאַפּיטאַל האָט זיך אַלץ געמינדערט.

און היינט דאָס געבן אויף באָרג, דאָס איז געווען א צרה שלא כתובה בתורה. דאָס האָט געהייסן, אַז מען באָרגט און מען וועט באַצאָלן באַלד ווען מען וועט באַקומען דעם חודש־לוין. און ווען ס'איז געקומען צום צאָלן, האָבן אָנגעהויבן רינען תירוצים; דאָס ווייב איז קראַנק געוואָרן, דעם צווייטן חודש האָט מען באַדאַרפט קויפן ביכער פאַר די קינדער וואָס גייען אין שול אָדער שיקן דעם סטודענט וואָס לערנט אין יאַס. באַלד איז מען געוואָרן א „גאַש" *, אָדער ס'האָט זיך געטראָפן אַן אומגליק אין דער משפחה, נישט פאַר קיינעם געזאָגט געוואָרן, ס'האָט זיך עמיצער געפעלט, אָדער ס'איז אין א גוטער שעה געבוירן געוואָרן א זונדעלע, און היינט פאַרשידענע חגאות. האַלץ דאַרף מען, ס'קומט אָן דער ווינטער און מען קאָן נישט לאָזן קינדער פרירן, א. א. וו. אָט אַזוי איז אויסגעלײדיקט געוואָרן דאָס קלעטל. איך בין געבליבן אָן סחורה און אָן געלט. וויי איז מיר און ווינד. כ'בין נאָך יונג און מ'איז צוקונפט איז שוין א פאַרשפּילטע!

מאָטל האָט אויף אים די גאַנצע צייט געקוקט און געקלערט: א גאַנץ רחמנות אויף זיי, אויף די סוחרים נעבעך. זיי עסן און קרעכצן. וואָס פעלט לאָהן די שוחטקע? זי איז אָנגעשטאָפּט מיט געלט ווי קורח. האָט זיך גענומען פאַר אַז א"י־דעם א ייד א למדן פאַר איר טאָכטער מיטן פאַרמעטן פנים,

---

* גאַש — אונטערפירער — קוואַטער

א פארזעעניש. הײנט האָט זי שוין גרויסע אייניקלעך, גייען אָנגעטון בגדימלכות. אויסגעגעבן א טאָכטער און איר געגעבן נדן אין די טויזנטער. איר קלייט איז אָנגעשפּיקעוועט מיט אַלערליי פיינע סחורות. און זי איז דען איינע, וויפל סוחרים זענען פאראן וואָס האָבן אָפּגעשפּאָרט פונעם מסחר גרויסע פארמעגנס. ער אָבער זיסע, איז טאקע אַן אומגליקלעכער.

יאָ, וואָס=זשע וועט זיין דער תכלית? איז מאָטלען ווידער אויפגעקומען אויפן געדאנק. ביז ווען איז שייך זיך צו פארטון אין עולמות. ס'איז טאקע ווויל און פיין צו זיצן על התורה ועל העבודה. דאָס וואָכעדיקע לעבן האָט טאקע קיין זין, קיין פארב נישט. אַלץ איז פוסט, גרוי. וואָס פארשטייען זיי, וואָס פילן זיי די עולם=הזהניקעס, וואָס ס'הייסט גייסטיקע הנאָה, א ניצוץ פון אייביקייט? דאָך איז „די וועלט אויך א וועלט“, און מ'דארף נישט זיין קיין חסיד שוטה! די אנדערע וואָך וועל איך פּרוּוון זיך אריינלאָזן אין גשמיות, טאקע נישט נאָכגעבן דעם יצר=הרע. מ'מוז דאָך גיין בדרך האנשים.

* * *

די אנדערע וואָך האָט באקומען א פּאָסטן אויף וועלכן ער איז אָפּגעווען עטלעכע יאָר. אין דער פרייער צייט האָט ער זיך באשעפטיקט מיט לייענען ביכער. דאָס מאָל שוין נישט קיין הייליקע. און ווען ער האָט שוין יאָ אמאָל גענומען א ספר אין דער האנט אריין, און האָט אין אים אריינגעקוקט האָט ער שוין גאנץ אנדערש באנומען דאָס געשריבענע. ער האָט שוין געהאט א קריטישן חוש וואָס ער האָט באקומען לייענענדיק און הערנדיק אָפּהאנדלונגען; בנוגע געשיכטע, בנוגע וועלט=אינטערעסן, און פארשידענע זאכן וואָס זענען א פּועל=יוצא פון די סאָציאַל=עקאָנאָמישע סבות.

דער קאָפּ זיינער איז געווען פול מיט פּראָבלעמען. אמת, ס'איז א גרויסער מהלך פון וואנען ער איז אוועק. אָבער נישט אַלע פראגן וואָס האָבן זיך געשטעלט אויף דעם לאנגן זיגזאגישן וועג זענען פאר אים קלאָר געוואָרן.

אין די דרייסיקער יאָרן איז ער געקומען קיין בוקארעשט. דאָ האָט ער געקלערט וועט ער זיך באקענען מיט פאָרגעשרי=

טענע חברים, מער באַהאַוונטע אין די קולטור=געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע ענינים, וואָס האָבן אים געמוטשעט אויף וועלכע ער האָט יאָ און נישט געהאַט קיין קלאָרע תשובות.

ס'זאָגט זיך נאָר אַזוי „אָנגעקומען אין דער הויפּשטאָט“. וויפל ער האָט געהאַט איבערצולעבן ביז וואַנען ער האָט דאָס פאַרווירקלעכט. ערשטנס, ווי אַזוי שיידט מען זיך אָפּ פון דער געטרייער און אויסגעמוטשעטער מאַמע? ווער וועט השגחה געבן אויף דער שוועסטער, וואָס איז אַזאַ געראָטן מיידל. ווער? וועט איר אַרויסהעלפן, אַז אירע גוטע מעלות זאָלן דאָ אין קליינעם שטעטל נישט גיין צו גרונט? קיין נדן איז נישט אָנגעגרייט פאַר איר. קיין פּראָפעסיע האָט זי נישט. וואָס וועט זיין איר תכלית? און וואָס וועט זיין אויב דער פאָטער אירער וועט זי זוכן צו פאַרשלייערן מיט וועמען ס'איז, אַבי אַראָפּצונעמען אַן עול פונעם קאָפּ? איז לייטיש אַזוי זיך אויפצופירן? אַזוי האָט האָט מאָטל געטראַכט גאַנצע טעג און נעכט, כאָטש ביי אים איז געווען קלאָר, און ער האָט טאַקע מיט זיין טייערע שוועסטערל זיך איינפאַרשטאַנען; אַז זי זאָל זיך אויסלערנען אַ מלאָכה. ער, מאָטל, האָט טאַקע וועגן דעם גערעדט מיט זיין יוגנט=חבר וואָס האָט התונה געהאַט מיט דער דענטיסטקע וועלכע איז נישט לאַנג אַראָפּגעקומען אין שטעטל און האָט אויף גיך זיך דערוואָרבן אַ גוטן נאָמען. אין אַ גוטער שעה, האָט זי, דאָס שוועסטערל זיינס אָנגעהויבן אַרבעטן. זי האָט צו ביסלעך אָנגעהויבן כאַפּן די מלאָכה. האָט זיך געשניטן אויף אַ מייסטערן. אַזוי ווי די דענטיסטקע פלעגט זאָגן. און די מאַמע? דאָס איז טאַקע געווען אַ גרויסער פּראָבלעם. ער, דער מאַן אירער, דאָס הייסט מאָטעלס פאָטער, וועט איר דאָס לעבן מאַכן נאָך שווערער און נאָך אומעטיקער ווי עס איז. איצט ווען ער, מאָטל איז נאָך איינדערהיים איז איר אויך נישט גוט. דער מאַן אירער, שטעכט איר די אויגן! „קוק נאָר אָן דעם תכשיט דיינעם וואָס האָסט אויסגעכאַוועט. נישט צו גאָט און נישט צו לייט. כ'האָב געמיינט אַז ער וועט זיין „דער“ וואָס וועט מיין נאָמען ווייטער טראָגן מיט כבוד און דרך=ארץ. וויפל האָב איך נישט אויסגעבראַכט כוח און צייט. קינדווייז, אים אויפגעוועקט גאַנץ פרי צומאָל דריי אַ זייגער באַנאַכט. און ווי אויף צו להכעיס, אַ

קעפל האָט ער געהאַט דווקא א גוטס. האָט גיך אויפגעכאַפּט דעם געדאַנק, זיך נישט געדאַרפט מיט אים מוטשען. דאַקעגן, דער ברודער זיינער, וואָס האָט נישט געהאַט אַזאַ שאַרפן קאָפּ איז געוואָרן א ליט. ער איז טאַקע נישט געוואָרן א רב ווי איך האָב געוואָלט, איז ער כאָטש א לערער. כ'האָב אים התונה געמאַכט מיט א רבנישער טאָכטער. ער האָט גענומען א שיינעם נדן, די מיוחסדיקע משפחה איז מיר צום האַרץ. און פון דעם וואָס איז געוואָרן?... ער איז דאָך ערגער פון א משומד, כ'נעם זיך פון אים אָן נאָר מיט בושות. ווער קומט נישט אין שול אַריין? ער! ווער דאַוונט נישט! ער! ווער פרעסט זיך אָן מיט טרפות? ער! וועל כולם; אפילו ראש־השנה און יום־כיפור זעט מען זיין פּוס נישט אַריינטרעטן אין א שול אָדער אין א בית־מדרש. אַזאַ חילול־השם. דער רוח ווייסט אים וואָס ער קלערט זיך דאָרט. זעט ער דען נישט אַז ס'וועט זיך מיט אים נישט גוט ענדיקן. ער מיינט אַז מען קען נישט זיינע גענג. ער איז אַראָפּ פון געם גלייכן וועג. ליטישע מענטשן ווילן מיט אים נישט האָבן קיין שום מגע ומשא. וואָס וועט זיין פון אים פון עס תכשיט דיינעם? צו קיין ליטישן שידוך וועט ער קיינמאָל נישט קומען! ווער דאַרף עס האָבן א בחור וואָס איז אַראָפּ פון געם דרך־הישר, אַזעלכן וואָס קומט אַהיים שפּעט באַנאַכט. קיינער ווייסט נישט ווו זיין געבליין ווערט אַהינגעקומען. מען גיוכעט אים שוין לאַנג נאָך. ער מיינט אַז ס'וועט אים גיין אַזוי. אַז לית דין ולית דיין, מ'האָט שוין געזען גרעסערע לייט פון אים וואָס זענען אַריינגעפאַלן און זענען מער קיין לייט נישט געווען. וואָס קלערט ער זיך וואָס? אַז איך וועל אַריינרייסן וועלטן אים אַרויסצושלעפּן, זאָל ער זיך דאָס אַרויסשלאָגן פון געם קאָפּ. נישט כ'וועל עס טון, נישט מען וועט מיך הערן. זאָג אים. דיך הערט ער דאָך צומאָל. זאָג אים אַז שוין „כלו כל הקיצין". זאָל ער טון וואָס ער וויל. ער איז שוין סיי ווי א פאַרלוירענער פאַר מיין משפחה. זאָל ער כאָטש אונדז נישט באַשמוצן רחמנא־לצלן מיט תפיסה. נאָך דאָס פעלט אונדז, צו האָבן א פאַרברעכער אין דער משפחה".

ווען ער איז געווען אינדערהיים האָט ער, מאָטל ווייטער געטראכט, איז איר, דער מאמען זיינער, געווען גרינגער, ער האָט איר צוגעהאָלפן וויפל מאָל ס'איז געווען מעגלעך. און זי האָט אים — טאקע מיט א צעבראָכן הארץ — מוחל געווען אויף די אלע עבירות וואָס דער פאָטער, האָט איר פאַרגעוואָרפן. זי האָט געוווסט אז מאָטל איז נישט קיין פארבראָכענער, האָט געפילט אז עפעס טוט זיך אָפּ אין זיין וועזן. וויפל מאָל האָט זי אים נישט אויסגעפאָרשט מיט גוטן און צומאָל אפילו מיט א בייזער: וואָס-זשע דער טאטע דיינער איז משוגע? ער וויל נישט דיין גוטס? ער איז דיינער א שונא? ס'טוט אים ווי דאָס הארץ ווען ער זעט, אז אזויפיל נישט געראָטענע בחורים האָבן עס גוט געמאכט, און זיינער, איז נישט קיין ליים. זונגעניו, פלעג זי צו אים זאָגן, טראכט גוט איבער וואָס דו טוסט, ביסט נאָך יונג, קאָנסט גרייזן. האָב רחמנות אויף דיינע יונגע יאָרן.

מאָטל האָט געזען אז עס כאפט זי ארום א מורא, אז ס'איז א סכנה ער זאָל זי ווייטער לאָזן רעדן. האָט ער זי ארומגעכאפט, זי געקושט און געזאָגט: מאמעניו, דו ביסט ווייט אוועק, דו קאָנסט מיך נישט פארשטיין. זיי זיכער אז איך בין נישט אראָפּגעגאנגען און גיי נישט אראָפּ פונעם דרך-הישר. דער חילוק פון מיר צו אייך איז נאָר אין אָפּשאצן, וואָס ביי מיר הייסט גלייך הייסט ביי איך קרום. זיי זיכער אז אינגיכן וועט דאָס לעבן אונדז אויסגלייכן. ס'זענען נישט פאראן קיין צוויי אמתן. נאָר איינער, מאמע טייערע. זיי זיכער, מאמע, זיי זיכער.

— גיב מיר אויך צו פארשטיין, לעבן מיינס, וואָס-זשע אזא פארשטאָפּטער קאָפּ בין איך? האָט זי זיך צו אים געבעטן.

— ס'איז שווער צו געבן צו פארשטיין, מאמע טייערע. איך אליין האָב מיך געמוטשעט גענוג ביז איך בין געקומען צו דעם אויספיר אז דאָס לעבן אין וועלכן מיר לעבן, דער אופן ווי אזוי עס איז איינגעאָרדענט איז נישט ריכטיק. וואָס מיינסטו, אז ביי מיר זענען אָפּגעטייט געוואָרן די משפחה-געפילן, אז איך פיל נישט מיט, מיטן טאטן? כ'ווייס אז ס'טוט אים ווי. נישט נאָר איינמאָל האָבן מיר צווישן זיך געהאט שמועסן. איך האָב אים נישט געקאָנט איבערצייגן, אז דער דרך אויף וועלכן

איך גיי איז דער ריכטיקער. ער איז א צוריקגעשטאנענער. ס׳שוט מיר באנג וואָס דער רים צווישן מיר און אים איז אזוי גרוים. לײדער קאָן איך דערצו גאָרנישט טון. איך וועל נישט מוותר זיין אויף מיין נייעם וועלט־באנעם, וואָס וועט סוף כל סוף באהערשן די וועלט. נאָך דיר מאמע, גייט מיר אוים דאָס הארץ. כ׳בין צו דיר צוגעקניפט מיט טויזנטער פעדים. כ׳ווייס אז דו האָסט א גוט הארץ און א פלאטערדיקע נשמה, דו געהערסט אָבער נאָך צום אלטן דור צו וועלכן ביסט צוגעקאָוועט. די נשמה דיינע האָט אָבער פליגל און וויל פליען. זיי ווערן אָבער אָנמעכטיק ווען דו דערמאָנסט זיך אין דער משפחה אין דעם הויזגעזינד. איך מוז גיין אהין ווו מיין געוויסן דיקטירט מיר. איך וועל נאָך דאָ זיין א קורצע צייט. אינגיכן וועל איך אוועק. זאָלסט דיר קיין יסורים נישט מאכן דערפון, עס איז נישט דער ערשטער פאל ווען קינדער פאָרן אװעק. און זעלבסט פארשטענדלעך, אז עס איז נישט אויף א לאנגער צייט.

בשעת ער האָט גערעדט מיט דער מוטער איז די שוועסטער געווען אין דעם צווייטן צימער ווו זי האָט זיך אויסגעפרעסט דאָס קליידל, וואָס זי דארף מאָרגן אָנטון. זי האָט אָפּגעלאָזט דאָס פרעסל פון דער האנט, און איז געשווינד אריינגעקומען, די הענט אײנגעשטעקט אין די קעשענעס פונעם ווייסן כאלאט וואָס זי איז געגאנגען אָנגעטון און האָט מיט תערומות א פרעג געטון:

— ס׳האלט שוין אזוי ווייט, און פאר מיר האלט איר א סוד? מיך גייט נישט אָן דאָס גאנצע? וואָס בין איך וואָס! א קינד?

— ניין, טייערינקע, האָט זי מאָטל צוגעצויגן צו זיך, און איר אויסגעקושט די צוויי שווארצע גליענדיקע אויגן. מיר וועלן נאָך רעדן דעריבער. מיט דיר איז דער ענין א סך גרינגער. דו ביסט שוין א זעלבסטשטענדיקער מענטש. באלד ווערסטו א צײנטעכניקערן, ווער ווײסט צו דיר זיין גלייך? וועסט נישט דארפן אָנקומען נישט צום טאטן און נישט צו אנדערע. וועסט לעבן פון אײגענער פראצע. און... וועסט דיר אויסקלויבן א בחור וועלכן דיין הארץ וועט גלוסטן.

— לאָמיר אָפּ מיט דיינע שיינע ריידעלעך. מיר וועסטו נישט פארעדן די ציין, האָט זי געענטפערט בשעת איר פנים האָט געפלאַמט.

— כ׳רעד פשוטע רייד. וואָס איז דאָ נישט צום פארשטיין, האָט מאָטל מיט ליבשאַפט געזאָגט.

— נאָך וויאזוי פשוט! האָט זי געזאָגט, מיט אן אראָפּגע־לאָזטן קאָפּ.

— ס׳איז פשוט און פראָסט. א פראָסטער איין און דרייסיק.

— ביי דיר א׳ז אלץ פשוט. טאָמער איז ביי דיר אין קאָפּ אלץ גלאט, מיינסטו אז די אלע פון ארום, וועלן זיך אויפירן אזוי ווי דו האָסט דיר פאַרגעשטעלט. ביי דיר איז שוין די וועלט אן אנדערע, אזעלכע וואָס דו האָסט זי אויסגעבענקט. עהע! ס׳וועט נאָך זיין צו זינגען און צו זאָגן. גלייך ווי דו ווייסט נישט? דו מאכט זיך געפגרט. ווילסט אונדז טרייסטן. ווער ס׳קען דיך נישט. איך בין אויף דיר א מבין.

מיט א שטעל וואָס ווערט אלץ מער פעסטער, האסטיקער, ווענדט זי זיך צו איר ברודער:

— דו זאָלסט דאָ נישט שפּילן דעם דבוק, דו לאָזט דאָ איבער א קראנקן טאטן מיט א צעשרויפטער מאמע. דו ווילסט דיר גיין דיין וועג. און ס׳ארט דיך נישט, וואָס מיט אונדז דאָ וועט געשען. ווילסט נאָר נאָכגיין נאָך דיין ווילן, דו ביסט שוין זיכער, אז דיין וועג איז דער בעסטער? און אפילו יאָ, ביסטו זיכער אז דו וועסט קאָנען אויסהאלטן די אלע ענוים וואָס ווארטן אויף דיר? ביסט זיכער אז דו ביסט אזוי שטארק. לאָמיר זאָגן אז יאָ, אז וועסט בייקומען, וועסט אויסהאלטן. ווי אזוי וועסטו אויסהאלטן אז דיין פאָטער זאָל זיך אין בעסטן פאל פילן א דערשלאָגענער, אן איבעריקער אויף דער וועלט? איך האָב אָבער מורא אז ער וועט דאָס נישט איבערטראָגן. זיין שוואך הארץ קאָן זיך חלילה אָפּשטעלן. ווער ווייסט דען מער פון דיר וואָס פארא שוואך הארץ ער האָט. דו ביסט דאָך געווען מיט אים ביים יאסער פראָפעסאָר, דעמלט ווען ער איז געוואָר געוואָרן אז דו דאַרנסט מער נישט און איז געפאלן חלשות. מען האָט אים דעמלט קוים דערמינטערט, און דער פראָפעסאָר, האָט אים פארשריבן א שטרענגע דיעטע, כ׳מיין

אז דו געדענקסט דאָס זייער גוט? און אַלץ איז ביי דיר רעכט. אַלץ קאָנסט דו דיר פאָרשטעלן, נאָר אז דו וועסט זיין דיין טאַטנס מערדער, דערויף שטייעט דיר נישט די פאַנטאַזיע? מ'קאָן נישט זאָגן, אז די ביכער דיינע האָבן פון דיר נישט געמאַכט א לייט. אזא יאָר אויף אונדזערע שונאים.

— בראָנטשע, האָסט היינט געערדט פאַר פייער און פאַר וואַסער. כ'בין דיר מוחל, ווייל כ'ווייס ווי דו ביסט צוגעבונדן צו דער משפּחה, וואָס האָט אזויפיל געקעמפט, געליטן, געאַרבעט פאַר איר עקזיסטענץ. דאָס איז זיכער איינע פון די גרעסטע מעלות, מ'קאָן דאָס נישט אָפּלייקענען. ס'איז אָבער פאַראַן נאָך העכערס צו וועלכן דו, מיין טייער און מיין ליב שוועסטערל, וואָס כ'האָב דיך ליבער ווי מיין אייגן לעבן, האָסט זיך נאָך נישט אויפגעהויבן. זאָלסט נישט מיינען אז כ'זאָג דאָס מיט שטאָלץ, און ווייל דיר ארויסווייזן אז איך שטיי העכער פון אייך. ניין, און ווידער אמאָל ניין, דער אונטערשייד פון מיר ביז צו אייך באַשטייט דערין וואָס איך האָב געהאַט די געלעגנהייט צו שטודירן די אנטשטייונג פון דער מענטשהייט, די אנטוויקלונג, די קאָנטראַסטן, די קאַמפן, דעם שטענדיקן קלאַסן-קאַמף זייט די וועלט איז צעטיילט געוואָרן אין צווייען; די וואָס פאַרמאָגן אַלץ און די וואָס ארבעטן ס'גאַנצע לעבן און פאַרמאָגן גאָרנישט.

— אָהאָ! הייבסט שוין ווידער אָן מיט דיינע טעאָריעס? דאָ האַנדלט זיך וועגן לעבן און טויט! און די הייבסט אָן פון מעשׂה-בראשית און וואָס ס'וועט זיין באחרית הימים.

בראָנטשע טייערע ס'רעכנט זיך אז דו ביסט א בת-תלמיד-חכם, און אז דו האָסט אויפגעכאַפּט זייער א סך פון די וויכוחים וואָס זענען פאָרגעקומען צווישן מיר און דעם טאַטן. זעסטו! כאָטש צווישן מיינע מיינונגען און דעם טאַטנס איז א מהלך פון מזרח ביז מערב, פון דעסטוועגן איז דער ירגזון נישט אזוי גרויס. ער ווייסט אז ס'זענען פאַראַן — לויט זיינע פאָרשטעלונגען — א סטרא אחרא און א סטרא-קדישא. ער האָט מיך פּלאַצירט אין דער סטרא-אחרא און געענדיקט. ביי דיר אָבער זענען די ענינים נישט קלאָר. ביי דיר זענען די ענינים פאַרמישט... לאָז, די ענינים וועלן זיך דערליידיקן. דאָס

לעבן איז שטאַרקער פון אייזן. ס'האָט קיין זין נישט מיר זאָלן זיך שפּאַרן. איך האָב מער נישט וואָס צו צוגעבן צו דעם וואָס כ'האָב געזאָגט און בעט דיך זאָלסט נישט פאַרשווערן דעם ציטווייליקן אָפּשייד אונדזערן. איך וועל אין א פּאָר טעג אַרום אוועק פאָרן, און דו וועסט זען בעסער אַרויס דיינע פעאיקייטן צו פאַרגלעטן, צו פאַרגרינגערן די סיטואַציעס. און אַלץ וועט זיין אין דער בעסטער אָרדענונג.

פאַרצווייפלט, זאָגט בראָנטשע:

— ס'זאָל נאָר בשלום דורכגיין די אַפּערע דיינע.

זי איז אוועק.

כ'וועל קודם מיך אַריינכאַפּן קיין יאַס, האָט מאָטל געטראַכט. דאָרט וועל איך מיך זען מיט שמעונען. מיט אים זיך דורכשמועסן, בעטן אים ער זאָל מיך פאַרבונדן מיט דער בוקאַרעשטער אָרגאַניזאַציע.

נאָך א פּאָר טעג, האָט ער אַרויסגענומען א בילעט קיין בוקאַרעשט וויא יאַס. זיך געזעגנט מיט דער משפּחה, גענומען דאָס רענצל און זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אין יאַס, האָט ער שמעונען נישט געפונען. געפאָרן ווייטער אין זעלבן טאָג קיין בוקאַרעשט.

די ערשטע צייט איז ער איינגעשטאַנען ביים ברודער.

ער האָט אָנגעהויבן זוכן א פּאָסטן, האָט נישט געפונען. וואָכן און חדשים איז ער אַזוי אַרומגעגאַנגען פּוסט און פּאַס. זוו ער איז געקומען האָט מען אים געזאָגט ער זאָל פּרוון שפּעטער מיט א וואָך, מיט צוויי, מיט א חודש.

אין א טאָג איז מאָטלען איינגעפאַלן ער זאָל אַריינגיין אין דעם הויפטאָוונעם געשעפט פון „אינדוסטריאַ-ליגנעי“, און פאָרשלאָגן דעם דירעקטאָר ער זאָל אים אָנפאַרטרויען שטאָף-מוסטערן, מיט וועלכע מאָטל וועט פאָרן אויף דער פּראָווינץ מאַכן באַשטעלונגען.

— האָסטו געלט ווענן אַבאָנאַמענט? האָט געפרעגט דער קיילעכדיקער דירעקטאָר מיטן אָפּגעראַזירטן קאָפּ.

מאָטל האָט באַלד געענטפערט אַז ער וועט זיך אַרויסנעמען א צירקולאַר-בילעט (וואָס קאָסט ביליק) און וועט אַרומפאָרן אַרום די וויכטיקסטע שטעט פונעם לאַנד.

לעבן דעם ביורא, איז געזעסן דער בוכהאלטער און האָט אָפּגעמאָסטן דעם צוקונפטיקן רייזענדער מיט באדויער. און זיך געווענדט צום דירעקטאָר אויף אונגאריש. מאָטל האָט קיין וואָרט נישט פארשטאנען. ער האָט אָבער געפילט ווי דער בוכהאלטער רעדט עפּעס אים לטובה. ער האָט זיך טאקע נישט אָפּגענארט. מאַטראי, דער בוכהאלטער האָט געפועלט ביים דירעקטאָר מ׳זאָל מאָטל פאָרשטרעקן דעם געלט פאר דעם צירקולאר־בילעט.

דער קיילעכיקער דירעקטאָר האָט עפּעס א זאָג געטון צו אן אָנגעשטעלטן און מאָטל האָט באלד באקומען עטלעכע מוסטערן אויפגעקלעפּטע אויף צוויי קארטאָנען און האָט אויך באקומען דעם אויפטראג צו נעמען באשטעלונגען ביי די קונים נאָר מיט אן אדערויף און רעשט ראמבורס.

מאָטל האָט אָנגעקוקט די עטלעכע מוסטערן, געקלערט צו די באדינגונגען און האָט געזען; אז דער דירעקטאָר האָט פון אים געוואָלט פטור ווערן, דערפאר האָט ער אים געשטעלט אַזעלכע באדינגונגען. ער האָט אָבער קיין ברירה נישט געהאט.

דעם אנדערן טאָג איז ער ארויסגעפאָרן. דער פּלאן איז געווען אזוי צוגעטראכט, ער זאָל קאָנען באזוכן צוויי אָדער דריי שטעט איבערן טאָג. די ערשטע שטאָט וואָס ער האָט באזוכט איז געווען פּלאָיעשט. ווייל אויסן בויגן איז ער דורכגעלאָפן די גרעסטע מאנופאקטור־געשעפטן און זיי אָנגעבאָטן די סחורה. דער סוחר וואָס האָט אָנגעקוקט די מוסטערן, די קאָלירן, האָט געטון א פרעג דעם נייעם רייזנדער:

— קיין גאנגבארערע סחורה האָט די הויכגעשעצטע פירמע דיר נישט געקאָנט געבן? דער סעזאָן איז שוין פאָריבער! וואָס האָסטו געבראכט אתרוגים נאָך סוכות?

מאָטל האָט אליין געוווסט וואָספארא סחורה מ׳האָט אים געגעבן צו פארקויפן. האָט באלד באשלאָסן צו פארלאָזן דאָס געשעפט און לויפן ווייטער.

ביים פערטן סוחר האָט ער שוין געהאט מער מזל. יענער האָט אויך געוואָלט האָבן דעם ארטיקל וואָס דער ערשטער סוחר האָט געהאט, און הייסט דעם צערעשטן רייזענדער, ער זאָל איינשרייבן זעקס העלפטלעך פון דער סחורה.

מאָטל נעמט ארויס דאָס באַשטעלונגס־ביכל, שרייבט אויף דעם נאָמען פון דער פירמא, ביי דער רובריק: ליפערונגס־באַדינגונגען, בלייבט ער שטיין און פרעגט דעם סוחר וויפל ער וויל געבן אקאָנטאָ. דער סוחר קוקט אויף אים ווי אויף א צוגעדולטן און מיט כעס וואַרפט ער אים צו די מוסטערן:

— ארויס! לײדאַק, זאָלסט נישט דערוואגן אריינצוקומען צו מיר אין געשעפט. קודם גייט מען און מען נעמט אויסקונפט און דערנאָך, קומט מען מאכן באַשטעלונגען! ארויס! כ'זאָל מער דיין פּנים נישט אָנקוקן.

מאָטל איז ארויס, דער קאָפּ איז אים געוואָרן שווערער. ער האָט זיך געקלערט, אין תוך איז דער סוחר גערעכט, אָבער, דאָס לשון זיינס האָט אים געבערנט און געבראָטן.

באַלד איז ער אויסגעוואקסן ביי א פרישן סוחר. דער איז שוין געווען דער צענטער וועלכן ער האָט אים אָנגעבאָטן די בכל־סחורה. דאָס מאָל האָט ער געהאַט מער מזל. דער איז געווען אָן אָנזעצער און איז געווינט געווען מיט די באַדינגונגען: אָן אדערוף און ראמבורס, בקיצור ער האָט גענומען די באַשטעלונג ווען יענער האָט ארויסגענומען דעם אדערוף פרעגט ער דעם רייזנענדער צו ער האָט א קוויטונג מיטן אנטעט פון דער פירמע.

מאָטל איז געבליבן ווי אָפּגעשמיסן, דאָך האָט ער זיך געמאַכט חאָרץ און געזאָגט:

— וואָס מיינט איר, מ'וואָלט מיר אָנפארטרויט א באַשטעלונגס־ביכל פון אזא גרויסע פירמע ווען מ'זאָל צו מיר נישט האָבן קיין צוטרוי, וועגן דעם נישטיקן אקאָנטאָ וואָס איר וועט מיר דאָ געבן?

— יונגערמאַן, מ'האָט שוין געזען אַזעלכע נסים, און נישט נאָר איינער איז עוקר געווען מיטן געלט, מיט די באַשטעלונגס־ביכלעך, מיט אלעמען. נאָר איך האָב צו דיר יאָ צוטרוי, האָסט געמאַכט אויף מיר א גוטן איינדרוק. שרייב אריין 500 ליי אקאָנטאָ און רעשט ראמבורס.

מאָטל האָט נישט געגלייבט אפילו דעמלט ווען ער האָט איבערגעציילט דאָס געלט און האָט עס שוין טאַקע געהאַט אין קעשענע. זיך געפּרוווט ס'מזל נאָך אין איין קלייט. גאָרנישט

אויפגעטון. ער האָט באַשלאָסן, נעמען דעם ערשטן צוג און ווייטער פאָרן. בשעת ער איז געגאַנגען צום צוג האָט ער עטלעכע מאָל צוריק געקוקט, ווער ווייסט אפשר האָט דער סוחר חרטה און לויפט אים נאָך און פאַרלאַנגט פון אים דעם אָפּדרוק צוריק און אַנולירט די באַשטעלונג.

זיצנדיק אין צוג, האָט ער געהאַלטן אין איין טראַכטן, וויאַזוי אַרויסצובאַקומען באַשטעלונגען און וואָספאַרא מיטלען זאָל ער אויסנוצן כדי צו באַקומען וואָס מער און וואָס גרעסערע באַשטעלונגען. ער האָט זיך דערמאַנט אין די ערשטע סוחרים. עס זענען פאַר אים פאָרגעקומען זייערע צורות. מיט די שטאָלצע און אָנגעבלאָזענע לייט דאַרף ער זיך אויפירן מיט מער ווירדע, נישט אַרויסווייזן קיין רחמנות־פּנימל, דאַקעגן ער דאַרף מיט זיי רעדן פון אויבן אַראָפּ. ער דאַרף האָבן מער מוט און האָבן פאַר אַלעמען מער צוטרוי צו זיך אַליין. זיי, די הערן פון דער „אינדוסטריאַ־לינעי" דאַרפן זען אַז דאָ האָבן זיי צו טון מיט אַן ענערגישן אַרבעטסזאַמען פאַכמאַן.

אַראָפּגעיינדיק פון צוג, האָט ער דאָס מאָל גענומען אַ פּיאַקער, געהייסן דעם קוטשער אים צופירן צום גרעסטן מאַנופאַקטור־געשעפט, פאָרנדיק, האָט ער געפרעגט ביים קוטשער וועלכע עס זענען די גרעסערע פירמעס פון דער מאַנופאַקטור בראַנזשע אין שטאָט? דער קוטשער איז געווען אַ באַרעדעוודיקער און האָט אָנגעהויבן צו שיטן מיט נעמען. מאָטל האָט אים אָפּגעשטעלט. צו די בעסערע און צו די גרעסטע סוחרים זאָל ער אים פירן! דער קוטשער זאָל זיכער זיין אַז ער וועט באַקומען זיין לוין ווי ס'געהער צו זיין.

— אָט אַ דאָ, איז דאָס גרעסטע געשעפט רופט זיך אָן דער קוטשער.

מאָטל שפּרינגט מוטיק אַראָפּ פונעם וואָגן. קומט אַריין, און פרעגט ווער ס'איז דער באַלעבאָס. אַ פאַרקויפער, ווייזט אים איינעם אָן אויסגעפוצטן און מיט אַ שרונט צווישן די אויסגעגלעטע שוואַרצע האָר. זיינע וואָנסעס זענען געווען ווי צוגעקלעפט צו דער איבערשטער ליפּ, זיינע שטאַרע אויגן האָבן געזען ווי מאָטל איז אַריין אין געשעפט. ער, דער סוחר, האָט אָבער זיך גענומען בלעטערן די פאַקטורן־מאַפּע וואָס איז געלעגן

אויפן ביוראָ. מאָטל איז אָבער בײַ זיך נישט אַראָפּגעפאַלן, און געשווינד צוגעגאַנגען צום שטייפן סוחר. זיך פאָרגעשטעלט אַלס פאַרטרעטער פון דער גרויסער פירמא ,,אינדוסטריא לינעי“. דער סוחר האָט אַביסל אויפגעציטערט ווען ער האָט געהערט דעם נאָמען פון דער פירמע, נאָכן ערשטן אויספאָרשנדיק בליק, קוקנדיק אויפן הולד פונעם פאַרטרעטער האָט ער געמאַכט אַ קרומע גרימאַסע, ווי אײנער רעדט ,,קוקט אים גאָר אָן דעם פאַרשײַן וואָס פאַרטרעט די באַרימטע פירמע“. מאָטל האָט אָבער באַלד געעפנט זײַן פּה־קדושל, און אָנגעהויבן אויסצורע־כענען די פאַרשידענע סחורות וואָס די פאַבריק האָט צוגעגרייט וועגן ווינטער־סעזאָן! זיבן פאַרשײדענע קוואַליטעטן פון מאַנטל־שטאָפן אין אַ שלל פון פאַרבן און ניואַנסן. הײַנט דער אויסוואַל פאַר פרויען־קליידער איז קײנמאָל נישט געווען אַזוי רײַך ווי איצט. און דאַן די קאָלעקציע פון מענער־שטאָפן פאַר אײנ־צוגן און מאַנטלען זענען לויט דער לעצטער מאָדע פון די באַרימטע פאַריזער שנײַדער.

דער סוחר האָט געשלונגען יעדעס וואָרט מאָטלס. ער האָט אינגאַנצן פאַרגעסן וואָס ער האָט ערשט פריער מיט אַ פאָר מינוט געקלערט וועגן דעם משונהס געזאָגט רײזענדער.

— קאָן מען זען די קאָלעקציע, האָט ער געפרעגט שמײ־כלענדיק.

— מיט פאַרגעניגן, האָט מאָטל געענטפערט. ער האָט באַלד אַרויסגענומען די מוסטערן פונעם אַקטן־טאַש און אָנגעהויבן צו ווײַזן און לויבן די פּאַר שמאַטעס וואָס ער האָט געבראַכט.

דער סוחר קוקט אויף אים פאַרחידושט ווי אײנער רעדט: ,,דאָס זענען די נײַע סחורות פון וועלכע דו האָסט ערשט גע־פלוידערט?“

מאָטל האָט געראָטן זײַן געדאַנק, און געכאַפּט די נעז פאַר די פּיש און געזאָגט:

— דער געערטער הער דאַרף וויסן אַז דער שטאָפן־סאָרטי־מענט פון וועלכן איך האָב ערשט גערעדט איז נאָך נישט אינגאַנצן באַקומען געוואָרן און אונדזער הורטאָוונעם־הויפּט מאַגאַזין. און אַזוי ווי אײַך איז באַקאַנט אַז אונדזער פירמע איז די ערנסטע פון לאַנד דערפאַר טאַקע האָט מען נאָבנישט

ארויסגעשיקט די לעצטע קאָלעקציע. איך בין אָבער זיכער אַז איר וועט זיין דער ערשטער וואָס וועט זען די נייע סעזאָן־קאָלעקציע, און איר וועט זיך אויסקלויבן מוסטערן און קוואַליטעטן וועלכער קיין שום היגער סוחר וועט זיי בשום־אופן נישט באַקומען.

די שטאָלענע צורה מיטן שרונט אין מיטן קאָפּ איז ווי אויפגעלעבט געוואָרן. ער האָט שוין ווי געזען די נייע מאָדעלן פון דעם רייכן אסאָרטימענט פאַר די אויגן. זיין פאַנטאַזיע איז געווען זייער א רייכע, ער האָט זיי געזען די שענסטע מוסטערן ארויסגעשטעלט אין די שויפענסטער, געזען ווי די פרויען און מענער באַלאַגערן דאָס געשעפט, זעטיקן זיך מיט די אויסערגעוויינטלעכע סחורות. און היינט דער עיקר פון אַלע עיקרים, דער „רוח" וואָס וועט פאַרגרעסערן זיין פאַרמעגן און דעם נאָמען פון זיין פירמע.

— מאָריץ, האָט דער באַלעבאָס געשריגן צום הויפּט־משרת, נעם און קלויב אויס! דער יונגערמאַן געפעלט מיר. לאָמיר אים געבן א שיינע באַשטעלונג.

דער הויפּט־משרת האָט פאַרשטאַנען אויפן ווינק, און האָט באַשטעלט כמעט אַלע פאַרבן פון די פּאָר אַרטיקלען וואָס דער רייזענדער האָט פאָרגעלייגט.

ווען ס'איז געקומען צום עיקר צו די פאַרקויפס־באַדינגונגען און מאָטל האָט געזאָגט אַז ער האָט דעם אויפטראַג צו פאַרקויפן מיט א תנאי: אַקאָנטאָ און ראַמבורס, איז דער באַלעבאָס פּנים בלייך געוואָרן:

— ווער האָט דאָס געהערט אַז זיין פירמע וואָס איז אַלט איבער הונדערט יאָר, זאָל עמיצער וואַגן איר פאָרצושלאָגן אַזעלכע אומפאַרשעמטע באַדינגונגען?

מאָטל, האָט געזען ווי דער צאָרן וואַקסט און די גאַנצע אַרבעט וועט גיין לאיבוד, האָט ער אויף גיך געזאָגט דעם באַלעבאָס.

— גנײדיקער הער! ווער ווייסט נישט און וועמען איז נישט באַקאַנט די סאָלידקייט און די גרויסקייט פון דער פירמע וואָס איר פירט אָן. אייער פירמע איז נישט נאָר באַקאַנט ביי אונדז אין לאַנד ווי איינע פון די ערשטע, נאָר אויך אין אויסלאַנד.

זי איז אָנגעזעצן און ס'איז כמעט נישטאָ קיין פאבריק וואָס זאָל זיך נישט בארימען איך צו האָבן פאר א קונה. נאָר וואָס רעדן? איך איז דאָך באקאנט, וואָס פארא חורבן ס'האָט גע־מאכט דער איצטיקער קריזיס. איך קום דאָך פונעם לאנד. ס'איז נישטא קיין איין שטאָט אָדער שטעטל ווו דער גרעסטער טייל סוחרים זאָל נישט געווען אָנזעצן, ס'איז א סוד פאר גאנץ בראָד, אז אפילו גאָר גרויסע און פארפינדעוועטע בענק האָבן אויפגעהערט צו צאָלן. בנוגע איך קומט דאָס נישט אין פראגע. איר זענט מער בטוח פון דער נאציאָנאל־באנק. ס'איז אָבער אונדזער דירעקציע אריין ווי א מעלאנכאָליע אין קאָפּ, אז קיי־נעם, אבסאָלוט קיינעם זאָל מען נישט ארויסשיקן קיין שום סחורה, נאָר אין די באדינגונגען ווי איך האָב געזאָגט, אקאָנטאָ און ראמבורס.

ביי די ווערטער, האָט מאָטל געזען ווי דער סוחר בארויקט זיך צו ביסלעך און האָט אויפגיך, כמעט אין איין אָטעם גע־זאָגט:

— ס'איז מיר ארויפגעקומען אויפן געדאנק א וואונדערבארער אויסוועג: ס'פאסט זיכער נישט פאר אייער ערנסטער פירמע צו קויפן אויף ראמבורס. הערט זיך צו מיין עצה. שרייבט אונטער א טשעק אויף זייער נאָמען. באצאָלט זיי דעם גאנצן באטרעף פאָראויס. דערמיט וועט איר זיי געבן א פאטש אין פנים און זיי וועלן שוין ווייטער נישט וואגן זיך צו באציען אזוי געמיין מיט אזעלכע געשעצטע און דערהויבענע קונים ווי איר זענט.

דעם סוחר איז געפעלן געוואָרן די עצה וואָס דער יונגער רייזענדער האָט אים געגעבן און האָט באפוילן דעם בוכהאלטער ער זאָל צוגרייטן דעם טשעק. דער טשעק איז באלד אויסגעשטעלט און אונטערגעשריבן געוואָרן מ'האָט אים באלד איבערגעגעבן דעם רייזנדער.

מאָטל, ארויסגייענדיק פון דער גרויסער קלייט, האָט זיך נישט אליין געגלייבט צי דאָס אלץ וואָס איז ערשט פאָרגעקומען, איז ווירקלעכקייט צו אין חלום? נאָכדעם איז אים שוין נישט שווער געווען צו מאכן באשטעלונגען. ער האָט שוין געהאט אויף וואָס קנאַבל צו ווארפן. אז ער האָט געזען א סוחר וואָס האָט פאר־

קרומט דאָס פּנים און נישט געוואָלט אונטערשרייבן קיין באַשטע־לונג, האָט ער באַלד געפּאַקט מיטן טשעק פון דעם גרעסטען סוחר. געפּרעגט, זענט איר א גרעסערער בטוח פון אָט דעם. און ווען א סוחר האָט געזען דעם זיגל און די אונטערשריפט פון דעם גרעסטן סוחר פון דער געגנט, איז שוין מאָטלען גע־גאַנגען די אַרבעט ווי געשמירט.

ווען מאָטל איז אריינגעקומען מאָנטיק אינעם ביוראָ פונעם גרויסן הורט־געשעפט און אנידער געלייגט 55.000 ליי אַקאָנטאָ און באַשטעלונגען אויף ראַמבורס לערך 300.000 ליי, האָט אויף אים מאַטריי — דער בוכהאַלטער וואָס האָט אים געהאָלפן באַקומען די מוסטערן און אויך אים געגעבן די מעגלעכקייט אַרויסצופאָרן — אַרויסגעשטעלט א פּאָר אויגן, וואָס זענען געווען פול מיט חידוש און צופרידנקייט.

מאַטריי, איז באַלד צוגעגאַנגען צום קיילעכיקן דירעקטאָר מיטן אָפּגעראַזירטן קאָפּ, און אים דערלאַנגט די באַשטעלונגען און געזאָגט:

— דער יונגערמאַן האָט אויך געבראַכט 55.000 ליי, אַקאָנטאָ, א הוץ דעם טשעק פון דער באַקאַנטער פירמע מאָלנאַר וואָס דעקט די גאַנצע באַשטעלונג וועלכע איז אויך נישט גרינג צו שעצן.

דער דירעקטאָר מיטן אָפּגעראַזירטן קאָפּ, האָט גענומען די באַשטעלונגען זיך אָנגעזאָטלט די ברילן און אָנגעהויבן לייענען די באַשטעלונגען.

— אוווא! האָט ער געזאָגט, דעם איז געלונגען אריין צו גיין צו אזעלכע ערנסטע געשעפטן און צו קאָנען באַקומען ביי זיי אזעלכע באַשטעלונגען. דאָס איז א סימן אז מיר האָבן דאָ צו טון מיט א כוח וועלכן מיר וואָלטן געדאַרפט אויסנוצן.

— הער דירעקטאָר, האָט מיט הנאה מאַטריי געזאָגט, איר דאַרפט נישט פאַרגעסן וואָס פאַרא סחורה ער האָט פאַרקויפט, ער האָט פאַרקויפט „אתרוגים נאָך סוכות" בבל־סחורה מיט וועלכער מיר וואָלטן זיך געשמירט דעם קאָפּ יאָרנלאַנג.

— יאָ, יאָ. ביסט גאַנץ גערעכט. ענדלעך האָבן מיר באַקו־מען א מענטש וואָס מיר זוכן שוין זייט יאָרן.

צו דעם געשפּרעך האָט זיך צוגעהערט אַן אונגאַרישער יונ־גערמאַן וואָס האָט זיך דאָרט געפּאָרעט ביי דער זייט מיט מוסטערן, זיי אַריינגעלייגט אין גרויסע רענצלעך.

דער אויסגעפּוצטער אונגאַרישער יונגערמאַן, האָט געוואָרפן אויגן באַלד אויף מאַטריין און באַלד אויף מאָטלען, ער האָט געהערט אַז פון אים, פון מאָטלען איז געווען די רייד. רייד וועלכע זענען אים נישט ניחא געווען.

מאָטל האָט געוואַרט, געוואָלט הערן דאָס געגאַרטע וואָרט: אַז ער זאָל קומען מאָרגן איבערמאָרגן זיך נעמען צו דער אַר־בעט ווי עס געהער צו זיין, ווערן אַ מענטש מיט מענטשן גלייך: באַקומען אַ שטעלע, אַ זיכערן חודש־לוין.

— ווען זאָל איך אים זאָגן ער זאָל ווידערקומען? האָט גע־פרעגט מאַטריי, דער בוכהאַלטער, דעם דירעקטאָר מיטן אָפּגע־גאָלטן קאָפּ.

דער דירעקטאָר האָט ערגעץ געקוקט אויף אַ טונקלער וואַנט וואָס איז געשטאַנען איז עק מאַגאַזין, פון וועלכער ס'האָט אַראָפּגעשיינט אַ שילדל „גענעראַל־דירעקטאָר" און איז באַלד אַהין אַריינגעגאַנגען. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און ער האָט זיך געווענדט צו מאַטריי און געזאָגט:

— די דירעקציע איז ביי דער מיינונג אַז דער יונגערמאַן זאָל קומען שפּעטער מיט אַ וואָך נאָך ענטפער וועגן ווייטער־דיקער אַרבעט. און זאָלסט אים באַלד אויסצאָלן דעם קאָמיסיאָן וואָס ס'קומט אים.

— מילא! האָט מאַטריי געמאַכט. מיר האָבן דען אַ ברירה!

ער האָט צוגערופן מאָטלען און אים אויסגעצאָלט דעם קאָ־מיסיאָן און אים געזאָגט ער זאָל קומען אין אַ וואָך אַרום.

מאָטל האָט דערפילט אַז ער שטייט שמאָל, געפּרעגט וואָס עפּעס „אין אַ וואָך אַרום"?

— מאַטריי, האָט אים געענטפערט, אַזעלכע זענען שוין אונדזערע אדונים.

שפּעטער מיט אַ וואָך איז מאָטל געקומען נאָך ענטפער. דער דירעקטאָר האָט אויף אים אַ שיפן קוק געגעבן און געזאָגט אַז אין דעם סעזאָן דאַרפן זיי נישט קיין רייזענדער.

מאטריי, האָט געגעבן צו פארשטיין מאָטלען אז דער שווארצער יונגערמאן וואָס האָט זיך געפּאָרעט יענע וואָך ביי די רענצלער, איז א נאָענטער קרוב מיט איינעם פון די דירעקטאָרן, אזוי אז ער, מאָטל זאָל נישט פארלירן קיין צייט און זוכן ערגעץ אנדערש ארבעט. מאטריי, האָט נישט פארגעסן צו צוגעבן אז ער, מאָטל זאָל אים אָנגעבן וועגן אויסקונפט.

מאָטל איז ווידער געבליבן ווי אויפן וואסער.

נאָך שווערע טעג, וואָכן און א סך חדשים, און וועלכע מאָטל האָט געפילט דעם טעם פון ארבעטלאָזיקייט, הונגער, פרעמדקייט, האָט ער ווידער באקומען א צייטווייליקע ארבעט. ער איז ווידער געפאָרן אויף דער שטרעקע. געוואָרן אזוי צו זאָגן א „פאכמאן“.

שבת און זונטיק פלעגט ער בלייבן אין בוקארעשט, זיך דאָ זען מיט די נייע באקאנטע, וועלכער ער האָט באגעגנט אויף די זונטיקדיקע ליטערארישע פרימאָרגנס וואָס זענען פאָרגעקומען אין „באראשעום=זאל„, ווי אויך אויף די ליטעראריש=פּאָליטישע פאָרטראגן וואָס די ראדיקאלע אינטעליגענץ האָט געהאלטן בימי=היטלער, פון צייט צו צייט.

אהער זענען געקומען אויך באוווסטזיניקע און פאָרגעשריטענע ארבעטער, דאָ האָבן זיך באגעגנט אויך חברים וואָס האָבן געהאט פארשידענע שליחותן פון דער פארטיי.

אין אן אויפדערנאכט האָט מאָטל דערזען זיין חבר שמעון וועלכן ער האָט געזוכט זייט יאָרן. צו זיין פרייד איז קיין גרענעץ נישט געווען. ער האָט אים געוואָלט ארומנעמען און אים האלדזן און קושן. ער האָט אָבער באלד זיך באהערש — נישט דאָ איז דאָס פלאץ — האָט ער זיך געטראכט. מאָטל האָט שוין זיך נישט אזוי צוגעהערט צום פאָרטראג, זיין גאנצער מהות איז פול געווען מיט שמעונען, [איבערהויפּט מיט דעם וואָס ער שטעלט מיט זיך פאָר.

נאָכדעם וואָס דער קינסטלערישער פּראָגראם האָט זיך געענדיקט און דער עולם איז זיך צוגאנגען, האָט ער נישט ארויסגעלאָזט פונעם אויג דעם חבר זיינעם. אים נאָכגעגאנגען פון דער ווייטנס, געזען ווי שמעון איז געגאנגען אויף דער אימא=

ליענישער גאַס, נומער 11. שפּעטער מיט 15 מינוט איז מאָטל דערשינען אין שמעונס צימער.

ביידע חברים האָבן זיך געהאַלדזט, געקושט. נאָכדעם ווי זיי האָבן געפרעגט איינעם דעם אַנדערן וועגן פּערזענלעכן געזונט און אַלגעמיינעם צושטאַנד, האָט מאָטל געזען אַז זיין חבר שמעון איז אַביסל טרויעריק.

— שמעון, וואָס ביסטו אַזוי פאַראומערט, ס'איז דאָך נישט דיין טבע?

— פון אונדזערע חברים וואָס זענען אַוועק אויפן שפּאַנישן פראָנט זענען כמעט אַ העלפט אומגעקומען.

— אַזוי!

מאָטל האָט אים נאָך געוואָלט פרעגן און פרעגן. שמעון האָט אים אָבער באַלד איבערגעשלאָגן:

— כ'מוז באַלד אַוועקגיין פון דאַנען. איצט גיי דו אויך אַהיים און מיר וועלן זיך זען שפּעטער מיט אַ וואָך אַלץ דאָרט ווו דו האָסט מיך היינט געזען. איך וועל דיר ביז דעמלט מודיע זיין ווען מיר וועלן זיך טרעפן.

מאָטל האָט זיך זייער שלעכט געפילט און זיך געטראַכט:

אָט אַ מענטש. וויפל ער האָט איבערגעלעבט און איז געבליבן גאַנץ. די שווועריקייטן האָבן אים נישט איינגעבראָכן. און איך וואָס טו? משטיינס געזאָגט. [איך קום אויף אַ פאַרזאַמלונג, כ'העלף די חברים וויפל כ'קאָן שטעל זיי צו דער פאַרפיגונג די וווינונג. נעם מיט צומאָל מאַטעריאַל און גיב דאָס איבער אין פאַרשידענע שטעט. איך וואָלט אָבער געוואָלט אַ מער פאַראַנט־וואָרטלעכער אַרבעט. זיך דירעקט שלאָגן מיט שונא. וואָס זאָל איך טון? קיינער האָט מיך נישט באַאויפטראַגט. מן הסתם בין איך נישט ווערט.

— זיי געזונט, שמעון.

— גיי געזונטערהייט, זאָלסט קומען נאָר דעמלט ווען מען וועט דיך רופן האָט שמעון געענטפערט מיט אַן ערנסטן שמייכל. דאָס מאָל בין איך דיר מוחל, ס'זאָל זיך אַזעלכס מער נישט איבערחזרן!

— האָב קיין פאַראיבל נישט שמעון. כ'ווייס כ'האָב געטון אַ נאַרישקייט. כ'האָב אָבער מיך נישט געקאָנט באַהערשן נישט

קומען און רעדן מיט דיר כאָטש עטלעכע ווערטער, נאָך אזא לאַנגער צייט זייט מיר האָבן זיך נישט געזען. א גוטן.

— א גוטן.

דעם אנדערן טאָג איז מאָטל געפֿאָרן קיין באקוי. דאָ האָט ער איבערגעגעבן א פּעקל דעם חבר יאנקאָוויטש.

דער חבר איז אים זייער קענטלעך געווען. זיך געוואָלט דער־מאָנען וו ער האָט אים געזען. ווען דער חבר האָט אים גע־דאנקט פֿארן פּעקל, האָט ער דערקענט דאָס קול, זיך דערמאנט אז פֿריער מיט א פּאָר יאָר האָט ער אים געזען אויף דער גאס וויטאַן, אין בוקארעשט, און א צווייט מאָל אין הויף פֿון דער טעקסטיל־פֿאבריק „אסטרא" וו ער פֿלעגט קומען ארבעטן בא־נאכט. מחמת ער האָט זיך אויסבאהאלטן, און נישט געוואָלט זיך ווייזן באטאָג, ווייל ער איז געווען א געשטעמפּלטער. די שפּיצלער האָבן אים געקענט. זיין באקויער דאָסיע איז אים נאָכגעגאנגען ווי א שאָטן. דאָרט אין באקוי איז ער אריינגע־פֿאלן, נאָכדעם וואָס ער האָט פֿארשפּרייט אנטימאָנארכישע מא־ניפֿעסטן. די סיגוראַנצע (זיכערהייט־דינסט) האָט אים ארעס־טירט אין קינאָ צוזאמען מיט זיין חברטע, אים געשלאָגן, געפּייניקט. דער קאָפּ איז אים געשוואָלן געוואָרן, דער בויך איז אים אויפגעלאָפן געוואָרן, ענדלעך האָט מען אים געמאכט א פּראָצעס און אים פֿארמשפּט א יאָר מיט א טאָג טורמע. דער טאָג איז מער געווען ווי דאָס יאָר, מחמת דאָס האָט געהייסן אז מ'האָט ביי אים צוגענומען אלע ציווילע און פּאָליטישע רעכטן.

— וואָס טוט דיין פֿרוי רבקהלע! די מיט די קארשן אויגן וואָס האָבן אויסגעשפּיגלט דעם גאנצן אומרו אירן. איז זי גע־זונט? האָט מאָטל געפֿרעגט. אויב כ'האָב קיין טעות נישט, האָט מען זי אָפּגעשיקט אהיים, מיטן עטאַפּ, דאָס הייסט פֿיל הונדערטער קילאָמעטער צופֿוס. און די קינדער איירע וואָס טוען? וו זענען זיי געבליבן.

— די מאמע מיינע האָט זיי גענומען אונטער איר השפּעה, זיי וואקסן אָבער אין גרויס דחקות, און זי רבקהלע, זי איז ווידער אין בוקארעשט, ארבעט אלע מאָל ערגעץ אנדערש. און אז מען דערוווסט זיך ווער זי איז, איז מען זי משלח, און

ס'הייבט זיך ווידער אָן די סדרה, זוכן ארבעט. און אז מען
געפינט שוין יאָ ארבעט, דויערט נישט לאנג און ס'ווערט צו=
געגרייט א שטרייק פאר העכערן די לוינען, פאר מענטשלעכע
ארבעטס=באדינגונגען. ס'קומען ווידער פאָר ארעסטן, פייניקונ=
גען, פראָצעסן אָבער דער קאמף גייט ווייטער ביז צום ענדגיל=
טיקן נצחון.

מאָטל קוקט אויף דעם שלאנקן און פעסטן חבר. אויף זיין
סימפאטיש פנים, וואָס איז פול מיט דרייסטקייט, מיט זיכער=
קייט און אנטשלאָסקייט. אָט, נאָך א מענטש, טראכט ער זיך,
אין דער דערהויבענער ארמיי, וואָס וועט עפענען א נייעם וועג
פאר א ניי אויסגעהלומט לעבן.

אינהאלט

דער וועג 5
קיין אוישוויץ 29
ווינטער 55
זיי קומען 75
נאָך דער ארבעט 79
גערודער 91
כן יאבדו 109
דערוואכונג 117
באריכט 135
תכלית 141

פאראַנטוואָרטלעכער־רעדאקטאָר: מ. לאקס
טעכנישער־רעדאקטאָר: עלענא קאלוגערו

איבערגעגעבן צום זעצן דעם 07,07.1965. דרוק־פעאיק דעם 20.12.1965. טיראַזש 680 קאָפּיעס. שרייב־סאטינירט־פּאפּיר. I. 54/84.63,3. פאַרלאַגס־בויגן 7,96. דרוקבויגן 12, A נומער 7563/65. אינדעקס פאַר גרויסע ביבליאָטעקן 89. אינדעקס פאַר קליינע ביבליאָטעקן 82—89.

פּאָליגראַפישע אונטערנעמונג „דער 13 דעצעמבער 1918“ גריגאָרע אַלעקסאַנדרעסקו־גאַס נומער 95־93 בוקאַרעשט. סאָציאַליסטישע רעפּובליק, רומעניע.